

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1983 **3** letnik 37

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 3. 1984.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, Albina Nečak-Lük, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), Daniela Milotti (italijanščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1000 din, za društvene člane 640 din, za društvene člane-upokojence 480 din, za društvene članestudente 320 din (vse cene za letnik 37/1983)
Cena te številke v prosti prodaji je 320 din.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, september 1984

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

- Janko Prunk, Janko Pleterski — šestdesetletnik 159—163
 Janko Pleterski — Sextagenarian
 Янко Плетерскому — шестьдесят лет
- Nataša Stergar, Bibliografija dr. Janka Pleterskega 163—169
 Dr. Janko Pleterski's Bibliography
 Библиография д-р Янко Плетерского

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Peter Štih, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja 171—201
 The Hungarians and the Slovene History in the Last Quarter of the 9th Century and in the First Half of the 10th Century
 Венгры и словенская история в последней четверти 9-го и первой половине 10-го столетия
- Ignacij Voje, Vplivi Italije na šolstvo in s tem povezan kulturni razvoj v Dalmaciji ter v Dubrovniku v srednjem veku 203—212
 The Italian Influence on the School-system and the Cultural Development in Dalmatia and in Dubrovnik in the Middle Ages
 Влияние Италии на школьное дело и связанное с этим культурное развитие в Далмации и в Дубровнике в Средних веках
- Petar Korunić, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici i hrvatsko-slovenski odnosi (1835—1874) 213—233
 The Yugoslav Ideology in the Croat and Slovene National Politics, and the Croat-Slovene Relations (1835—1874)
 Югославская идеология в хорватской и словенской национальной политике и хорватско-словенские отношения (1835—1874)

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

- Dr. Josip Žontar (Bogo Grafenauer) 235—238
 Dr. Josip Žontar
 Д-р Йосип Жонтар
- Bibliografija dr. Josipa Žontarja (Bogo Grafenauer) 238—241
 Bibliography of Dr. Josip Žontar
 Библиография д-р Йосипа Жонтара

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Mednarodno znanstveno posvetovanje »Univerze in študentje« (Dunaj, 16.—18. september 1983) (Peter Vodopivec) 243—245
 The International Scientific Conference "Universities and Students" (Vienna, 16.—18. September 1983)
 Международное научное совещание «Университет и студенты» (Вена 16—18 сентября 1983 г.)
17. zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije (Brno, 11. do 14. oktobra 1983) (Peter Vodopivec) 245—246
 The Seventeenth Session of the Czechoslovakian-Yugoslav Historical Commission
 Семнадцатое заседание чехословацко-югославской исторической комиссии

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

- Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes (Bogo Grafenauer) 247—250
 Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete; 16 (Andrej Vovko) 250—251
 Acta Ecclesiastica Sloveniae; 5 (Stane Granda) 251—252
 Pavao Živković, Tvrtko II. Tvrtković — Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća (Ignacij Voje) 252—254
 Silvin Košak, Hittite inventory texts (СТН 241—250) (Viktor Korošec) 254—255
 Glosar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa; 1, 2 (Rajko Bratož) 255—256

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejemajo osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1983 znaša društvena članarina 100 din (1984: 130 din), članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 640 din (1984: 840 din). Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 320 din (1984: 420 din). Popust imajo tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 480 din (1984: 630 din). Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 540 din (1984: 710 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptujju, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

JANKO PLETERSKI — ŠESTDESETLETNIK

Slovenski zgodovinar dr. Janko Pleterski, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, vodilni strokovnjak za novejšo zgodovino, je 1. februarja 1983 dopolnil šestdeset let. Rodil se je v Mariboru. Realno gimnazijo je obiskoval v Ljubljani, kjer je maturiral v usodni pomladi 1941. Kot skojevec je od vsega začetka sodeloval v narodnoosvobodilnem gibanju in italijanska policija ga je aretirala že 26. avgusta 1941. Vojaško sodišče ga je januarja 1942 obsodilo na dve leti zapora, ki ga je prestopal v kaznilnici v Alessandriji vse do novembra 1943. Po vrnitvi iz zapora in krajšem bivanju v Ljubljani je poleti 1944 odšel v partizane. Po demobilizaciji, novembra 1945, je odšel v Beograd na diplomatsko šolo ministrstva za zunanje zadeve, končal to specializacijo januarja 1947 in nato delal v zunanjih zadevah do 1. februarja 1951. Že med svojim zaporništvom in partizanstvom se je seznanjal in poglobljal v slovensko narodno vprašanje. Verjetno je bilo odločilno njegovo srečanje s slovenskim zgodovinarjem dr. Franom Zwitterjem, prvim direktorjem Znanstvenega inštituta pri Predsedstvu SNOS, ki je v prvih letih po osvoboditvi kot ekspert za narodno in mejno vprašanje pri jugoslovanskem zunanjem ministertvu pripravljaval predloge za pariško mirovno konferenco. V Pleterskem se je vzbudila čisto konkretna želja raziskovati slovensko narodno vprašanje, pisati o njem, ga pojasnjevati in mu pripomoči k pravični človečanski razrešitvi v svobodnem, v socializem se usmerjačem svetu. Menil je, da bo tej nalogi najbolje služil v Ljubljani, zato se je februarja 1951 zaposlil v zunanjepolitični redakciji Radia Ljubljana. Kmalu je spoznal, kako mu je potrebno temeljno poglobljeno znanje, zato se je 1954 kot izreden študent vpisal na študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Še isto leto si je poiskal novo zaposlitev v zanj bolj primernem Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, kjer so mu odredili resor zamejskih Slovencev na Koroškem. Temeljito se je začel poglobljati v njihovo zgodovinsko problematiko. Posvetil ji je svojo diplomsko delo *Politični profil koroškega časopisa Mir (1882—1920)*, s katerim je diplomiral septembra 1957. Zelo uspelo delo je bilo objavljeno v *Zgodovinskem časopisu* X—XI/1956—57. Že v tem prvem svojem znanstvenem delu je Pleterski pokazal smisel za temeljito dokumentirano in resnično kritično predstavljanje zgodovine, ob kateri pa kaže vso subtilnost osebne prizadetosti.

Koroški problematiki je ostal zvest tudi v svojem doktorskem delu Narodna in politična zavest na Koroškem v letih 1848—1914, s katerim je bil januarja 1963 promoviran za doktorja zgodovinske znanosti. V delu je ustrezno pogledom moderne historične znanosti na podlagi gospodarskega in socialnega razvoja pokazal narodno in politično orientacijo prebivalstva Slovenske Koroške. Ta njegova analiza predstavlja temeljno zgodovinsko delo o narodnem vprašanju na Koroškem. Delo, izšlo pri Slovenski matici 1965, je bilo nagrajeno z nagrado Sklada Borisa Kidriča. Problematika Koroških Slovencev je Pleterskemu za vedno prirasla k srcu oziroma ostala eno izmed njegovih raziskovalnih področij. Tri strnjene pregledne študije o položaju Koroških Slovencev pred in med prvo svetovno vojno ter v času plebiscita je objavil v reprezentativnem zborniku Koroški plebiscit (izšel v Ljubljani ob 50. letnici plebiscita 1970). V poznejših letih je sledila še vrsta razprav, člankov in referatov iz te problematike.

V drugi polovici šestdesetih let je Pleterski nastopil s tremi velikimi referati, ki so obravnavali narodno vprašanje v koncepcijah KPJ-KPS med obema vojnama in v Osvobodilni fronti slovenskega naroda. Po vrstnem redu nastanka je bil 1966 prvi referat o Programu Zedinjene Slovenije v Osvobodilni fronti. Njegova dva referata o politiki KPJ-KPS do nacionalnega vprašanja (prvi na znanstvenem posvetu v Ljubljani 1967, drugi na kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Ohridu 1969) sta pomenila prvi preboj zgodovinsko kritičnega vrednotenja te problematike v jugoslovanski historiografiji. Z njima je postal Pleterski nesporna znanstvena avtoriteta v Jugoslaviji za zgodovino narodnega vprašanja. Referat z ohridskega kongresa Komunistička partija Jugoslavija i nacionalno pitanje 1919—1941 je izšel v samostojni brošuri v založbi Komunist v Beogradu 1971.

Poleg omenjene problematike spoja KPJ in nacionalnega vprašanja se je Pleterski v drugi polovici šestdesetih let ukvarjal, morda še intenzivneje, z drugo problematiko, z vprašanjem vloge Slovencev in njihovimi opredelitvami tik pred in med prvo svetovno vojno. Iz tega problemskega sklopa je vrsta temeljnih študij in referatov posredovanih na raznih znanstvenih srečanjih zgodovinarjev doma in v inozemstvu. Omenimo le najpomembnejše: Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno (razprava v znanstvenem zborniku SANU, Beograd 1967); Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje (referat na Dunaju 1968), Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917 (referat na znanstvenem srečanju v Zagrebu ob 50-letnici razpada Avstro-Ogrske) in Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno (nastopno predavanje na Filozofski fakulteti februarja 1970). Krona vsega tega njegovega raziskovanja je njegova knjiga Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Slovenska matica, Ljubljana 1971. S to knjigo si je Pleterski, kot je v uvodu sam zapisal, »zadal nalogo pokazati, kako se je med Slovenci oblikovala politična volja, ki se je izrazila v narodni samoodločbi ob koncu vojne«. Snovno se knjiga omejuje le na dogajanje na domačih tleh, ki je po dokazanem avtorjevem prepričanju bilo odločilno za usmeritev in odločitev glavnine Slovencev. Še drugi razlog, ki je avtorja vodil pri tako koncipirani raziskavi, pa je bilo dejstvo, da je bilo do tega časa prav dogajanje na domačih tleh najmanj obdelano z izjemo nekaj najvidnejših momentov. Pleterski je svojo predstavo temeljito razčlenil na 18 poglavij, ki omogočajo dobro preglednost. Ves problem političnega boja Slovencev v habsburški monarhiji je pokazal v povezanosti s hrvaškim političnim gibanjem v Istri, Dalmaciji, kakor tudi s tistim v banski Hrvatski in še širše s tistim v Bosni in Hercegovini. Sledil je dinamiki, kako se je v tem slovenskem političnem boju vse bolj uveljavljala jugoslovanska dimenzija in opuščalo velikohrvaško trialistično stališče, kar je prišlo najlepše do izraza v majske deklaraciji. Njo je avtor z novimi dokumentarnimi podatki in z njihovo historično kritično interpretacijo ocenil kot zgodovinsko napredno in nujno dejanje v političnem prizadevanju slovenskega naroda za samoodločbo. S takšno interpretacijo majske deklaracije je Pleterski raz-

rešil zgodovinski problem o aktivni volji malega naroda Slovencev, ki ga drugačne nezgodovinske in nemarksistične interpretacije majske deklaracije zanikajo.

Pleterski se je s svojim delom lotil enega ključnih problemov moderne slovenske zgodovine. Knjiga priča, da je problem, tako po metodološki plati, kakor po prezentaciji novega dokumentarnega gradiva zelo uspešno rešil. Njegova knjiga je postala temeljno delo o politični odločitvi Slovencev za nacionalno osvobajanje in za jugoslovansko državo. O kvaliteti dela priča tudi dejstvo, da je bilo leta 1976 objavljeno v srbohrvaškem prevodu v založbi Nolit v Beogradu.

Na osnovi svojega znanstvenega dela in zaradi potreb zgodovinskega oddelka je bil Pleterski v jeseni 1969 na Filozofski fakulteti v Ljubljani izvoljen za docenta za zgodovino Slovencev od srede 18. stoletja do 1918. Službeno mesto akademskega učitelja je nato začel z letnim semestrom 1970. Še isto leto mu je bila na fakulteti venia legendi razširjena še na zgodovino drugih jugoslovanskih narodov za isto dobo. Dne 25. junija 1971 je bil izvoljen za izrednega profesorja in marca 1974 za rednega profesorja za isti predmet.

Svojo profesorsko delo je Pleterski jemal zelo resno in odgovorno. Študente je venomer navajal in opozarjal na primarne vire, h katerim je težiti. Bil je in je še vedno nasprotnik pavšalnih sodb in odločno zastopa stališče, da je potrebno vsako trditev vsestransko temeljito preveriti in dokumentirati. Zaradi dokaj zahtevnega nivoja in izrazite konkretosti je vpliv Janka Pleterskega velik predvsem pri post-diplomskih študentih in pri doktorantih. Reči je celo mogoče, da je Pleterski odločilno vplival in vpliva na vrsto mlajših prodornih raziskovalcev novejšje slovenske zgodovine.

V zadnjih desetih letih je Pleterski zelo trdo delal in precej publiciral. Če izvzamemo pregledni učbenik za srednje politične šole Socialna in politična zgodovina Jugoslavije, ki ga je napisal skupaj z Brankom Božičem, so vsa njegova dela narejena na osnovi študija virov in posvečena pomembnejšim problemom iz novejšje slovenske in širše jugoslovanske zgodovine. Naj omenimo le nekaj najpomembnejših: Vprašanje nacionalne in socialne revolucionarnosti na Slovenskem v letih 1896—1918 (ZČ 1973); Politika »novega kursa«, jadranski kompromis in Slovenci (Jugoslovanski istorijski časopis, Beograd 1974); Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (ZČ 1975); Temelji jugoslovanske federacije (referat na znanstvenem posvetu Osvoboditev Slovenije); Nacionalno pitanje u NOR i socialističkoj revoluciji (Zbornik Razvoj socijalističke revolucije, Beograd 1977); Svetozar Marković o Slovincima i federaciji (Svetozarevo 1977); Nekaj vprašanj slovenske zgodovine v desetletju 1896—1904 (ZČ 1977); Revolucija in narodi (Teorija in praksa 1977); Die Badenikrise und die Slowenen (v zborniku Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848—1918, Wien 1978); O nekaterih aktualnih vprašanjih iz slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno (ZČ 1979) in Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času nastanka Speransove knjige Razvoj Slovenskega narodnega vprašanja (ZČ 1979). O večini teh problemov je Pleterski referiral na znanstvenih zborovanjih zgodovinarjev v Sloveniji in širom Jugoslavije. Omenjeno naj bo samo dejstvo, da je na petih rednih zborovanjih slovenskih zgodovinarjev od 1972 imel referate v sklopu načrtnega novega vrednotenja slovenske politične zgodovine do leta 1918. V svojih raziskavah se Pleterski loteva različnih posameznih ključnih problemov novejšje slovenske zgodovine. Vedno poskuša problemom priti do dna, razčleniti njihovo genetično strukturo, ne pa ostati pri površinskem opisu. Kljub temu, da včasih zaradi namembnosti obravnava le posamezne omejene probleme, se vedno dobro zaveda celote in integritete zgodovinskega razvoja. Njegovo raziskovanje in pisanje se odlikuje po velikem razgledu in kulturnosti. Izredno kvaliteto njegovega izpiljenega jezikovnega sloga mu danes slovenska historiografija splošno priznava.

Leta 1980 mu je izšla razprava oziroma sintetični pregled Die Slowenen 1848—1918 v tretjem zvezku širokopotezno zasnovanega dela Die Habsburgermonarchie

1848—1918, v izdaji avstrijske akademije znanosti na Dunaju. Ta sintetični oris je Pleterski pisal in dopolnjeval skoraj celo desetletje na željo založnika in na osnovi svojih novih raziskav ter drugih novejših rezultatov zgodovinarstva o tem obdobju slovenske zgodovine. Ta zgoščena in profilirana sinteza danes najbolj afirmativno predstavlja zgodovino Slovencev tega obdobja v evropski historiografiji. Isto leto je Pleterski izdal v seriji Arhivskega društva in Arhiva Slovenije zbirko virov o političnem preganjanju Slovencev s strani avstrijskih oblasti med prvo svetovno vojno; drugi del virov je izdal leta 1982.

Po odločitvi jugoslovanskega Nacionalnega komiteja zgodovinske znanosti je bil Pleterski 1977 določen za jugoslovanskega referenta, ki naj v statusu eksperta za svetovni kongres zgodovinarjev v Bukarešti 1980 napiše referat o narodnih federalističnih koncepcijah pri jugoslovanskih narodih od sredine 19. stoletja do leta 1945. Sintetični referat, ki je vzbudil na kongresu precejšno pozornost in odobravanje, je do sedaj objavljen le v nemškem jeziku v poljskem časopisu za pravno zgodovino. Pleterski se je odločil tematiko poglobiti in razširiti ter jo v sintetični obliki izdati v samostojni knjigi. Zato si v zadnjih letih ob vseh mogočih delovnih obveznostih z vsemi močmi prizadeva, da si najde čas za to svoje najpomembnejše delo.

Kot človek družbene in strokovne odgovornosti je Pleterski leta 1979 sprejel izvolitev za dekana Filozofske fakultete in zahtevno funkcijo, ki mu je jemala dragocen čas, ki si ga je želel za raziskavo in pisanje, vestno opravljal dve leti in si prizadeval za modernizacijo in intenzifikacijo zgodovinskega študija. Kot profesor za narodno zgodovino na ljubljanski univerzi je bil prof. Pleterski tekom vseh let večkrat vabljen kot mentor ali član komisij za izdelavo in obrambo doktorskih nalog iz zgodovine na druge jugoslovanske univerze.

Poleg svojega raziskovalnega in pedagoškega dela je Pleterski pomembno delo opravil kot mentor raziskovalcem v Inštitutu za narodnostna vprašanja in v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. V slednjem v zadnjih dvanajstih letih skoraj da ni bilo pomembnejšega projekta ali raziskovalne naloge, da ga ne bi prosili za mnenje, nasvet ali kar za mentorstvo. Kljub svojemu kratko odmerjenemu času se je profesor Pleterski tem željam vedno odzival, prihajal na sestanke in individualne pogovore, na katerih je s svojo izredno osebno skromnostjo, strokovno kritičnostjo, po drugi strani pa z velikim človeškim taktom mnogo pripomogel k boljše zastavljenim ciljem, k boljšim rezultatom in sploh k večji historični širini in kritičnosti dela inštituta v celoti in njegovih posameznih raziskovalcev.

Kljub svoji izrazito znanstveni zgodovinski orientaciji se Pleterski ni zapiral samo v krog svoje raziskave in univerzitetnega pouka. Veliko je naredil kot javen kulturni delavec. Najvidnejše je tu njegovo dolgoletno sodelovanje in urednikovanje pri Naših razgledih. Tu in že prej v Naši sodobnosti je široki slovenski in jugoslovanski kulturni javnosti razgrinjal v vrsti odmevnih pretehtanih člankov in esejev vprašanja iz svojega znanstvenega področja bodisi o Koroških Slovencih v preteklosti in sedanjosti, bodisi o slovenskem narodnem vprašanju pred prvo vojno, koncepcijah KPJ med obema vojnoma in v revoluciji, oziroma o narodnem vprašanju in federalizmu v Jugoslaviji in v svetu v našem aktualnem trenutku. Pleterski je bil ali je še član uredništva, ki pripravlja novo izdajo Zgodovine narodov Jugoslavije, član uredništva Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, predsednik nekdanjega programskega sveta za najnovejšo zgodovino Slovencev in član sedanjega projektnege sveta za zgodovino Slovencev pri Raziskovalni skupnosti Slovenije in član ali predsednik še drugih strokovnih delovnih teles.

Zadnjih pet let je Pleterski precej časa žrtvoval kot član redakcije, za novo zgodovino KPJ-ZKJ. Kot najbolj usposobljenemu so mu zaupali sintetiziranje prvega uvodnega dela knjige o razvoju socialističnega gibanja pri jugoslovanskih narodih od začetkov do ustanovitve KPJ leta 1919. Pleterski je tudi tu pokazal svojo delavnost in kot prvi predal redakciji svoj del rokopisa, ki ga je redakcija izmed vseh delov sprejela z najmanj pripombami.

Naj na koncu zapišemo še nekaj, brez česar bi bila slika o življenjski poti in delu profesorja Pleterskega nepopolna in netočna. Vsi njegovi veliki delovni rezultati in uspehi, ki so očitni ob njegovi šestdesetletnici, niso prišli lahko. Vsi so plod trdega dela in marksističnega odrekanja. Marsikatero njegove znanstvene rezultate, ki so danes obče priznani v slovenski in jugoslovanski historiografiji, so razni kritiki iz ideoloških, strokovno ožjih in morda osebnih razlogov napadali.

Pleterski se ni zapiral v molk, svoje rezultate je pogumno branil v javnih polemikah, kjer pa je vedno ostajal na nivoju strokovnega argumentiranja in človeškega takta. Prepričan v temeljno pravico boja slovenskega naroda za samoodločbo — ki jo omogočajo samo v demokracijo, socializem in humaniteto težče družbeno politične sile — je Pleterski na osnovi širokega izbora virov, interpretiranih kritično v zgodovinskem kontekstu, mnogo doprinesel h kritični zgodovinski presoji novejše slovenske zgodovine v Sloveniji in Jugoslaviji. Samo kritična zgodovinska presoja pa je tista, ki osvobaja duha teže preteklosti in ga oborožuje za ustvarjalna prizadevanja v sedanjosti in prihodnosti. Ob jubileju mu želimo zdravja za nadaljnje uspešno delo in osebno zadovoljstvo.

Janko Prunk

BIBLIOGRAFIJA DR. JANKA PLETERSKEGA

Bibliografija profesorja Pleterskega za obdobje 1949—1956 je izšla v knjigi 'Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, I. knjiga, Ljubljana 1957, str. 422; njegovo bibliografijo za obdobje 1969—1976 objavlja III. knjiga iste publikacije, Ljubljana 1979, str. 45—48. Bibliografski izbor objav profesorja Pleterskega za leta 1956—1978 je izšel v reviji Inštituta za narodnostna vprašanja Razprave in gradivo, št. 11—12, Ljubljana 1980, str. 122—126.

Po dogovoru v uredništvu ZČ je pričujoča bibliografija urejena kronološko, enote istega leta pa po abecednem redu, s tem da so na konec uvrščene različne spremene besede, odgovori v anketah in intervjujih ter knjižne ocene.

Bibliografija ne navaja dolge vrste neobjavljenih, čeprav nekaterih interno razmnoženih, elaboratov in raziskovalnih nalog profesorja Pleterskega.

Bibliografija tudi ne navaja številnih časnikarskih prispevkov, objavljenih v dnevnem tisku (zlasti v letih 1952—1954 pa tudi pozneje) o vprašanih mednarodne politike in pa o Slovincih na Koroškem (deloma pod »J. h.« in »J. Virnik«).

Pred nove pregovore o Austriji. Pregled dosadašnjeg rada i nacrt ugovora prema stanju od 10. maja 1949. — Spoljnopolitička dokumentacija 22. 6. 1949.

Pitanje ugovora o Austriji. — Medunarodna politika 5. 7. 1950.

Politika velikih sil u današnjoj Austriji. — Spoljnopolitička dokumentacija 25. 7. 1950.

Boj velikih sil za Perzijo. — Naša žena 1953, str. 235—236.

Crtime s potovanja po Koroškem. — Ljudska pravica 7. 3. 1953.

Kaj loči evropske in azijske socialiste. — Socialistična misel 1953, str. 624—628.

Delo organizacije Združenih narodov po generalni skupščini. — Vestnik Društva LRS za ZN 1954, št. 3, str. 3—4.

Koroške težave. — Naši razgledi 25. 12. 1954.

Načrt kitajske ustave. — Naši razgledi 17. 7. 1954.

Unesco pred jezikovnimi problemi. — Vestnik Društva LRS za ZN 1954, št. 3, str. 10—12. (Misli ob specialni številki »Courierja«, 1954/1).

Jugoslavija v svetu. — Slovenski izseljenski koledar 1955, str. 21—27.

Koroški Slovenci in Avstrija. — Naši razgledi 8. 10. 1955.

Ob deseti obletnici zmage Osvobodilne fronte. — Naši razgledi 14. 5. 1955.

Znanilec prihodnosti. — Naši razgledi 25. 6. 1955. (Ob desetletnici OZN)

Ocena: Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah. Pedagoški zbornik 1955. — Naši razgledi 25. 6. 1955.

Delavski razred in država. — Naši razgledi 8. 12. 1956. (O razmerah na Madžarskem)

Iz pričevanj avstrijskega zunanjega ministra. — Naša sodobnost 1956, str. 87—93.

- Lenin o nacionalizmu in internacionalizmu velikih in malih narodov.** — Naši razgledi 8. 9. 1956.
- Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882—1920).** — Zgodovinski časopis 1956—1957, str. 183—216.
- Dve deklaraciji.** — Naši razgledi 30. 11. 1957. (O deklaraciji 12 partij in manifestu miru)
- Lenin in nacionalno vprašanje v času oktobrske revolucije in formiranja Sovjetske zveze.** — Naša sodobnost 1957, str. 970—979; 1080—1089.
- Posameznik ali skupnost.** — Naši razgledi 30. 11. 1957. — (O slovenski manjšini na Koroškem)
- Razvoj v dveh smereh.** — Naši razgledi 6. 7. 1957. (O zaščiti narodnostnih skupin v Italiji in Jugoslaviji)
- Socialistični glas o koroškem vprašanju.** — Naši razgledi 27. 4. 1957.
- Zaupanje v socialistični internacionalizem.** — Naši razgledi 27. 4. 1957.
- Ocena:** Richard R. Randall, The political geography of the Klagenfurt Plebiscite Area. Worcester, Massachusetts. — Naša sodobnost 1957, str. 372—376; 464—472. (O ameriških dožnanjih o koroškem vprašanju)
- Državna pogodba in manjšina.** — Slovenski poročevalec 29.—30. 11. 1958.
- Nekaj o »Miru«.** — Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 51—56.
- Ob zadnjem koroškem zapletu.** Nekaj kronologije in dokumentacije. — Naša sodobnost 1958, str. 793—801.
- Ocena in orientacija našega socialističnega razvoja.** — Banka 1958, št. 78, str. 97—98.
- Polemika o Stalinu po februarški revoluciji.** — Naša sodobnost 1958, str. 538—542.
- Spomenica koroških Slovencev.** — Naši razgledi 22. 11. 1958.
- Za mir in sporazum.** — Naši razgledi 11. 1. 1958.
- Značilnosti koroškega vprašanja.** — Naša sodobnost 1958, str. 1140—1141.
- Jugoslavija med Mussolinijem in čaršijo.** Dokumenti iz diplomatske zgodovine med obema vojnama. — Tedenska tribuna 18. 3.—2. 7. 1959.
- Manjšinska zakona za Koroško.** — Naši razgledi 28. 3. 1959.
- Manjšinska zakonodaja za Koroško in človekove pravice.** — Vestnik društva LRS za ZN 1959, št. 1—2, str. 4—17.
- Materinščina otrok in pouk na koroških osnovnih šolah.** — Zbornik Koroške. Ljubljana 1959, str. 113—120.
- Nemiroljubni pojavi.** — Borec 1959, str. 429—431. (O zborovanjih raznih organizacij v Avstriji)
- Pravica staršev v manjšinskem šolstvu in deklaracija otrokovih pravic.** (Ob koroškem primeru.) — Naša sodobnost 1959, str. 918—926.
- Vsebina internacionalizma.** — Naši razgledi 25. 4. 1959.
- Ocena:** Ivan Regent, Poglavja iz boja za socializem. Ljubljana 1958. — Naša sodobnost 1959, str. 270—273.
- Dr. Benedikt Kautsky.** — Naši razgledi 14. 5. 1960.
- Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni.** — Razprave in gradivo 1960, št. 2, str. 7—99.
- Manjšinski kongres v Zuožu.** — Naši razgledi 23. 7. 1960.
- V katerem delu Koroške žive Slovenci?** — Delo 24. 7. 1960.
- Za dobre odnose z Avstrijo.** — Naši razgledi 24. 12. 1960.
- Avstrijsko društvo za zgodovino delavskega gibanja.** — Naši razgledi 25. 2. 1961.
- Jaspers o spoznanju in volji v današnji politiki.** — Naša sodobnost 1961, str. 654—657.
- Kongres KP Avstrije.** — Naši razgledi 13. 5. 1961.
- Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni.** — Slovenski vestnik 28. 7.—29. 12. 1961 in 5. 1.—12. 1. 1962. (Ponatis iz: Razprave in gradivo 1960, št. 2, str. 7—99)
- Revolucija in slovensko nacionalno vprašanje.** (Poskus prigradnega članka.) — Naša sodobnost 1961, str. 387—403.
- Zbor avstrijskih socialistov.** — Naši razgledi 8. 7. 1961.
- Avstrijski status quo.** — Vprašanja naših dni 1962, str. 627—628.
- Nekaj potez izraelske etnogeneze.** — Naša sodobnost 1962, str. 926—933; 1022—1029.
- Prevedel in priredil:** Sartre Jean Paul, Mrzla vojna in enotnost kulture. — Naši razgledi 24. 11. 1962.
- Avstrija proti obratu v desno** — Naši razgledi 11. 5. 1963.
- Gospodarski faktorji narodnega in političnega usmerjanja kmečkega prebivalstva na Slovenskem Koroškem v letih 1848—1914.** — Razprave in gradivo 1963, št. 3, str. 7—66.
- Koroška socialna demokracija in slovensko nacionalno vprašanje na Koroškem do leta 1914.** — Zgodovinski časopis 1963, str. 212—218.
- Srečanja v Dubrovniku.** Pogovori italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev. — Naši razgledi 21. 9. 1963.
- Ocena:** Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. — Sodobnost 1963, str. 567—569. (O knjigi Fran Zwitner, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. S sodelovanjem Jaroslava

- Šidaka in Vase Bogdanova. Ljubljana 1962)
- Ocena: Zapis o sodobni Afriki. — Vprašanja naših dni 13. 2. 1963. (O knjigi Oskar Davičo, Črno na belem. Fotopis po Zahodni Afriki. Ljubljana 1962)
- Ob petdesetletnici dogodka v Sarajevu.** — Delo 28. 6. 1964.
- Obletnica nove veljave retoromanskega jezika.** — Sodobnost 1964, str. 270—274; 365—367.
- Progressivne težnje med Slovenci na Koroškem.** — Ivan Regent, Janko Pleterski, Ivan Krefc: Progressivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964, str. 81—134.
- Ocena: Winston S. Churchill, Druga svetovna vojna. Ljubljana 1964. — Naši razgledi 26. 12. 1964.
- Avstrijska usmeritev.** — Teorija in praksa 1965, str. 678—685.
- Delo dr. Frana Zwitterja za rešitev mejnih vprašanj.** — Zgodovinski časopis 1965/66, str. 23—29.
- Dr. Franc Petek.** — Delo 11. 8. 1965. (Nekrolog)
- Dr. Franc Petek — osemdesetletnik.** — Naši razgledi 6. 3. 1965.
- Kongres avstrijskih komunistov.** — Teorija in praksa 1965, str. 1277—1287.
- Moč odpora.** — Naši razgledi 8. 5. 1965. (Ob dnevu zmage)
- Narodna in politična zavest na Koroškem.** Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške 1848—1914. Ljubljana 1965. 478 str.
- Priredil: Görlich E. J., Problemi avstrijske sodobne zgodovine. Povzetek predavanja 10. februarja 1965, na sestanku Zgodovinskega društva v Ljubljani. — Naši razgledi 10. 4. 1965.
- Ocena: Dušan Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894. Ljubljana 1963. — Sodobnost 1965, str. 625—629.
- Ivan Krefc.** — Panonski zbornik 1966, str. 354—356.
- Jubilej prve »Zgodovine slovenskega naroda«.** — Naši razgledi 5. 11. 1966. (Zgodovina slovenskega naroda, izdala Slovenska matica 1866, napisal Janez Trdina 1850)
- Lojze Ude sedemdesetletnik.** — Naši razgledi 9. 7. 1966.
- Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 233—244. — (Objavljeno tudi v Naših razgledih 14. 5. 1966 ter v srbohrvaškem prevodu v Putovi revolucije, Zagreb 1967, št. 9, str. 16—26)
- Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten.** — Razprave in gradivo 1966, št. 4—5, str. 165—215.
- Ocena: Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije I. — Naši razgledi 12. 3. 1966
- Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje.** — Naši razgledi 4. 11. 1967.
- Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1967, str. 277—316; 457—462; 526—529; 560—563. (Z diskusijo)
- Opozorilo s Koroškega.** — Naši razgledi 27. 5. 1967.
- Položaj Slovencev pred prvo svetovno vojno.** — Jugoslovanski narodi pred prvi svetski rat. Beograd 1967, str. 767—788.
- Zunanjepolitična dejavnost avstrijske vlade.** — Teorija in praksa 1967, str. 1130—1139.
- Publicistični trenutek : uredniški zapiski [odgovori na anketo]. — Naši razgledi 11. 3. 1967.
- Ocena: Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Ljubljana 1966. — Naši razgledi 25. 2. 1967.
- Ocena: Kocbekova lista. — Naši razgledi 29. 7. 1967. (Edvard Kocbek, Ljstina. Ljubljana 1967)
- Iz časa nastanka Jugoslavije.** — Naši razgledi 21. 9. 1968. (Odlomek iz referata »Politika Vseslovenske ljudske stranke in jugoslovansko zedinjenje« na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici, 9.—13. 9. 1968)
- Koroška preizkušnja.** — Teorija in praksa 1968, str. 825—834.
- Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ-KPS.** — Problemi 1968, št. 61, str. 49—68; št. 62, str. 282—298.
- Naše obletnice.** Razmišljanje ob stoletnici taborov, petdesetletnici nastanka Jugoslavije in petindvajsetletnici ljudske vstaje na Primorskem. — Naši razgledi 21. 9. 1968.
- Petdeset let avstrijske republike.** — Delo 9. 11. 1968.
- Trilateralizem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje.** — Zgodovinski časopis 1968, str. 169—184.
- Ustanovitev jugoslovanske države 1918.** — Delo 28.—29. 11. 1968.
- Združena Evropa in Slovenci.** — Draga 1968. Trst 1969, str. 4—9. (Predavanje na študijskih dnevih v Dragi pri Trstu, 31. avgusta in 1. septembra 1968)
- Ocena: Aktualna zgodovina. Zapiski ob delovnem branju. — Naši razgledi 25. 5. 1968. (O Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1966)
- Ocena: Ivo J. Lederer, Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New

- Haven-London 1962. — Zgodovinski časopis 1968, str. 157—159.
- Jugoslovanski problem pri Vseslovenski ljudski stranki do leta 1917.** — Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Zagreb 1969, str. 121—130.
- »Jesen 1918«. — Zgodovinski časopis 1969, str. 160—161. (O posvetovanju zgodovinarjev na Dunaju)
- Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje u prvoj jugoslovenskoj državi.** — Nastava istorije 1969/1970, št. 2, str. 10—19. (Objavljeno tudi v: Naši razgledi 19. 9. 1969, NIN 28. 9.—12. 10. 1969)
- Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u teoriji i politici KPJ—KPS.** — Jugoslovenski istorijski časopis 1969, št. 1—2, str. 28—68. (Prevod iz: Problemi 1968)
- Pismo urednikom.** — Prostor in čas 1969, str. 561—562. (O vprašanju dvojezičnih šol v Prekmurju)
- Poročilo tržaškega namestnika Frieskeneja iz oktobra 1918.** Doslej pri nas še neznan dokument o tedanjem razpoloženju v naših krajih. — Primorski dnevnik 15. 1. 1969.
- About the question of maturity for Europe and for Man.** — Student's Quarterly (Ljubljana) 1970, str. 31—39. (O koroškem vprašanju)
- Državnost in čas.** Ob petindvajsetletnici ustanovitve slovenske narodne vlade. — Naši razgledi 8. 5. 1970.
- Gavarnie — sestra Logarske doline in njena okolica.** — Planinski vestnik 1970, št. 4, str. 164—170.
- Koroški Slovenci med prvo svetovno vojno.** — Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 73—130.
- O deležu in vlogi slovenskega zgodovinskega v preučevanju slovenskega narodnega vprašanja.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1970, str. 213—218.
- O prvinah in o značaju plebiscitne odločitve.** Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 215—270.
- Pogled na glasovanje pred 50 leti.** — Koroški koledar 1970, str. 36—46. (Podpis: J. Obdravski)
- Pojasnilo.** — Sodobnost 1970, str. 670—672. (K članku Janka Jerija Komu zameriti)
- Slovenci in plebiscit na Koroškem.** — VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1970, str. 1—9. (Ponatis v Večer 23.—26. 9. 1970)
- Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno.** — Zgodovinski časopis 1970, str. 177—189.
- Slovenska Koroška pred prvo svetovno vojno.** — Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 37—72.
- Stališča do mednarodnih dogodkov leta 1939.** Članki Edvarda Kardelja iz dni 20. junija do 30. avgusta 1939. Predgovor in pogovor. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1970, str. 123—124 ; 141—145.
- Der Trialismus bei den Slowenen und die jugoslawische Einigung.** — Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum. Wien 1970, str. 195—202.
- Vprašanje ob 10. oktobru 1970 na Koroškem.** — Delo 31. 10. 1970.
- Uvodna beseda.** — Koroški plebiscit. Ljubljana 1970, str. 5—6. (Skupaj z L. Udetom in T. Zornom)
- »Južnotirolski paket« in Slovenci. — Dialogi 1970, str. 230—245. (Odgovori na anketo)
- Ocena: Narodnost : Musliman.** Ob knjigi Atifa Purivatre, Nacionalni i politički razvitak Muslimana. — Naši razgledi 8. 5. 1970.
- Ocena: Zgodovina Avstrije za Avstrijce.** — Prostor in čas 1970, str. 493—495. (O knjigi E. J. Görlich in Felix Romanik, Geschichte Österreichs, 1970)
- Ocena: Koroški plebiscit.** Ljubljana 1970. — Naši razgledi 9. 10. 1970.
- Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919—1941.** — Beograd 1971. 48 str.
- Koroški Slovenci in leto 1848.** — Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 153—158.
- Koroški Slovenci in plebiscit.** — Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 168—181.
- Milada Paulová (1891—1970).** — Zgodovinski časopis 1971, str. 106—107.
- Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo.** Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918. — Ljubljana 1971. 324 str.
- »Vprašanje naroda na Slovenskem«. Anketa. — Naši razgledi 15. 1.—29. 1. 1971.
- Ocena: Knjiga o rojstvu Jugoslavije in njenih problemov.** — Naši razgledi 28. 5. 1971. (Dragovan Šepić, Italija, saveznici i jugoslovensko pitanje 1914—1918. Zagreb 1970)
- Ocena: Milada Paulová, Tajný výbor (MAFFIE) a spolupráce s Jihošlovany v letech 1916—1918.** Praha 1968. — Zgodovinski časopis 1971, str. 160—163.
- Ocena: Pavla Horská-Vrbová, Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost.** Praha 1970. — Zgodovinski časopis 1971, str. 159—160.
- Šolska zakonodaja po letu 1955.** — Delo 2. 12. 1972. (O koroškem manjšinskem šolstvu)
- Vprašanje naroda v socializmu.** — Naši razgledi 11. 2. 1972.

- Aktualnost »stare pravde«.** — Naši razgledi 26. 10. 1973.
- Koroški Slovenci in Avstrija.** — Delo 14. 1. 1973.
- On the good will of the Austrian reply.** — Drago Druškovič, Carinthian Slovenes: some aspects of their situation. 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973, str. 79—84.
- Perspektiva federativne ureditve v novi Jugoslaviji kot dejavnik NOB.** — Teorija in praksa 1973, str. 1054—1070. (Referat na simpoziju Bosna in Hercegovina 1942 i AVNOJ, 22. in 23. oktobra 1973; ponatis v Casopis za suvremenu povijest 1973, str. 9—24).
- Položaj slovenskega jezika na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni.** — IX. seminar slovenskega jezika. Ljubljana 1973, str. 169—176.
- Slovenačke političke stranke u prvom svetskom ratu i jugoslovensko pitanje.** — Politički život Jugoslavije 1914—1945. Beograd 1973, str. 129—147. (Treći program Radio Beograd.)
- Vprašanje nacionalne in socialne revolucionarnosti v letih 1896—1918.** — Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 39—46.
- Uvod.** — Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 3—4. (Skupaj z B. Grafenauerjem.)
- Naši znanstveniki pred mikrofonom.** Zapisal Ciril Stani. — Naši razgledi 27. 7. 1973.
- Ocena: Dragoslav Janković, Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915.** Beograd 1973. — Zgodovinski časopis 1973, str. 396—402.
- Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten.** — I. Slovenski demografski simpozij 1974. (Ponatis iz Razprave in gradivo 1966)
- Jugoslovanska misel pri Slovencih v času Taaffeja.** — Naši razgledi 25. 10. 1974.
- Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju.** — Zgodovinski časopis 1974, str. 367—380.
- Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem.** — Razprave in gradivo 1974, str. 84—105. (Skupaj s T. Zornom.)
- Politika »novog kursa«, jadranski kompromis i Slovenci.** — Jugoslovenski istorijski časopis 1974, št. 3—4, str. 49—88.
- Avstrija in Slovenci leta 1912—1913.** — Kronika 1975, str. 110—120.
- Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879—1893).** — Zgodovinski časopis 1975, str. 263—275.
- Politična in socialna zgodovina Jugoslavije.** — Maribor 1975. 182 str. (Skupaj z B. Božičem.)
- Bogo Grafenauer 60-letnik.** — Delo 16. 3. 1976.
- Internacionalizam u vlastitoj kući.** — Praksa 1976, št. 3—4, str. 108—114. (Ponatis v Borbi 6. 9.—8. 9. 1976.)
- Ivan Kreft. Sedemdesetletnica.** — Naši razgledi 24. 12. 1976.
- Izmerjena nebeška stran. Srečanje »slovenskih izobražencev« v Dragi.** — Delo 4. 9. 1976.
- Lojze Ude. Osemdesetletnica.** — Naši razgledi 2. 7. 1976.
- O teritorialni zasnovanosti manjšinske zaščite in o protipogodbnih stališčih in praksi Avstrije.** — Razprave in gradivo 1976, št. 7—8, str. 69—82. (Angleški povzetek objavljen tudi v Twenty Years Overdue. Ljubljana 1976, str. 14—16)
- Ob dveh avstrijskih zakonskih predlogih.** — Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Ljubljana 1976, str. 25—32. (Referat na posvetovanju o aktualnih vprašanjih slovenske in hrvaške manjšine, Ljubljana 28. maja 1976; delni ponatisi objavljeni v: Naši razgledi 4. 6. 1976; Slovenski vestnik 18. 6. 1976; Večer 24. 6.—26. 6. in 29. 6.—30. 6. 1976.)
- »Offene Antwort an die Kärntner Landeszeitung«.** — Slovenski vestnik 19. 11. 1976.
- On two Austrian Draft Acts.** — Actual Questions of the Slovene and Croat Minorities in Austria. Ljubljana 1976, str. 27—34. (Prevod teksta iz: Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji. Ljubljana 1976)
- Povodom priloga D. Kermavnera »O slovenačkim stvarima«.** — Jugoslovenski istorijski časopis 1976, št. 1—2, str. 143—149.
- Prvo opredeljenje Slovenaca za Jugoslaviju.** — Beograd 1976. 379 str. (Prevod knjige Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971).
- Über die österreichischen Gesetzentwürfe.** — Aktuelle Fragen der Slovenischen und der kroatischen Minderheiten in Österreich, Ljubljana 1976, str. 29—37. (Prevod teksta iz: Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji, Ljubljana 1976.)
- V 45 dneh peš po jugoslovanski diagonalni.** — Planinski vestnik 1976, str. 581—586.
- Vigredni izlet na Žbevnico.** — Planinski vestnik 1976, str. 540—541.
- Pravica, ki se spreobrača v dolžnost.** Zgodovinske razsežnosti ponemčevanja koroških Slovencev. Zapisal Branko Maksimovič. — Večer 12. 11. 1976. (Intervju)

- KPJ in nacionalno vprašanje.** — Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS. Ljubljana 1977, str. 167—192.
- Nacionalno pitanje u NOR i socialističkoj revoluciji.** — Razvoj socijalističke revolucije. Beograd 1977, 5. zv., str. 153—173. (Predavanje političke škole SKJ »Josip Broz Tito«, Kumrovec 1975/76.)
- Nekaj misli k vprašanju marksizma v slovenskem zgodovinoisju.** — Anthropos 1977, št. 5—6, str. 181—185.
- Nekaj vprašanj slovenske zgodovine v desetletju 1894—1904.** — Zgodovinski časopis 1977, str. 7—23.
- Osemdeset let od ustanovitve slovenske delavske stranke.** — Kronika 1977, str. 48—52. (Objavljeno tudi v Komunistu 3. 1. 1977.)
- Prilog razmatranju odnosa revolucije i nacije.** — Pregled 1977, str. 1029—1042. (Referat na znanstvenem posvetovanju »Dialektika odnosov delavskega razreda in njegove revolucionarne avantgarde«, Portorož 5.—6. maj 1977.)
- Radnički pokret i nacionalno pitanje.** — Klasne borbe i socijalistička revolucija. Beograd 1977, str. 117—142. (Predavanje političke škole SKJ »Josip Broz Tito«, Kumrovec 1975/76, 4. zv.)
- Revolucija in narodi** — Teorija in praksa 1977, str. 479—489.
- Srbija i jugoslovensko pitanje na početku prvog svetskog rata.** — Knjige i zbivanja. Beograd 1977, str. 62—65.
- Svetozar Marković o Slovencima i federaciji.** — Samouprava u delima Svetozara Markovića i savremena jugoslovenska praksa. Svetozarevo 1977, str. 161—171. (Objavljeno tudi v Naših razgledih 6. 5.—20. 5. 1977.)
- Temelji jugoslovenske federacije.** — Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 37—60.
- Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1977, str. 9—23. (Italijanski prevod na str. 25—40; Predavanje na posvetu italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905—1918), Trst 20. in 21. 5. 1977.)
- Aktuelnost naučnog i interdisciplinarnog izučavanja nacije.** — Pristup izučavanja nacije. Zagreb-Beograd 1978, str. 62—66.
- Die Badenikrise und die Slowenen.** — Die Donau-Monarchie und die süd-slawische Frage von 1848 bis 1918. Wien 1978, str. 65—76; 87—103. (Z diskusijo.)
- Izhodišče ali anahronizem.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1978—1979, str. 85—88. (H knjigi D. Ker-
- navnerja »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«.)
- Značaj Osme konferencije zagrebačkih komunista za tretiranje nacionalnog pitanja u politici KPJ.** — Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ-SKJ kao moderne partije radničke klase. Zagreb 1978, str. 201—218. (Objavljeno tudi v Naših razgledih 8. in 22. 11. 1978.)
- Spremna beseda.** — Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1978, str. 289—299.
- Naramarsko potovanje prek Vercorsa in Cevennov.** — Planinski vestnik 1979, str. 772—782.
- Narodnosti v Jugoslaviji.** — Koroški koledar 1979, str. 68—76.
- Nastanek jugoslovenske države 1918. leta.** — Prešernov koledar 1979, str. 121—130.
- O nekaterih vprašanih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 203—220.
- Povijesna misao slovenskih marksista u vrijeme Speransove knjige.** — Časopis za suvremenu povijest 1979, str. 7—21. (Prevod razprave Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige. Zgodovinski časopis 1979.)
- Primjedbe na prijedlog.** — Međunacionalni odnosi danas. Zagreb-Beograd 1979, str. 68—71.
- Revolucija in vprašanje narodov.** — Ljubljana 1979, 53 str.
- Slovenci i stvaranje Jugoslavije.** — Knjige i zbivanja. Beograd 1979, str. 198—205.
- Staljinova koncepcija i doprinos jugoslovenskih marksista revolucionarnom shvatanju nacionalnog pitanja.** — Tito i revolucija. Beograd 1979, str. 155—165.
- Zgodovinska misel slovenskih marksistov v času Speransove knjige.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 533—544. (Tudi v publikaciji Edvard Kardelj Sperans in slovensko zgodovino-pisje. Ljubljana 1980, str. 5—16.)
- Pripravil besedilo in napisal opombe.** — Dr. Franc Petek, Iz mojih spominov. Ljubljana 1979, str. 217—220; 221—281. (Pri opombah sodeloval T. Zorn.)
- Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten.** — Klagenfurt/Celovec 1980, 87 str.
- Kje je ključ...** — Naši razgledi 10. 10. 1980.
- Prof. dr. Vatroslav Kalenić.** — Vestnik (Univerza) 1980/81 št. 4, str. 90—91. (Nekrolog.)
- O Speransovi knjigi.** — Prešernov koledar 1980, str. 84—91. (Objavljeno tudi

- v teoretični prilogi Komunist 10. 4. 1981.)
- Die Slowenen.** — Die Habsburgermonarchie 1848—1918. Wien 1980. Knj. 3, str. 801—838.
- Die Sozialistische Föderative Republik Jugoslawien.** Ihre Entstehung und Verfassungsform. — Czasopismo prawnohistoryczne 1980, str. 265—302.
- Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v letih 1911—1913.** — Zgodovinski časopis 1980, str. 5—75.
- Uvod in priprava dokumentov. — Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917. Poročili vojaške in vladne komisije. Viri I. Ljubljana 1980, str. 5—15; 16—29.
- Govor na slavnostni seji univerzitetnega sveta Univerze Edvarda Kardelja (17. aprila 1981). — Vestnik (Univerza) 1980/81, št. 3, str. 2—9. (Obletnica poimenovanja Univerze v Ljubljani po Edvardu Kardelju.)
- Ocena: France Klopčič, Desetletja preizkušenj. Ljubljana 1980. — Naši razgledi 12. 12. 1980.
- Delavsko gibanje v Sloveniji pred prvo svetovno vojno.** — Komunist 30. 1. in 6. 2. 1981.
- Die Slowenen und die Bewegung für eine jugoslawische staatliche Vereinigung vor und während des Ersten Weltkrieges.** — Kärntens Volksabstimmung 1920. Klagenfurt 1981, str. 44—62.
- Napomene o uvažavanju općeg i posebnog s gledišta jugoslovensko — nacionalno (republičko i pokrajinsko).** — Časopis za suvremenu povijest 1981, str. 63—71.
- Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju.** — Maribor 1981, 439 str.
- Predgovor. — Lazar Koliševski, Makedonsko narodno vprašanje. Ljubljana 1981, str. 3—6.
- Vorwort. — Kärnten — Volksabstimmung 1920. Wien-München 1981, str. 7—9.
- Ocena: Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. — Komunist 10. 4. 1981. Teoretična priloga.
- Dr. Karel Šiškovič-Mitko.** — Delo 8. 2. 1982. (Nekrolog)
- Geschichtliche Vorbedingungen der Kärntner Volksabstimmung aus der Sicht der slowenischen Geschichtswissenschaft.** — Österreichische Osthefte 1982, str. 418—431.
- Lojze Ude.** — Naši razgledi 12. 3. 1982. (Nekrolog.)
- Kardelj o nacijama i nacionalnom pitanju.** — Komunist 22., 29. 1. in 5. 2. 1982. (Srbohrvaška izdaja.)
- Stopinje Kardeljevega pisanja o narodih in narodnem vprašanju.** — Anthropos 1982, št. 1—2, str. 11—18.
- Slavnostni govor red. prof. dr. Janka Pleterskega, dekana filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. — Glasnik slovenskega etnološkega društva 1981, str. 27. (Ob 40-letnici etnologije na ljubljanski univerzi.)
- Uvod in priprava dokumentov. — Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917. Priloge poročilom vladne komisije. Viri II. Ljubljana 1982, 191 str.
- Ocena: Bogato najdišče in dolgoročna spodbuda. — Borec 1982, str. 311—316. (O knjigi F. Filipiča, Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919—1939. Ljubljana 1981.)
- Boris Kidrič in Osvobodilna fronta.** — Naši razgledi 13. 5. 1983. (Referat na simpoziju o Borisu Kidriču v Ljubljani 13. aprila 1983.)
- Der ungleiche Grenzstreit: 1918—1920.** — Der ungleiche Grenzstreit. Klagenfurt; Trieste 1983, str. 5—61.
- Dr. Franci Zwitter. Sedemdesetletnica.** — Naši razgledi 7. 10. 1983.
- Istorijska ishodišča, osnovi i smisao postojanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.** — Nedelja marksističkih rasprava '82. Razvoj međunacionalnih odnosa. Beograd 1983, str. 49—69.
- Koroški Slovenci in delavsko gibanje v času Habsburške monarhije.** — Slovenski vestnik 7.—21. 1. 1983.
- O »nacionalnem razredu«.** — Komunist 28. 10. 1983. (Odlomek iz referata na Ziherlovih dneh.)
- Ob predstavi »Golubnjače«.** — Delo 5. 1. 1983.
- »Odmev« na pisanje P. Matvejevića.** — Teleks 24. 3. 1983.
- 65 let velike slovenske odločitve.** — Delo 29. 10. 1983.
- Posleavnojska bitka za afirmacijo radničke klase kao vodeća nacionalne snage u Srbiji.** — Opređenja 1983, št. 10, str. 83—98.
- Premislek ob »jedrih«.** — Naši razgledi 4. 11. 1983. (Objavljeno tudi v: Komunist 14. 10. 1983, vse izdaje.)
- Temelji jugoslovenske federacije.** — Prešernov koledar 1983, str. 94—104.
- Zaboravljene pouke.** — Politika 10. 11. 1983. (Objavljeno tudi v: NIN 13. 11. 1983; iz nastopa v Domu omladine v Beogradu o ideji jugoslovanstva.)
- Zgodovinska izhodišča in osnovni smisel obstoja Socialistične federativne republike Jugoslavije.** — Razprave in gradivo 1983, št. 16, str. 75—86. (Odlomek razprave.)

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/1, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 360 din	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 360 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 4/1950 — razprodan	
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 8/1954 — 640 din (kmalu razprodan)	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 320 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 280 din
ZČ 12-13/1958-59 — 560 din (kmalu razprodan)	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 280 din
ZČ 14/1960 — 400 din	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 240 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 240 din
ZČ 16/1962 — 400 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 320 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 280 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 400 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 200 din
ZČ 19-20/1965-66 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 240 din
ZČ 21/1967 — 400 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 200 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 280 din	ZČ 33/1979, št. 1 — 240 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 200 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 3 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 320 din	ZČ 33/1979, št. 4 — 200 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 — pred ponatisom	ZČ 34/1980, št. 3 — 200 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 — pred ponatisom	ZČ 34/1980, št. 4 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 320 din
	ZČ 35/1981, št. 3 — 200 din
	ZČ 35/1981, št. 4 — 180 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Peter Štih

MADŽARI IN SLOVENSKA ZGODOVINA V ZADNJI ČETRRTINI 9. IN PRVI POLOVICI 10. STOLETJA

Namen tega teksta* je na podlagi virov, predvsem pisanih, in ob uporabi dostopne literature (pri tem je upoštevati moje neznanje madžarščine) obravnavati tisto obdobje slovenske zgodovine, ki je povezano z naselitvijo Madžarov v njihovo sedanjo domovino in s prvimi desetletji njihovega življenja na tem prostoru, ko so kot neustrašni barbari strahovali vso krščansko Evropo in pri tem večkrat, prav preko našega ozemlja, vdirali v bogato Italijo. Težišče razprave bo na zadnjih dveh desetletjih devetega stoletja, to je v času, ko se Madžari prvič resneje vključijo — v zvezi z boji med Frankovsko in Velikomoravsko državo — v zgodovinsko dogajanje v Panoniji, katere velik del so ob prelomu 9. stoletja v 10. tudi osvojili. Prav v zvezi z madžarskim poseganjem v ta prostor se bomo dotaknili še enega, za našo zgodovino prav tako pomembnega vprašanja, odnosa Velikomoravske države do Panonije v zadnjih dveh desetletjih 9. stoletja.

I. Viri

Preden preidemo na označbo nekaterih najpomembnejših virov, je treba opozoriti, da imajo v glavnem vsi pisani viri značaj poročil in ne preostankov. Vsa ta poročila imajo na splošno obliko analov ali kronik.

Madžarske vire, katerih zgodovinska vrednost je zelo vprašljiva,¹ lahko omejimo na tri.² Najstarejši ohranjeni madžarski vir so *Gesta Hungarorum*, ki jih je napisal Anonymus, ki sebe imenuje »P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius«.³ Ker so v madžarski zgodovini znani štirje kralji z imenom Bela, še danes ni popolnoma jasno, čigav notar je bil naš Anonymus. Že takoj na začetku razpravljanja sta odpadla prvi in četrti Bela. Čeprav danes večina avtorjev zastopa mnenje, da je bil Anonymus notar Bele III. (1172—1196),⁴ tega ni uspelo popolnoma dokazati, tako da ostaja še zmeraj odprto, ali ni morda živel za časa Bele II. (1131—1141).⁵ Njegova *Gesta Hungarorum* so v glavnem napisana z namenom, da pokažejo plemenit izvor Arpadovega rodu. Za osnovo svojega dela je uporabljal različne vire. Glede na to, da je bil Anonymus kerik, je tekst prepletal s citati iz Biblije, uporabljal pa je tudi vire kot *Zgodovina Troje Daresa Phrygiusa* in *Gesta Aleksandra Velikega*.⁶ Glavni anonimov vir je bilo iz časa Stefana II. (1116—1131) izvirajoče nadaljevanje neohranjenih prvotnih *Gesta Ungarorum*, ki so po Hómanovem mnenju nastala okrog leta 1091 in ki so kot vir, ne pa kot formo, uporabljala Reginovo kroniko in njeno nadaljevanje, *Annales Altahenses* in ustno izročilo.⁷ Iz anonimovih Gest nas zanimajo predvsem štiri poglavja: c. 44 *De insula Danubii*, c. 50 *De devastatione Panonie*, c. 51 *De duce Menumort* in c. 53

* Ta razprava je bila leta 1984 nagrajena s Prešernovo nagrado za študente Filozofske fakultete. Mentorju prof. dr. Bogu Grafenauerju se za pomoč in nasvete najiskreneeje zahvaljujem.

¹ G. Fasoli, *Le incursioni Ungare in Europa nel secolo X*, Firenze 1945, 19.

² Vsi madžarski viri za časa Arpadovičev so zbrani v *Scriptores rerum Hungaricarum* (SRH) I, II, Budapest 1937, 1938.

³ SRH I, 33.

⁴ C. A. Macartney, *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*, Cambridge 1953, 61 sl.; B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters I*, Berlin 1940, 409.

⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 46.

⁶ B. Hóman, *Geschichte* . . . , 410; C. A. Macartney, *Hungarian Historians* . . . , 64.

⁷ V. Melik, *Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih vpadov*, *Zgodovinski časopis* (ZC) VI/VII, 1952/53, 208; B. Hóman, *Geschichte* . . . , 410; C. A. Macartney, *Hungarian Historians* . . . , 67. O Anonymusu glej še predgovor k izdaji njegovih Gest, ki ga je napisal E. Jakubovich, SRH I, 15—30 in dodatek L. Szilágyi, *De actate ac persona P. magistri, Anonymi Belae regis notarii*, SRH II, 631—634.

De suscessione Zulte ducis,⁸ v katerih gre beseda o zasedbi Panonije in o bojih s Karantanci.

Simon de Kéza, »zvesti klerik Ladislava IV.«, je napisal svoja Gesta Hungarorum med 1282 in 1285.⁹ Glavna značilnost teh Gest je, da je Madžarski kroniki najprej dodana Hunska kronika, v kateri se poudarja voga Atile, zanemarjata pa se Arpad in Štefan I. Simon de Kéza je prvi, ki nam prinaša vest o bitki pri Ljubljani. To vest zasledimo nato še v Dunajski slikani kroniki in v Budimski kroniki, ki sta v *Scriptores rerum Hungaricarum I.* objavljeni pod skupnim naslovom *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*⁰. Nekatere podatke sta tako Kéza kot Kronika 14. stoletja prevzeli od Anonymusa, za dobo madžarskih napadov na zahod pa sta dodala precej novih podatkov. Od teh jih je le, malo točnih, neprimerno več je takih, ki so v nasprotju z dejstvi, neresnični in izmišljeni. Uporabnost teh dveh virov je tako za vesti, ki jih ne prinašata niti Anonymus niti Reginon ali kakšen drugi vir, zelo vprašljiva — prav taka pa je npr. vest o bitki pri Ljubljani, za katero se je izkazalo, da je izmišljena.¹⁰

Od nemadžarskih virov, to je od virov, ki so prvenstveno nastali v zahodni Evropi na ozemlju Frankovske države, predvsem v Italiji in Nemčiji, in ki so v glavnem imeli za tisti čas prevladujočo formo analov in kronik, je treba na prvem mestu omeniti fuldske anale (*Annales Fuldenses*). So eno od nadaljevanj državnih *Annales regni Francorum* in zajemajo zgodovino cele Frankovske države do leta 901. Glede na to, da dobro in v podrobnosti poznajo dogajanje v državi in na njenih mejah, so morali nastati v tesni povezanosti s frankovskim dvorom.¹¹ Avtorjev je bilo pet, od katerih sta nam prva dva, Einhard in Rudolf, znana po imenu, ostali trije pa ne.¹² Za nas je zlasti pomemben peti del, ki ga je napisal neki Bavarec¹³ in ki natančno opisuje dogajanja na vzhodni frankovski meji in s tem v zvezi boje Arnulfa s Svetopolkom, v katere so se vpletli tudi Madžari. Hkrati so *Annales Fuldenses* poleg kratke notice v Čedadskem evangelistarju¹⁴ edini sodoben vir, ki ve za Braslava, slovanskega kneza med Dravo in Savo, ki je, malo preden je izginil iz zgodovine (896), dobil v svoje roke še Spodnjo Panonijo in tako združil obrambo frankovske vzhodne meje proti prodirajočim Madžarom.

Za podrobnejše poznavanje madžarskih vpadov v Italijo, zlasti v prvem obdobju (okrog leta 900), je najpomembnejši vir Antapodosis cremonskega škofa Liudpranda.¹⁵ Ta je verjel, da je madžarske nesreče kriv nemški cesar Arnulf, ki naj bi poklical Madžare proti Svetopolku in jim tako odprl pot na zahod (Liudprandi Antapodosis I/13, Arnolfus interea . . . cum Centebaldum Maravanorum ducem, quem supra memoravimus, sibi viriliter repugnantem debelare nequiret, depulsis his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo clusas nominari praediximus, Hungariorum gentem . . . in auxilium convocat.). To so kasneje prevzemali še drugi kronisti in analisti¹⁶ in tako prispevali k nastanku legende. V resnici pa je prvi poklical Madžare Svetopolk proti Arnulfu. Podatke za prvi madžarski pohod v Italijo nam daje tudi diakon Ivan v svoji *Chronicon Venetum*. Vir je iz poznejšega časa, nastal je v dobi beneškega doža Petra II. Orseola (991—1009) in ima značaj kompilacije, vendar je dovolj uporaben.¹⁷ Od pomembnejših in kompleksnejših virov za madžar-

⁸ SRH I, 88, 89, 103, 106.

⁹ SRH I, 131; C. A. Macartney, *Hungarian Historians* . . . 89.

¹⁰ V. Melik, *Vprašanje bitke* . . . 208; C. A. Macartney, *Hungarian Historians* . . . 89, 111; glej še predgovor, ki ga je napisal Domanovszky h Kézi in Kroniki 14. stoletja v SRH I, 131, 220.

¹¹ W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, Berlin 1885, 211.

¹² Wattenbach, *Geschichtsquellen* . . . 211 sl.; N. Klaić, *Povijest Hrvata* . . . 44; F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I*, LXV; glej še M. Jansen-L. Schmitz-Kallenberg, *Historiographie und Quellen der deutschen Geschichte bis 1500*, Berlin 1914, 32, kjer je izražen dvom, da je bil Einhard prvi pisec fuldskih analov, zato pa se kot močan nadaljevalec Rudolfovega dela omenja Meginhard.

¹³ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I*, 395 (MGH SS).

¹⁴ F. Kos, *Gradivo II*, št. 328, str. 249, 252.

¹⁵ M. Jansen-L. Schmitz-Kallenberg, *Historiographie* . . . 41; Fasoli, *Incursioni* . . . 13.

¹⁶ Widukind, *Res gestae Saxonicae* I/19, MGH SS III; Ekkehardi *Chronicon universale* 888, MGH SS VI; *Chronica Sigeberti Gemblacensis* 893, MGH SS VI; *Chronica Collecta a magno presbytero*, MGH SS XVII, str. 484 itd.

¹⁷ F. Kos, *Gradivo I*, LXXIV.

ske vpade je treba omeniti še štiri. Prvi je Regino, opat iz Prüma. Njegova Kronika (Reginonis Chronicon), ki sega do leta 906, prinaša zgodovino cele Frankovske države, s poudarkom na vzhodnem delu. Zlasti pomembno je njegovo sporočilo o selitvi Madžarov iz Skitije na Donavo k letu 889. Njegovo delo je nadaljeval Adalbert, menih trierske samostana in poznejši magdeburški škof (Continuator Reginonis). Prinaša nam pomembne podatke za madžarske vpade v zahodno Evropo vse do njihovega poraza leta 955 pri Augsburgu.¹⁸ Tretji tak pomembnejši in kompletnejši vir so Widukindove tri knjige o saški zgodovini (Rerum gestarum saxoniarum libri tres), ki so bile napisane še za življenja Otona I. in so za madžarske vpade v Nemčijo najpomembnejši vir.¹⁹ Velike vrednosti so Annales Iuvavenses Maximi, ki niso tako kompleksen vir za madžarske vpade kot zgoraj omenjeni; so pa za čas do 907 zelo važen in za marsikateri podatek edini vir.⁴⁸ Poleg teh virov nam novice o madžarskih vpadih prinašajo še skoraj vsi anali in kronike tistega časa — pa čeprav je to včasih samo droben podatek: Ann. Wirzburgenses, Ann. Sangallenses maiores, Ann. Alahenses maiores, Ann. Colonienses, Ann. Augienses, Ann. Weingartenses, Ann. Alamani, Ann. Corbeienses, Flodoardi Ann., Lupi Protospatari Ann., Anna-lista Saxo, Chronicon Svevicum universale, Herimanni Augiensis chronicon, itd.

II. Literatura

Kdorkoli, ki bi se hotel podrobneje seznaniti s problematiko madžarskih vpadov, bi bil neljubo presenečen. Po brskanju po slovenskih historičnih bibliografijah bi ugotovil, da sta doslej samo dva slovenska zgodovinarja posvetila temu vprašanju posebni razpravi. Prvi je bil Franc Kos.²⁰ Vsa svoja izvajanja je dosledno gradil na virih. Obravnaval je le čas do usodnega bavarskega poraza pri Bratislavi leta 907, za katerega je dal dober in še danes uporaben pregled. V posebnem poglavju na koncu razprave je na kratko, vendar odločno in jasno argumentovno obračunal z nekaterimi neresnicami v zvezi s to problematiko, ki so strašile po starejši slovenski historiografiji od Megiserja, Valvasorja in Schönlebnal dalje. Je pa treba tudi naglasiti, da so nekateri Kosovi zaključki — Slovenci naj bi zaradi »globoko ukoreninjenega sovražstva«²¹ do Nemcev (v 9/10. stoletju!), celo pomagali Madžarom pri njihovih pohodih — tudi pod vplivom časa, v katerem je Kos živel, gotovo zmotni. Na splošno je razprava kljub ponekje drugačnemu gledanju današnje historiografije na to problematiko,²² obdržala svojo veljavo in njene rezultate so upoštevali vsi kompleksni pregledi slovenske zgodovine od Josipa-Grudna²³ dalje.

Drugi slovenski zgodovinar, ki je v posebni razpravi obravnaval del te problematike, je bil Vasilij Melik.²⁴ Omejil se je na eno samo vprašanje — ali je bila za časa madžarskih vpadov pri Ljubljani neka bitka, o kateri nam poročajo kasnejše madžarske kronike (Gesta Hungarorum Simona de Kéze, Chronici Hungarici compositio saeculi XIV° ter še pet drugih virov, ki pa povsem slonijo na prvih dveh.) Po vsestranski in temeljiti analizi virov je V. Melik prišel do enakega zaključka, kot je pred njim trdil že F. Kos,²⁵ da je poročilo o bitki izmišljeno in da te nikoli ni bilo. Vendar je vrednost Melikove razprave še zlasti v tem, da je ob vprašanju te bitke na konkretnem primeru analiziral odnos ohranjenih madžarskih kronik med seboj, kakor tudi njihovo razmerje do najstarejšega madžarskega vira, neohranjenih Gesta Ungarorum (konec 11. stol.) na eni in do Reginove kronike (glavni vir neohranjenih Gest) na drugi strani. Pri tem je prišel do pomembnega zaključka: »Že načelno moramo biti nedvomno izredno skeptični do vseh vesti, ki jih za dobo navalov prinašata

¹⁸ Seznam teh vpadov glej pri V. Melik, Vprašanje bitke . . . , 210.

¹⁹ Fasoli, Incursioni . . . , 14; Jansen-Schmitz-Kallenberg, Historiographie . . . , 38 sl.

²⁰ F. Kos, Neljubi gostje pred tisoč leti, Dom in svet XIV, 1901, 146—150, 210—218; ponatis v F. Kos, Izbrano delo, Ljubljana 1982, 243—263.

²¹ F. Kos, Neljubi gostje . . . , 211.

²² B. Grafenauer, Opombe k Izbranemu delu F. Kosa v F. Kos, Izbrano delo, 317; P. Štih, Ocena: F. Kos, Izbrano delo, ZC 36, 1982, 260—264.

²³ J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910, 60—64.

²⁴ V. Melik, Vprašanje bitke . . . , 202—217.

²⁵ F. Kos, Neljubi gostje . . . , 215; isti, Gradivo II, 343.

Kéza in Kronika iz XIV. stoletja, pa jih ne najdemo niti v Anonymu, niti v Reginonu, niti v kakih drugih virih.«²⁶

Ljudmil Hauptmann se je madžarske zgodovine dotaknil le v toliko, kolikor je spadala v slovansko-nemško borbo za srednje Podonavje in pri tem obravnaval njihovo naselitev.²⁷ V nasprotju z ostalo historiografijo je bil L. Hauptmann mnenja, da so se Madžari v Panoniji naselili v dveh valovih. Svoje poglede na njihovo naselitev je jedrnato podal v Hrvatski enciklopediji:²⁸ »Prvi su se njihovi skupovi naselili oko 880 u »avarsko-panonskim pustinjama« između Blatnog jezera i Tise i njenih pritoka. Godine 896 došla je glavčina te se nastanila duž Tise i njenih pritoka.« K temu Hauptmannovemu prepričanju o dvojni selitvi madžarskih plemen se bomo kasneje še vrnili in podrobneje pogledali njegovo argumentiranje. Delno je te Hauptmannove rezultate upošteval tudi B. Grafenauer.²⁹

Slovensko sintetično zgodovinopisje je rezultate teh razprav upoštevalo, opozorilo pa je tudi na nekatere nove, širše vidike te problematike. Milko Kos je v svoji Zgodovini Slovencev³⁰ kratko, a jedrnato obravnaval problem madžarskih vpadov. Pri tem se je podrobneje ustavil pri vprašanju madžarskega razmerja do Frankovske in Velikomoravske države in s tem v zvezi pri madžarski naselitvi v Panonijo. Opozoril je, da pomeni naselitev Madžarov za večji del panonskih Slovencev etnično smrt, za alpske Slovane pa so, gledano z narodnega vidika, ustvarili razmere, ki jih ne moremo označiti za neugodne, kajti za več kot pol stoletja so Madžari zadržali nemški kolonizacijski tok v Vzhodne Alpe. Podobno pozitivno ocenjuje madžarsko naselitev in njihove posledice za slovensko zgodovino Bogo Grafenauer.³¹ Od vseh slovenskih tekstov, ki skušajo kompleksno prikazati to obdobje in to problematiko (F. Kos, J. Gruden, M. Kos), je Grafenauerjev prikaz v njegovi Zgodovini slovenskega naroda najboljši. Ne samo, da prikaže konkreten potek zgodovinskih dogodkov, ampak hkrati opozori na globlje vzroke, ki so Madžarom omogočali, da so šest desetletji neovirano plenili zahodno Evropo. Bolj jasen nam postane bistveni vpliv Slovanov in Panoniji na to, da so Madžari po sredi 10. stoletja prešli od živinoreje k poljedelstvu. Hkrati to kaže, da slovansko prebivalstvo v Panoniji ni bilo takoj asimilirano in je bilo za Slovence dokončno izgubljeno šele po ustalitvi meje med nemško in madžarsko državo konec 11. stoletja, kar se odraža tudi v materialni kulturi.

Poleg slovenskega zgodovinopisja se je z vprašanjem madžarske naselitve in madžarskih vpadov ukvarjala tudi hrvaška historiografija; pač predvsem v zvezi z Braslavom, ki je imel svojo posest med Dravo in Savo in ki je končno tudi izgubil prav v času naselitve in prodiranja Madžarov na zahod, in z boji, ki jih je z Madžari bil Tomislav, ki novih prišlekov ni samo zmagovito odbil od mej svoje države, ampak je svojo oblast razširil še na velik del Panonske Hrvatske vse do Drave.

Ferdo Šišić se je Madžarov v svojem Pregledu³² dotaknil predvsem v zvezi z razširitvijo oziroma združitvijo Dalmatinske in Panonske Hrvatske do Drave za časa Tomislava. V svojem temeljnem delu Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara³³ je ta zgornji okvir v glavnem zadržal, z navajanjem mnenj Palackega, Grota in Niederleja o vlogi, ki so jo odigrali Madžari kot popolnoma tuj element v takrat enotnem slovanskem svetu 9. stoletja, pa je plastično pokazal na različnost mnenj o tem vprašanju v starejšem zgodovinopisju. Opozoriti je treba, da F. Šišić ene in iste podatke Konstantina Porfirogeneta (De administrando imperio c. 30: Od Hrva-

²⁶ V. Melik, Vprašanje bitke . . . , 215.

²⁷ L. Hauptmann, Uloga Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podonavlje, Rad JAZU 243, 1932, 245–247; glej še B. Grafenauer, Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju, Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, 1966, 43 sl.

²⁸ Hrvatska enciklopedija I, 1941, geslo Avstrija, 465.

²⁹ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, 111; isti, Slovansko-nemška borba . . . , 45.

³⁰ M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 122–127.

³¹ B. Grafenauer, Zgodovina . . . II, 110–124; glej še v bistvu isti, le skrajšani tekst, ki pa je opremljen s kronološko tabelo o prihodu Madžarov, istega avtorja v Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 151–153.

³² F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda I, Zagreb 1920, 106 sl.

³³ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 402 sl.

tov pa, ki so prišli v Dalmacijo, se je odcepil en del in zavladal nad Ilirikom in Panonijo, in oni so imeli samostalnega arhonta, ki je tudi sam pošiljal arhontu Hrvatske darove v znak prijateljstva) uporabljal za dve povsem različni stvari. Medtem ko je tekst glede odnosa Hrvatov v Panoniji do tistih v Dalmaciji za časa Tomislava pravilno koristil, je napačno, prvi del tega istega teksta, neupoštevajoč nedeljivo celoto teksta, tako v tekstnokritičnem kot vsebinskem smislu, uporabil pri reševanju naselitve Hrvatov.³⁴ Nada Klaić³⁵ glede Madžarov v okvirih, ki nas zanimajo, ne pri naša nič novega. Glavna podlaga njenemu tekstu o Madžarih je Grafenauerjeva Zgodovina slovenskega naroda, od koder je prevzela tudi zemljevid o posledicah prihoda Madžarov v Podonavje.³⁶

Tujih zgodovinskih del, ki na kakršenkoli način obravnavajo naselitev Madžarov in njihove plenilne pohode po Evropi, ne manjka. Na tem mestu je treba opozoriti le na najvažnejše preglede, ki pa hkrati omogočajo nadaljnje poglobljanje v to problematiko. Enega prvih kompleksnih pregledov madžarskih vpadov v zahodno Evropo je dal Rudolf Lüttich.³⁷ Njegov pregled daje dovolj jasno sliko vpadov, je pa danes, vsaj glede literature, bolj ali manj zastarel. Tudi Gina Fasoli³⁸ je skušala zajeti vse znane madžarske pohode do leta 955. Pri tem je pohode obravnavala kronološko, v posebnem poglavju pa je obdelala še posebne aspekte teh pohodov, kot imena komandantov, razliko v vojaški taktiki, trajanje ekspedicij, itinerarij pohodov, nemoč barbarov pred utrjenimi mesti in gradovi itd. Omenjeno delo je nedvomno najboljše za vpade v Italijo. Dober sumaren pregled daje H. Büttner.³⁹ Prav tako odličen pregled, z bogato uporabo literature in obsežnim navajanjem virov, daje Szabolcs de Vajay.⁴⁰ Delo vsebuje zelo pregledne kronološke tabele, skice sistemov vojaških in političnih zvez in tri genealoške tabele, žal pa v ta tekst ni zajeto zadnje obdobje madžarskih vpadov od 933 (bitka pri Riadu) do 955 (bitka pri Augsburgu).⁴¹

III. Madžari in slovansko-nemška borba za srednje Podonavje

Prvič je zahodni svet spoznal Madžare leta 862, ko so kot do tedaj neznan sovražnik vdrl preko meja Vzhodnofrankovske države.⁴² Ob tem zelo skromnem sporočilu sta bila S. Vajay⁴³ in C. A. Macartney⁴⁴ mnenja, da so se ti Madžari s posredovanjem moravskega kneza Rastislava pojavili nekje na meji Panonije in pomagali Karlmanu v njegovem uporju proti očetju Ludviku Nemškemu. Na drugi strani je P. Ratkoš⁴⁵ ob istem viru zagovarjal mnenje, da je ta madžarski pohod imel za cilj »spodnje ozemlje Panonije«, kjer so se križali interesi frankovske in bolgarske države. Za hrbotom tega madžarskega pohoda naj bi po Ratkoševem mnenju stal

³⁴ F. Sišić, *Povijest Hrvata* . . . , 277, 405, op. 12; glej še: B. Grafenauer, *Prilog kritici izveštaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata*, *Historijski zbornik* 1—2, 1952, 14, 31, op. 96.

³⁵ N. Klaić, *Povijest Hrvata* . . . , 272 sl.

³⁶ B. Grafenauer, *Zgodovina* . . . II, 112; N. Klaić, *Povijest Hrvata* . . . , 271.

³⁷ R. Lüttich, *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*, Berlin 1910.

³⁸ Fasoli, *Incurioni* . . .

³⁹ H. Büttner, *Die Ungarn, das Reich und Europe bis zur Lechfeldschlacht des Jahres 955*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, Bd. XIX, München 1956, 433—458.

⁴⁰ Szabolcs de Vajay, *Der Eintritt des ungarischen Stämmenbundes in die europäische Geschichte (862—933)*, Mainz 1968.

⁴¹ Problematiki madžarskih vpadov razumljivo posveča veliko pozornost tudi madžarska historiografija. Vendar marsikomu izmed nas zaradi neznanja jezika njemi rezultati ne morejo služiti. Ze iz naslovov njihovih del (nemški prevodi) pa se vidi, da bi bilo za popolno poznavanje problematike treba poznati tudi ta dela. Navajam le nekaj bibliografij: *Bibliographia Hungarica*. *Zusammengef. von Hung. Institut an der Universität Berlin*, Berlin, Leipzig 1923; H. Gusztav, *Forschungen zur Geschichte des ungarischen Mittelalters in den Jahren 1945—1964*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (MIOG)* 73, 1965, 367—382; L. B. Kumrovitz, J. Geric, A. Kubiny, L. Mezey, *Historische Hilfswissenschaften und Verwaltungsgeschichte in Ungarn 1945—1964*, *MIOG* 73, 1965, 382—398; *Bibliographie d'Oeuvres choisies de la Science historique Hongroise 1964—1968*, *Studia Historica* 83, 1970; *Bibliographie d'Oeuvres choisies de la Science historique Hongroise, 1969—1973*, *Studia Historica* 126, 1975; G. Seewan, *Geschichtswissenschaft und Politik in Ungarn 1950—1980* (*Die Historiographie zu Mittelalter und Neuzeit*), Südost — *Forschungen* Bd. XLI, 1982; glej še bogat seznam literature pri S. Vajayu, *Der Eintritt* . . . , 121—129.

⁴² *Hincmari Remensis Annales*, MGH SS I, 862, . . . sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem (Ludvika Nemškega) populantur.; *Ann. Weingartenses*, MGH SS I, 863, *Gens Hunnorum christianitatis nomen aggressa est; enako tudi Annalium Alamannicorum continuitatio sangalensis prima* 863, MGH SS I.

Bizanc, kajti leto pred temi dogodki je bizantinsko poslanstvo, v katerem je bil tudi Konstantin, v bližini Krima naletelo na svoji poti k Hazarom na Madžare.⁴⁶ Obe mnenji sta si po svoji vsebini precej različni, vendar je težko pritegniti tako enemu, kot drugemu, kajti na podlagi teh izredno skopih vesti se skoraj ne da sklepati kaj določenega in trdnega. Gotovo je le, da so se po tem vdoru leta 862 Madžari umaknili nazaj v svojo domovino Etelköz (medrečje med Donom in spodnjim tokom Donave in do predgorij Karpatov na severu) in za skoraj 20 let izginili iz evropske zgodovine, ko za časa Ludvika Nemškega († 876) in Karlmana († 880) niso več vdirali na ozemlje Frankovske države.

Do dvajsetih let tega stoletja so zgodovinarji mislili, da so se Madžari ponovno vključili v borbe za Podonavje šele na začetku zadnjega desetletja 9. stoletja.⁴⁷ Vendar so leta 1921 odkriti *Annales Iuvavenses Maximi*⁴⁸ spremenili to sliko dvakrat. Tako so se Madžari že leta 881 skupaj s Kovari pojavili na območju Dunajskega lesa in pred Dunajem,⁴⁹ kjer so se bojevali kot Svetopolkovi zavezniki.⁵⁰ Sklenitev moravsko-madžarskega zavezništva pa je mogoče celo diplomatski uspeh Metoda,⁵¹ ki se je nekako v tistem času srečal nekje ob Donavi z neznanim madžarskim velikašem.⁵² Hkrati pa so ti na novo odkriti anali rehabilitirali Arnulfa, saj sedaj vemo, da je bil Svetopolk tisti, ki je odprl Madžarom pot na zahod (glej op. 16).

Prav s temi boji se je začelo zadnje, odločilno dejanje slovansko-nemškega boja za srednje Podonavje, ki je trajalo približno dvajset let in ki je pripeljalo do zloma Velikomoravske države in do naselitve Madžarov v Panonijo. Ob teh bojih je pomembno vlogo igrala tudi Panonija, ob kateri se je v historični literaturi mnogokrat postavljalo in reševalo vprašanje, ali je v tem času prišlo za določeno dobo v okvir Velikomoravske države ali je le ostala v mejah Frankovske. Na tem mestu se bomo samo navidezno, kajti Madžari so v teh bojih aktivno sodelovali, oddaljili od ožje teme in si na podlagi analize virov podrobneje ogledali vprašanje pripadnosti Panonije.

Svetopolk leta 881 še ni odkrito posegel v boj, ki ga je izzval spor med dvema mogočnima bavarskima rodbinama za oblast nad Vzhodno marko, ampak je pred Dunaj poslal Madžare in njihove zaveznike Kovare. Svojo podporo je Svetopolk namenil Aribu, medtem ko je Arnulf podpiral nasprotno stran.⁵³ Že naslednje leto (882) je Svetopolk sam odkrito posegel v boj; pustošil pa je tudi že na južni strani Donave. Še huje je posegel v boj leta 883, ko je vpadel na Arnulfovo ozemlje. Vdril je v Panonijo in jo velik del opustošil z ognjem in mečem. Tudi naslednje leto (884) je ponovil pohod in prav tako žel vojaške uspehe. Panonija je bila po pripovedovanju

⁴³ Vajay, *Der Eintritt* . . . , 14.

⁴⁴ C. A. Macartney, *The Magyars in the ninth Century*, Cambridge 1930, 71; podobno že E. Dümmler, *Geschichte des Ostfränkischen Reiches III*, Leipzig 1888, 441.

⁴⁵ P. Ratkoš, *Die grossmährische Slawen und die Altmagyaren*, Zbornik *Das Grossmährische Reich*, Prag 1966, 231.

⁴⁶ *Vita Constantini c. VIII*, 23 v F. Grivec-F. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*, Fontes. Radovi staroslovenskog instituta 4, Zagreb 1960, 110, 185.

⁴⁷ Npr. Dümmler, *Geschichte* . . . III, 442; I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, Leipzig 1867, 51; M. Büdinger, *Oesterreichische Geschichte I*, Leipzig 1858, 201 sl.; F. Kos, *Neljubi gostje* . . . , 146, 147; isti, *Cesar Arnulf kot vladar po slovenskih deželah*, Izbrano delo, 222 sl.

⁴⁸ MGH SS XXX/2; E. Klebel, *Eine neue aufgefundene Salzburger Geschichtsquelle*, *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde LXI*, 1921, 1–22.

⁴⁹ *Ann. Iuvavenses Maximi 881*, *Primum bellum cum Ungaris ad Wieniam. Secundum bellum cum Cowaris ad Culmite*.

⁵⁰ Da so bili Madžari leta 881 zvezani s Svetopolkom in ne z Arnulfom, se vidi že iz teksta samega. V bavarski analistiki 9. stoletja pomeni »bellum cum aliquo« zmeraj boj proti nekemu in ne vojaškega zavezništva: Vajay, *Der Eintritt* . . . , 16.

⁵¹ Tako Vajay, *Der Eintritt* . . . , 16. To vprašanje ostaja bolj ali manj odprto. Kot vemo, je bil Metod leta 880 še v Rimu (VM c. XII), od koder se je vrnil na Moravsko. Otdot ga je pot vodila v Carigrad, kjer se je srečal z Mihaelom III. (VM c. XIII). Če so VM pisana strogo po kronološkem redu, kar ni povsem zanesljivo, se je Metod lahko šele po obisku v Carigradu srečal z Madžari ob Donavi (VM c. XVI). Tu pa se postavlja vprašanje, ali je lahko Metod v tako kratkem času (880–881) opravil tako dolgo pot in ali se ni mogoče srečal z Madžari šele po 881?

⁵² *Vita Methodi c. XVI*, 1; Grivec-Tomšič, *Fontes*, 165, 235. Latinski prevod: *Cum autem in partes Danubians venisset rex Ungaricus, voluit illum (Metoda) videre*. Vajay, *Der Eintritt* . . . , 16, op. 25, ki domneva, da je bil ta madžarski velikaš veliki knez Kurszán, ima prevod tega mesta po: *A magyar honfoglalás kútforrásai, 354–355* in je malo drugačen: *Cum vero rex Ungarum in regiones Danubii veniret, videre eum voluit*.

⁵³ Glej F. Kos, *Gradivo II*, 264, 267, 268.

vira po poltretjem letu vojskovanja povsem opustošena od Rabe do meje Vzhodne marke. V dogodke na meji je končno posegel sam cesar Karel III., ki je sklenil s Svetopolkom, kateri mu je prisegel zvestobo, mir. Naslednje leto sta sklenila mir še Svetopolk in Arnulf.

Češko in slovaško zgodovinopisje je že od Václava Novotnega⁵⁴ videlo v teh dogodkih dovolj dokazov za trditev, ki tudi danes prevladuje v njihovem zgodovinopisju,⁵⁵ da je Svetopolk v tej vojni zasedel, če že ne vso, pa vsaj velik del Panonije. Trditev, da je Svetopolk v letih 882/84 zasedel Panonijo do Drave in jo obdržal v svojih rokah vse do svoje smrti leta 894 oziroma do leta 896, ko se tam kot dux že pojavlja Braslav, dokazujejo (zlasti Lubomír Havlík⁵⁶):

- 1) S Svetopolkovimi vojaškimi uspehi v vojni 881—884.
- 2) Z označbo, da je ležal Mons Comianus ob reki Tulln na meji Bavarcev in Slovanov.
- 3) Z razlago, da je vazalna prisega (fidelitas) Svetopolka Karlu III. veljala samo za Panonijo, oziroma, da je Svetopolk prisegel Karlu III. ne kot cesarju zahodnega imperija Romanorum, ampak kot najvišjemu posvetnemu predstavniku universum Christianum Romanum na zahodu.
- 4) S sporočilom iz leta 892, da je moralo med Arnulfovo vojno s Svetopolkom Arnulfovo poslanstvo potovati k Bolgarom po rekah Odri, Kolpi in Savi, ker severnejše kopne poti zaradi »insidiae« Svetopolka niso bile varne.
- 5) Z domnevnim molkom o Arnulfovem gospostvu nad Panonijo po letu 884.
- 6) S sporočilom Konstantina Porfirogeneta o pripadnosti Srema, s tem pa tudi Spodnje Panonije, k Velikomoravski.
- 7) Pripadnost prostora južno od Donave, med spodnjo Rabo, Bakonjskim gozdom in rečicama Sárvíz in Sió, k Velikomoravski že od začetka 9. stoletja dokazujejo s tem, da za to ozemlje ni oziroma se niso ohranile nikake frankovske listine ali drugi viri, ki bi govorili o frankovski ureditvi v tem prostoru (darovnice!). In končno naj bi moravsko oblast v Panoniji dokazovale tudi arheološke najdbe, ki izpričujejo prisotnost moravskega elementa.⁵⁷

Kaj pravijo viri?

Annales Fuldenses, Pars V., Anno 884, MGH SS I

(882) 1) Igitur eodem anno, quo illi pueri praedictum comitem, id est Erbonem, a rege commendatorum exsortem fieri honorum impetraverunt, Zuentibaldus, dux Maravovnum, plenam doli et astutiae cerebrum, non immemor utique, quanta ab antecessoribus istorum puerorum cum gente sua, usque dum ad illos terminum Baioariorum praetenderunt, passus sit mala, insuper etiam amicitiae ac iuramenti, quae cum Erbone iniit pepigitque, ad hoc vindicare proficiscitur et perfecit. 2) Nam de septentrionali parte Histri fluminis apprehenso Werinhario, de pueris Engilschalhi — qui tres habuit — mediocri, Vezziloni quoque comiti, qui illorum propinquus erat, dextram manum cum lingua, et — monstrum simile — verenda vel genitalia, ut nec signaculo desistente, absciderunt... 3) Exercitus scilicet iusu ducis igne devastat

⁵⁴ V. Novotný, *České Dějiny I/1*, Praga 1912, 387 sl.

⁵⁵ L. Havlík, *Uzemní rozsah Velikomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka*, Slovanské studie III, 1960; isti, *K otázce karolínské kolonisace a slovanského osídlení Dolních Rakous v 9. stol.*, Slovanské hist. studie III, 1960; isti, *Velká Morava a Franská říše*, Historické studie VIII, 1963; isti, *Die alten Slawen im österreichischen Donaugebiet*, Oesterreich in Geschichte und Literatur 9/4, 1965; isti, *The Relationship between the Great Moravian Empire and the Papal Court in the Years 880—885 A. D.*, Byzantino-slavica 26, 1965; isti, *Panonie ve svetle franských pramenů 9. století*, Slavia Antiqua 17, 1970; P. Ratkoš, *Die Grossmährische Slawen und die Altmagyaren*, Zbornik Das Grossmährische Reich, Prag 1966; V. Vaneček, *Ueber die Aussenpolitik des mährischen Staates in den vierziger- bis achtziger Jahren des IX. Jahrhunderts v istem zborniku*; B. Dostál, *Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer*, Zbornik Magna Moravia, Praga 1965. Enako mnenje npr. zagovarjajo tudi komentarji pod črto v izdaji virov za zgodovino Velikomoravske države: *Magna Moraviae Fontes Historici I (MMFH I)*, *Annales et Chronicae*, Praga — Brno 1966 itd. Eno redkih izjem v njihovem zgodovinopisju predstavlja J. Dekan, *Prispevek k otázce politických hranic Vel'kej Moravy*, *Historica Slovaca V (Eisnerov sbornik)*, 1948, ki je zagovarjal mnenje, da se meja Velikomoravske države ni premaknila preko Donave.

⁵⁶ L. Havlík, *Uzemní rozsah ...*; isti, *Panonie ve svetle franských pramenů ...*

⁵⁷ Glej B. Grafenauer, *Ob 1100-letnici slovanske rokopisne knjige*, ZČ 17, 1963, 191; isti, *Grossmähren, Unterpannonien und Karantanien*, Zbornik Das Grossmährische Reich, Prag 1966, 388.

omnia; insuper ultra Danubium missis spiculatoribus, ubicumque proprietas vel substantia praedictorum fit puerorum, igni tradita sine mora est; hoc scandalum antefacti puerilis consilii spacio unius anni sentitur. (883) 4) Hinc equidem non confidentibus a rege pueris aliquid boni propter delictum quod in Erbone commisere, recesserunt, statueruntque fieri homines Arnulfi, Karlmanni regis filii, qui tunc Pannoniam tenuit... 5) Itaque dux (Svetopolk), nam diu collectis ex omni parte Sclavorum copiis, cum magno exercitu invadit Pannoniam, inmaniter ac cruenter more lupi mactat, igne et ferro maximam partem devastat, deterit et consumit... 6) Quo peracto dolore per antefactum puerile consilium, spacio unius anni, dux cum exercitu suo non laesus remeavit in sua. (884) 7) Caeterum vero instanti anno, quo ista computavimus, iterum dux coagulata multitidine, hostiliter in Pannoniam hostilem exercitum infert, ut si quid antea remaneret, nunc quasi ore lupi per totum devorasset. 8) Tanta enim multitudine in isti itinere pollebat, ut in uno loco ab ortu usquead vesperum lucis exercitus eius praeterire cernerit. 9) Cum tanta enim multitudine in regno Arnolphi per 12 dies exspoliando versabatur, demum, prout voluit, prospere reversus est, postea vero missa quadam exercitus sui parte supra Danubium. 10) Quod audientes filii Willihelmi et Engilschalchi qui maiores natu erant, Megingoz et Papo, quibusdam Pannoniorum secum assumptis, contra illos incaute venerunt; sed tamen pugnam certaminis inierunt non utilem, nam ad illos victoria concessit. 11) Isti fugae praesidium quarentes Megingoz et Papo, in flumine qui dicitur Hraba vitam finire; frater vero Bertholdi comitis cum aliis quamplurimis a Sclavanis tentus est... 12) Vituperarunt autem pacem, qua conservata Pannonia conservata est, qua vero vitata, per spacium tantum isto continuatim tercio anno dimidio instanti Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est. 13) Servi et ancillae cum parvulis suis consumpti sunt, primoribus quibusdam tentis, quibusdam occisis, et, quod turpior erat, truncatis manu, lingua, genitalibus, remissi sunt... 14) Imperator per Baioariam ad Orientem proficiscitur, veniensque prope flumen Tullinam, Monte — Comiano colloquium habuit. (Ann. Fuld. pars IV, anno 884: Imperator in terminis Noricorum et Sclavorum cum Zwentibaldo colloquium habuit...) 15) Ibi inter alia veniens Zuentibaldus dux cum principibus suis, homo, sicut mos est, per manus imperatoris efficitur, contestatus illi fidelitatem iuramento, et usque dum Karolus vixisset, nunquam in regnum suum hostili exercitu esset venturus...

Ad 1. O Svetopolku nam frankovski viri nikoli ne poročajo, da bi zasedel Panonijo. Vemo samo, da je v letih 882—884 trikrat vdrl preko Donave v Panonijo in jo pustošil. Že sama narava teh pohodov (3* Exercitus... iussu ducis igne devastat omnia; 5 inmaniter ac cruenter more lupi mactat, igne et ferro maximam partem devastat, deterit et consumit; 12 Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est; 13 Servi et ancillae cum parvulis suis consumpti sunt, primoribus quod turpior erat, truncatis manu, lingua, genitalibus, remissi sunt...) ima bolj plenilni oziroma maščevalni, kot pa osvajalni značaj.⁵⁸ Spomin na ta Svetopolkova pustošenja pa je živel še leta 900, kar že samo po sebi dokazuje, da ni šlo za njegovo ozemlje.⁵⁹ Poleg tega se iz vira jasno vidi, da je v času bojev Donava ves čas tvorila mejo (2... de septentrionali parte Histri fluminis; 3 ultra Danubium missis spiculatoribus; 9 missa quodam exercitus sui parte supra Danubium) in da se je Svetopolk vedno vračal domov, na svoje (6... remeavit in sua; 9... reversus est). O kakšni zasedbi Panonije ni v viru niti besedice.

Pri teh Svetopolkovih pustošenjih najverjetneje ni trpela cela Panonija, ampak je težišče Svetopolkovih akcij moralo biti v Zgornji Panoniji, kajti le-ta je bila po

* Stevilka stavka v zgoraj citiranem viru.

⁵⁸ L. Hauptmann, Uloga Velikomoravske države... 244, je lepo označil to Svetopolkovo vojskovanje kot brezsmiselno borbo, ki se ni vodila za obrambo Svetopolkove samostojnosti, ampak v korist osebnih zadev nekaterih nemških grofov.

⁵⁹ Pismo bavarskih škofov papežu Ivanu IX. (F. Kos, Gradivo II, 324; isti, Spomenica tisočletnice Metodove smrti, Ljubljana 1885, 21 sl.): Ipsi (Moravani) Ungarorum non modicum multitudinem ad se sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudochristianorum penitus detonderunt et super nos Christianos immiserunt; atque ipsi supervenerunt et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios ferina carcerum fame et siti perdidierunt, innumeros vero exito deputarunt et nobiles viros ac honestas mulieres in sevitium redegerunt, ecclesias Dei incenderunt et omnia aedeficia deleverunt; ita ut in tota Pannonia, nostra maxima provincia, tantum una appareat ecclesia. Slovenjski prevod tega dela pisma glej v B. Grafenauer, Zgodovina... II, 110. Bavarski škofje se pritožujejo nad Svetopolkovim pustošenjem Panonije, kar se lahko nanaša samo na leta 882/884. Nikjer ne omenjajo, da bi si Svetopolk prisvojil Panonijo. Čeprav bi bil nedvomno to hujši očitak. B. Grafenauer ob 1100-letnici... 194; isti, Grossmähren... 388; E. Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795—907), Archiv für Kunde österreichischer Geschichte — Quellen 10, 1853, 62.

poltretjem letu vojskovanja vsa uničena.⁶⁰ Tudi vojska, ki sta jo vodila Megingoz in Papo, je bila poražena od Svetopolkovih čet v Zgornji Panoniji, saj sta oba poveljnika na begu v Spodnjo Panonijo utonila prav v mejni reki Rabi (Ann. Fuld. 10). Tudi zaradi teh dejstev je misel o zasedbi cele Panonije do Drave zmotna.

Ad 2. V bližini Mons-Comianusa (Ann. Fuld. 14) je ležala meja med bavarsko Vzhodno marko in Velikomoravsko državo severno od Donave in zato ni potrebno konstruirati nove, južno od Donave.⁶¹

Ad 3. Leta 884 se je Svetopolk v prav tako zagonetnih okoliščinah kot deset let prej v Forchheimu (874) odrekel politični neodvisnosti. Fuldski anali o tem dovolj jasno in brez vsakega dvoma poročajo: Svetopolk se je poklonil cesarju Karlu III. in mu prisegel vazalno zvestobo (Ann. Fuld. 15). In vendar so se prav ob teh vrsticah ustavljali mnogi zgodovinarji in se spraševali, kako je mogoče, da bi Svetopolk, ki je tri leta zmagoval in kateremu se Arnulf nikakor ni mogel postaviti v bran, naenkrat pokleknil pred že tako razmajanim cesarstvom. Tako sta že Marquart in za njim Novotný⁶² domnevala, da se je vazalna prisega nanašala predvsem na Panonijo, katero naj bi Svetopolk ob priliki sklenitve miru 884 dobil od Karla III. v fevd. V. Vaneček⁶³ je to domnevo spremenil že kar v trditev, ko pravi, da se je Svetopolkova prisega nanašala samo (in ne predvsem) na Panonijo. Vendar je treba pri interpretaciji izraza »fides« upoštevati dejstvo, da gre pri tem za »izraz frankovske teorije o razmerju frankovskega vladarja do knezov sosednjih slovanskih kneževin«.⁶⁴ Zato smisla samih izrazov ni mogoče interpretirati v smeri, ki bi bila avtorju vira tuja. Prav to pa bi storili, če bi trdili, da se izraz fides ob Svetopolkovi prisegi zvestobe Karlu more nanašati le na Svetopolkovo vazalno posest znotraj frankovske države, ki naj bi jo predstavljala Panonija, medtem ko za Velikomoravsko prisega ne bi veljala.

Niso pa ti zgodovinarji opazili, da je mir, sklenjen leta 884, tudi brez Svetopolkovih teritorialnih osvojitvev pomenil zanj velik uspeh, kajti vazalna prisega je bila za Svetopolka v bistvu brez vrednosti, saj se je poslej prvič tudi formalno osvobodil vseh obveznosti, razen vzdrževanja miru na frankovski meji, medtem ko je dotlej plačeval poseben davek (census).⁶⁵ Navidezno ponižanje je torej pomenilo Svetopolkovo zmago, ob kateri se je pokazala Karlova nemoč, ki je končno pripeljala do njegove odstavitve po Arnulfu leta 887, in vsa formalnost Svetopolkove vazalne prisege. Prav tako pa seveda cesar ni mogel podeliti Panonije Svetopolku, kajti fevd ni bil prost.⁶⁶ Leta 885 sta sklenila mir še Arnulf in Svetopolk. Med obema vojvodama se je vzpostavil poseben, da ne rečemo prijateljski odnos, ki je trajal do leta 891 in ki bi ga Svetopolkova zasedba Panonije na račun Arnulfa popolnoma izključila. Tako je Arnulf leta 890 prepustil češka plemena pod Svetopolkov vpliv.⁶⁷ Mogoče celo ob njunem prijateljskem srečanju v kraju Omuntesperch.⁶⁸ Prav tako se zdi, da je s tem razmerjem zvezana tudi odstranitev Metodovih učencev ter slovanske cerkve na Moravskem leta 887 in podpiranje Vihinga, škofa v Nitri, ki je bil

⁶⁰ Ann. Fuld. 884, Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota delecta eat. Oriens je seveda Vzhodna marka (Marcha Orientalis), ki je bila na zahodni meji Zgornje Panonije. Češkoslovaški zgodovinarji so to mesto vira spremenili v: Pannonia de Hraba flumine ad orientem tota delecta est, MMFH I, 115, kar jim pomeni, da je bila uničena Panonija vzhodno od Rabe (Spodnja Panonija!). Tako že Novotný, České Dějiny, 388.

⁶¹ B. Grafenauer, Ob 1100-letnici . . . , 194; isti, Grossmähren . . . , 389.

⁶² J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903, 118; Novotný, České Dějiny, 391.

⁶³ Vaneček, Ueber die Aussenpolitik . . . , 296.

⁶⁴ B. Grafenauer, Ob 1100-letnici . . . , 194.

⁶⁵ Ann. Fuld. ad a. 874.

⁶⁶ B. Grafenauer, Ob 1100-letnici . . . , 195; isti, Grossmähren . . . , 386.

⁶⁷ Reginonis Chronicon 890, MGH SS I, Arnulfus rex concessit Zuendibolch Marahensium Sclavorum regi ducatum Behemensium, qui hactenus principem suae cognationis ac gentis super se habuerant Francorumque regibus fidelitatem promissam inviolato foedere consevaverant . . .

⁶⁸ Ann. Fuld. ad a. 890. . . rex (Arnulf) Pannoniam proficiscens generale conventum cum Zwentiboldo duce loco, quem vulgo appelatur Omuntesperch, habuit. Kraj je verjetno identičen s krajem, ki se leta 791 omenja v Ann. Maximiniani, MGH SS XIII, In Pannoniam ultra Omundesthorf.

tesno povezan z Arnulfom in ki je po izbruhu novih sovražnosti leta 892 postal »archicancellarius« na Arnulfovem dvoru.⁶⁹

Lubomir Havlík je potem, ko je dal prav B. Grafenauerju, da srečanje Karla in Svetopolka leta 884 ni moglo biti v zvezi s podelitvijo Panonije Svetopolku v fevd,⁷⁰ iskal novo razlago pomena besede »fides«. Tako naj bi Svetopolk prisegel Karlu III. le kot posvetnemu predstavniku »universum Christianum Romanum« in ne kot cesarju, kajti Karel je bil kot cesar hkrati tudi najvišji posvetni predstavnik in protektor krščanskega univerzuma na zahodu.⁷¹ Leta 880 je papež Ivan VIII. v buli »Industriae tuae« sprejel Svetopolka pod direktno zaščito Sv. Petra.⁷² Tako Svetopolk ni imel nad seboj nobene posvetne avtoritete — niti frankovskega cesarja, niti kakšnega drugega vladarja. Zato po mnenju Havlíka Svetopolk ni mogel poklekniti pred Karlom kot vazal pred seniorjem, ker mu pač ni bil podložen, ampak je pokleknil pred njim samo kot pred najvišjim posvetnim predstavnikom krščanske cerkve na zahodu. Vendar pa pri tem papeževem jamstvu ostaja zelo vprašljivo, v kakšni meri je imela ta garancija Svetopolku realno naravo in v koliko ne predstavlja bolj teoretičnega postulata, kot pa neko realno razmerje sil.⁷³ Sploh pa se taka Havlíkova formulacija ne dotika vprašanja prihoda Panonije v okvir Velikomoravske države, marveč obratno, vprašanja samostojnosti Velikomoravske države.

Ad 4) Eno temeljnih opor v dokazovanju kontinuitete Svetopolkove oblasti v Panoniji od 884 do 894 oziroma 896 vidijo češki zgodovinarji v sporočilu fuldskih analov iz leta 892. Takrat naj bi Arnulfovo poslanstvo k bolgarskemu kralju Vladimirju zaradi negotovosti oziroma ogrožanja kopnih poti s strani Svetopolka v Panoniji potovalo južneje, po rekah Odri, Kolpi in Savi. Svetopolkovo ogrožanje teh poti jim je zadosten dokaz o njegovi oblasti v Panoniji.⁷⁴ Podrobnejši pregled vira to mnenje zavrača.

Ann. Fuldenses ad annum 892

A) Inde Orientem proficiscitur (Arnulf), sperans ibi Zuentibaldum ducem obviam habere; sed ille more solito ad regem venire rennuit, fidem et omnia ante promissa mentitus est. Inde rex irato animo in Hengistfeldon cum Brazlavone duce colloquium habuit, ibi inter alia quaerens tempus et locum, quomodo possit terram Maravorum intrare; consultum est enim, ut tribus exercitibus armatis regnum illud invaderet.

B) Rex equidem, assumptis secum Francis, Baiuariis, Alamannis, mense Iulio Maravam venit. Ibi per quatuor ebdomas cum tanta multitudine, Ungaris etiam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur,

C) missos etiam suos inde ad Bulgarios et regem eorum Laodomur ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense Septembri transmisit, et, ne coemptio salis inde Maravanis daretur, exposcit. Missi autem propter insidias Zuentibaldi ducis terrestre iter non valentes habere, de regno Brazlovonis per fluvium Odagra usque ad Gulpam, dein per fluente Save fluminis navigio in Bulgaria perducti.

V prvem delu (A) vidimo, da se je Arnulf temeljito pripravil na boj s Svetopolkom, ko se je po pogovorih s Braslavom odločil, da bo kar s tremi vojskami vdrl na njegovo ozemlje (regnum). Poleg tega je za to svojo vojno angažiral še Madžare, ki so deset let prej sodelovali na Svetopolkovi strani proti Arnulfu. Pa ne samo to. Leto prej (891) je Arnulf najprej sklenil mir s Svetopolkom ter si tako zavaroval hrbet, da je nato istega leta odločilno premagal Normane na reki Dyli.⁷⁵ Sedaj, ko je imel

⁶⁹ B. Grafenauer, *Slovansko-nemška borba* . . . , 37; E. Mühlbacher, *Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern (751–918)*, Innsbruck 1899, št. 1900 (1849) in str. LXIV; Dümmler, *Geschichte* . . . III, 483.

⁷⁰ L. Havlík, *Panonie ve světle franských pramenů* . . . , 27.

⁷¹ L. Havlík, *Panonie ve světle franských pramenů* . . . , 28; isti, *The Relationship* . . . , 109, 113; isti, *Zur politischen Stellung Grossmährens in europäischen Raum, Oesterreich in Geschichte und Literatur* 11, 1967, 246–256.

⁷² . . . contemptis aliis saeculi huius principibus beatum Petrum . . . elegisti.

⁷³ V. Vaneček, *Ueber die Aussenpolitik* . . . , 294.

⁷⁴ Novotný, *České Dějiny*, 413; L. Havlík, *Uzemní rozsah* . . . , 67–72.

⁷⁵ *Ann. Fuld. ad a. 891*.

pomirjen sever države, se je odločil obračunati še s Svetopolkom. Tri vojske (B), cesarjeva z zahoda, Braslavova z juga in madžarska z vzhoda so vdrle meseca julija na Moravsko in jo mesec dni — nekje do avgusta — pustošile. Vir do tu ne pušča nobenega dvoma. O kakšni Svetopolkovi oblasti v Panoniji ne more biti govora. Arnulf je hotel napasti ozemlje Moravcev (A). Že v naslednjem stavku pa izvemo, da ta »terra Maravorum« pomeni samó Moravsko (B), ne pa tudi morebitne Panonije, ki naj bi mogoče spadala v okvir moravskega ozemlja.

Naenkrat pa pisec vira, potem ko je z vso ognjevitostjo opisal Arnulfovo pustošenje po Moravskem (B), kar sredi stavka, z ostrim rezom prekine svojo pripoved in pod (C) nam pripoveduje povsem drugo zgodbo, zgodbo o Arnulfovem poslanstvu meseca septembra k Vladimirju, očitno v težnji po iskanju novih zaveznikov proti Svetopolku, ki daje medlo slutiti, da je v vojni moral nastati preobrat. Kajti julija in morda še del avgusta zmagoviti Arnulf sedaj v septembru že prosi za pomoč Bolgara Vladimira. Samo v tej luči, ki je morda združena s Svetopolkovo protiofenzivo, lahko razumemo, zakaj je Arnulfovo odposlanstvo plulo po Odri, Kolpi in Savi do Bolgarije. In če je Svetopolk bil v Panoniji, je lahko bil samo od septembra 892 dalje. Pa še to le za kratek čas, kajti v naslednjem letu, verjetno kmalu po koncu zime, ki za vojskovanje ni primerna, je Arnulf zopet napadel Svetopolkov regnum.⁷⁶ O kakšni Svetopolkovi oblasti v Panoniji bi težko govorili, bolj nas to njegovo morebitno zadrževanje v Panoniji spominja na ono iz let 882—884.

V zvezi s sporočilom vira o teh dogodkih je treba opozoriti še na dva momenta. Prvo opozorilo velja besedici *insidia* v viru, kajti odposlanci prav zaradi »*insidias Zuentibaldi ducis terrestris iter non valentes habere*«. Beseda *insidia* pomeni: zaseda, lokavstvo, prevara, nevarnost,⁷⁷ kar v vsakem primeru pomeni, da so bile ceste v Panoniji pod kontrolo Svetopolka. S tem pa ni rečeno, da je bilo to ozemlje priključeno k Velikomoravski. Tudi Madžari so nekaj kasneje s svojimi pohodi napravili ceste v Lombardiji tako negotove, da je bila povezava med Italijo in Bavarsko praktično pretrgana — seveda pa to ne pomeni, da je bila Lombardija osvojena s strani Madžarov.⁷⁸

Drugič. Pod (C) nam vir bolj na splošno govori o Arnulfovem poslanstvu, kar naenkrat pa zasledimo prav neverjeten detajl, pravi kroki poti odposlanstva. Še bi razumeli, če bi pisec napisal, da je odposlanstvo zaradi Svetopolkovega ogrožanja potovalo po Savi. Toda on nam pred tem sporoča, da je potovalo še po Odri in Kolpi. Pogled na zemljevid nas takoj prepriča, kakšna podrobnost je to. Odra je rečica, da ne rečemo potok, ki teče zahodno, a vzporedno s Savo po Turopoljskem polju in je sploh vprašljivo, koliko je plovna. Zahodno od Siska se izliva v Kolpo; po Kolpi pa je nato le nekaj kilometrov do Save. Veliko bolj razumljivo bi bilo, če bi odposlanstvo plulo direktno po Savi. Na drugi strani se lahko vprašamo, kako je pisec analov, ki je živel nekje na Bavarskem, vedel za tako podrobnost. Vsekakor je to zanimiv detajl, ki postavlja sporočilo vira v neko novo, morda vprašljivo luč.

Ad 5. Nikakor ni res, da nam viri ne govorijo o Arnulfovi oblasti v Panoniji po letu 884. Med vojno 882/884 se Arnulf izrecno omenja kot gospodar Panonije (Ann. Fuld. 884, Arnulfi ... qui tunc Pannoniam tenuit), Svetopolkovo pustošenje se leta 884 vrši »in regno Arnolfi«. Po neki kroniki se imenuje Arnulf leta 885 vojvoda Karantanije in Panonije, Svetopolk ka moravski vojvoda.⁷⁹ O Arnulfovi oblasti v Panoniji nam končno najboljše pričajo tri listine, ki jih je Arnulf izdal v Mosaburgu — Blatenskem kostelu ob Blatnem jezeru: 13. marca 888 svojemu ministerialu Eponu, 19. marca 888 salzburškemu duhovniku Sigipoldu in 20. januarja 889 ka-

⁷⁶ Ann. Fuld. ad a. 893, Arrepto itaque rex (Arnulf) itinere, iterum regnum Zuentibaldi ducis ingreditur cum exercitu, maxima parte illius regionis exspoilata ...

⁷⁷ E. Habel, *Mittelateinische Glossar*, Paderborn 1931: *insidia* = Hinterhalt, Hinterlist; F. Bradač, *Latinsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1937.

⁷⁸ Vajay, *Der Eintritt* ... 21, op. 41.

⁷⁹ Herimanni Augiensis *chronicon* 885, MGH SS V, Pax inter Arnulfum, Carentani et Pannoniae duces, et Zuentibaldum Marahensem duces confirmatur.

planu Eloffu.⁸⁰ F. Kos, E. Mühlbacher, E. Dümmler in L. Havlík⁸¹ so tu omenjeni Mosaburc (Mosapuhrc, Mosaburg) enačili z Možberkom nad Vrbskim jezerom na Koroškem ter se pri tem sklicevali na Reginona:⁸² »concessit autem idem rex Arnolfo Carantanum . . . in quo situm est castrum munitissimum, quod Mosapurch nuncupatur, eo quod palude impenetrabili locus vallatus difficillimum adeuntibus prebeat accessum«. Vendar pa ta opis pri Reginonu lepo ustreza opisu Blatenskega kostela v Conversio Bagoariorum et Carantanorum⁸³ in resničnim geografskim razmeram ob Zali. To, da Regino postavlja Blatenski kastel v Karantanijo, pa je odsev zavesti o pripadanju Panonije širši skupnosti Karantancev, katere podlago predstavlja močan kolonizacijski tok iz Karantanije v Panonijo po končanih obrskih vojnah v prvem desetletju devetega stoletja.⁸⁴ Čim dlje gremo v 9. stoletje, več je teh sledi. Tako se že leta 819 imenuje panonsko ozemlje severno od Drave Carantanorum regio.⁸⁵ Avtorju Konverzije je zgodovina Panonije le del zgodovine Karantanije, čeprav zajema panonska zgodovina kar 5 od 12 poglavij »karantanskega« teksta.⁸⁶ Tudi Metod, ki je odšel iz Panonije na Moravsko, po viru — Excerptis de Karentanifugatus a Karentanis partibus intravit Moraviam.⁸⁷ Madžari, ki so se naselili v obrsko pustinja med Tiso in Donavo, so napadali na zahodu Karantance, na severu Moravane in na vzhodu Bolgare.⁸⁸ Tudi po tem je jasno, da je Karantanija zajemala panonsko ozemlje. Nenazadnje nam to potrjuje geografija kralja Alfreda za čas okoli 880: »Moravani imajo na zahodu Turingijce in Čehe in polovico Bavarcev; in južno od njih je na drugi strani Donave dežela Karantanija južno od gora, ki se imenujejo Alpe . . . Na vzhodu Karantanije, onkraj pustinje je dežela Bolgarija«. ⁸⁹ Pustinja je seveda ozemlje med Tiso in Donavo (Pannoniorum et Avarum solitudines) in Donava tako omejuje Karantanijo po tem opisu na severu in vzhodu.

Ad 6) Sporočilo Konstantina Porfirogeneta o pripadnosti Srema k Velikomoravski je ob naslonitvi na J. Marquarta⁹⁰ razrešil Ljudmil Hauptmann.⁹¹ Konstantin Porfirogenet si namreč ob tem vprašanju v 13., 40. in 42. poglavju De administrando imperio prihaja v nasprotje. Kot je ugotovil L. Hauptmann, nam rešitev in razumevanje teksta prinese naslonitev na podatke iz zgodovine sv. Metoda. V pismih papeža Ivana VIII. se je Metod imenovan tako nadškof panonske kot moravske cerkve.⁹² Cerkevna geografija je torej brez težav raztegnila Moravsko tudi na Spodnjo Panonijo. Cerkvonoslovanski književnosti je bila ta večja, raztegnjena Moravska dobro znana. Žitje sv. Metoda imenuje cesto od Carigrada do izliva Save v Donavo »moravsko pot«. Žitje sv. Nauma prišteva Spodnjo Panonijo Moravski in bolgarska legenda oznanja isto, ko imenuje Metoda moravskega škofa, a njegovo cerkveno okrožje panonsko. Bizantinska (Konstantinova) Velika Moravija je tako združevala na temelju Metodovega delovanja Svetopolkovo državo in Kocljevo Panonijo, tako

⁸⁰ F. Kos, Gradivo II, 285, 286, 293.

⁸¹ F. Kos, Cesar Arnulf . . . , 223, 228, 229; Mühlbacher, Die Regesten . . . 1784 (1736); E. Dümmler, Geschichte . . . III, 299; L. Havlík, Panonie ve svetle franských pramenů . . . , 30.

⁸² Reginonis Chronicon ad a. 880.

⁸³ M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum (CBC), Ljubljana 1936, c. 11: . . . munimen aedificare in quodam nemore et palude Salae fluminis; c. 13: in castro Chezilonis noviter Mosapurch vocato; Ann. Fuld. 896: Urbs Paludarum; glej B. Grafenauer, Karantanski temelji koroške vojvodine, ZC 31, 1977, 147. Mnenje, da Reginonov Mosapurch predstavlja Blatenski kostel, je zagovarjal že H. Pirchegger, Karantaniien und Unterpannonien zur Karolingerzeit, MfG XXXIII/1912, 309. Koroški Možberk se prvič omenja nekaj pred 1139; kot castrum pa 1150: Monumenta historica ducatus Carinthiae III, 1904, 704, 705, 900.

⁸⁴ B. Grafenauer, Zgodovina . . . II, 85 sl.; isti, Ob 1100-letnici . . . , 192; isti, Grossmähren . . . 386.

⁸⁵ Vita Hludowici imp. (819), MGH SS II: glej L. Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino I, 1920, 210—250.

⁸⁶ Primerjaj: Herwig Wolfram, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Wien, Köln, Graz 1979, ki meni, da je panonska Konverzija zavestno skrita s strani pisca v okvir karantanske.

⁸⁷ M. Kos, CBC, 140.

⁸⁸ Reginonis Chronicon ad a. 889.

⁸⁹ B. Kaiser, Medieval English, Berlin 1961⁵, 52; B. Grafenauer, Ob 1100-letnici . . . , 193.

⁹⁰ J. Marquart, Streifzüge . . . , 119.

⁹¹ L. Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark . . . , 238 sl.; isti, Mejna grofija Spodnje-panonska, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede I, 1923, 322; isti, Prihod Hrvatov, Buletin zbornik (1925), 527; glej še B. Grafenauer, Slovansko-nemška borba . . . , 41.

⁹² F. Kos, Gradivo II, 252, 260: Methodio archiepiscopo Pannoniensis ecclesiae; Methodio reverendissimo archiepiscopo sanctae ecclesiae Marahensis.

da je *druga* segala v Srem, medtem ko so bile meje *prve* v Podonavju daleč na severu.

Ad 7. Dokazovanje L. Havlíka⁹³ ex silentio o pripadnosti prostora med spodnjo Rabo, Bakonjskim gozdom in rečicama Sárvíz in Sió k Velikomoravski, se zamaje, če se spomimo na dve stvari. Dejstvo, da za ta prostor nimamo frankovskih darovnic, lahko pomeni, da se le-te niso ohranile, ali pa, kar je zelo verjetno, da je bil za frankovsko organizacijo v Panoniji s središčem ob Blatnem jezeru ta prostor sorazmerno pust in odroččen predel, ki je mejil oziroma spadal že v okviru Pannoniorum et Avarum solitudines. Na drugi strani imamo podoben primer za ozemlje Grofije ob Savi (Marchia iuxta Sowam), kjer je iz 9. stoletja ohranjena ena sama, samcata listina (19. september 895),⁹⁴ ki izpričuje frankovsko oblast na tem prostoru, in vendar ni nobenega dvoma, da je bil ta teritorij skozi celo 9. stoletje v okviru frankovske ureditve.⁹⁵

Kot izpričujejo arheološke najdbe, je bil moravski etnični element sorazmerno močno zastopan v Spodnji Panoniji in o tem ni nobenega dvoma ali spora.⁹⁶ Tako so npr. med grobovi iz Zalavárja (Blatenskega kostela), ki imajo vsi krščanski karakter, tudi taki, katerih značilnosti je pokop v krsti in ki imajo svojo analogijo z grobovi grobišča Staré Mijesto na Moravskem.⁹⁷ Isto potrjujejo pisani viri. Po Conversio Bagoariorum et Carantanorum vemo, da sta bila Pribina in Kocelj Moravca in da so hkrati z njima prebežali k Frankom še nekateri njuni rojaki.⁹⁸ Vendar ta dejstva ne rešujejo vprašanja politične pripadnosti Spodnje Panonije v korist zveze z Velikomoravsko. Res sta bila Pribina in Kocelj po rodu Moravca, vendar sta bila iz Moravske pregnana in po svojem političnem delu in usmeritvi — če izvezemo nekaj zadnjih let Kocljeve oblasti v Spodnji Panoniji, ko se je boril za samostojnost — sta bila nedvomno pripadnika frankovske ureditve in politike in zvesta vazala frankovskega cesarja; Pribina sam pa je celo izgubil življenje prav v boju z Moravani.⁹⁹ Zato dokazovanje o moravskem etničnem elementu kot faktorju, ki govori za pripadnost Spodnje Panonije v okvir Velikomoravske države, udarja mimo cilja. Na tem mestu govorimo o politični ureditvi in politični meji v zadnjih dvajsetih letih 9. stoletja in ne o etnični strukturi in etnični pripadnosti. In tudi če bi bila Spodnja Panonija etnično čista v smislu moravske naselitve, kar pa seveda ni bila, ne bi to še zmeraj nič govorilo o njeni politični pripadnosti, kajti etnična meja ni pomenila tudi politične.

Zaradi vseh teh dejstev se zdi teorija o pripadnosti Panonije k Velikomoravski za časa Svetopolka nevzdržna. Nenazadnje je bila ta vojna za srednje Podonavje za Svetopolka vojna na stranski meji. Že pred tem se je v svojih stremljenjih obrnil na sever, kjer je bil prostor za Karpati in ob zgornji Visli in Odri v tedanji trgovini mnogo pomembnejši od juga. Tja so prihajali arabski in ruski trgovci z najrazličnejšim blagom z vzhoda. Svetopolk osvoji Bijelu Hrvatsku i prenese naposljetku svojo prijestolnico na Vislu (Krakov), žrtvujuči gospostvu nad novom prometnom žilom i njenim bogastvom sve podunavske planove velikog Rastislava.¹⁰⁰

IV. Naselitve Madžarov v Panonijo

Madžari, Arnulfov zaveznik proti Svetopolku iz leta 892, so v tej vojni spoznali razmere v Podonavju. Pretrgali so zavezništvo z Arnulfom — očitno so se počutili

⁹³ L. Havlík, *Uzemni rozsah* . . . , 33—35.

⁹⁴ F. Kos, *Gradivo* II, 309.

⁹⁵ B. Grafenauer, *Grossmähren* . . . , 387; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980, 116.

⁹⁶ B. Dostál, *Das Vordringen* . . . , 361—416. Z zemljevidom razvoja političnih meja Velikomoravske države na str. 416 se vsekakor ne moremo strinjati; A. C. Sós, *Ausgrabungen von Zalavár (Die ethnische Fragen des Priwina — Besitzes und die fränkische Herrschaft in Transdanubien im Spiegel der neueren archäologischen Freilegungen)*, *Slavische Forschungen* 6, Cyrillo-Methodiana, Köln, Graz, 1964, 222—261; ista, *Die slawische Bevölkerung Westungarns in 9. Jahrhunderts*, München 1973; B. Grafenauer, *Ptuj v srednjem veku*, ZČ 24, 1970, 161, op. 30.

⁹⁷ A. C. Sós, *Ausgrabungen von Zalavár*, 237 sl.

⁹⁸ M. Kos, *CBC*, c. 10.

⁹⁹ M. Kos, *CBC*, c. 13.

¹⁰⁰ L. Hauptmann, *Uloga Velikomoravske države* . . . , 248.

dovolj samozavestne in močne za samostojne akcije v svojo korist — se spremenili v njegove sovražnike in leta 894 vdrli preko Donave v Panonijo, jo opustošili do uničenja in se vrnili domov.¹⁰¹

V tem času so se v Zakarpatju, med Dnjestrom in Donavo odvijali dogodki, ki so bili velikega pomena za madžarskega plemena in katerih posledice je kasneje občutila tudi srednja Evropa. Madžari so spoznali, da jim nemočni panonski Slovani in po Svetopolkovi smrti leta 894, v notranjih bojih oslabela Moravska nista nevarni. Pravo nevarnost so predstavljali Franki oziroma Bavarci na eni in Bolgari na drugi strani.¹⁰² Priložnost obračunati z Bolgari se je Madžarom ponudila v bizantinsko-bolgarski vojni (894), v kateri je bizantinski cesar Leon, ki so ga hkrati ogrozili še Arabci, iskal zaveznike in jih našel v Madžarih. Bizantinsko ladjevje pod Estathiosom je prepeljalo madžarske oddelke na južni breg Donave, od koder so napadli Bolgare. Simeon je bil premagan in njegov zmagoviti pohod proti Bizancu zaustavljen. Vendar se je vojna sreča obrnila, ko je cesar Leon, osvobojen arabske nevarnosti, sklenil s Simeonom sporazum, da je obrnil orožje proti Madžarom, ki so naenkrat imeli odrezan umik preko Donave in jih je leta 895 uničujoče premagal. Hkrati je Simeon sklenil sporazum s Pečenegi, starim madžarskim sovražnikom,¹⁰³ ki so istega leta vdrli s severovzhoda v madžarska bivališča med Dnjeprom in Donavo (Etelköz) in jih opustovšili. Vojaški poraz in uničenje domovine sta sprožila selitev Madžarov preko Karpátov v njim že znano ozemlje med Tiso in Donavo, kamor so prišli proti koncu leta 895 ali v začetku naslednjega leta.¹⁰⁴

Že leta 895 je nekaj drobnih novic o teh dogodkih ob spodnji Donavi prišlo do Arnulfa.¹⁰⁵ Naslednje leto pa je po odposlancu bizantinskega cesarja Leona, škofu Lazariusu zvedel za podrobnejši potek dogodkov. Jasno se je zavedal, kakšno nevarnost predstavljajo zanj v novo domovino prodirajoči Madžari, saj je imel kar dvakrat priliko spoznavati njihovo moč — leta 892 in 894. Zaradi naraščajoče nevarnosti je Arnulf leta 896 združil obrambo vzhodne meje v Panoniji v rokah Braslava, kneza domače krvi.¹⁰⁶

Braslav¹⁰⁷ se prvič pojavi v zgodovinskih virih leta 884, ko se je kot knez na ozemlju med Dravo in Savo skupaj s Svetopolkom poklonil Karlu III. v Tulnu ob Donavi.¹⁰⁸ Po Karlovi odstranitvi s prestola leta 887 je bil Arnulfov vazal, katerega naklonjenost je užival vse do konca. Arnulf je z njim delal načrte o napadu na Velikomoravsko (892) in Braslav mu je pomagal z nasvetom in vojsko.¹⁰⁹ Njegovo vdanost kroni je Arnulf nagradil leta 896, ko mu je podelil v fevd Spodnjo Panonijo z Blatenskim kostelom;¹⁰⁶ že od prej pa je imel v svojih rokah ozemlje med Dravo in Savo. Po Pribini in Koclju je bil tako Braslav poslednji domači knez v Spodnji Panoniji.

¹⁰¹ Ann. Fuld. ad a. 894. Avari, qui dicuntur Ungari, in his temporibus ultra Danubium peragantes, multa miserabilia perpetavere. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuvenculos tantum ut iumenta pro libidine exercenda secum trahens, totam Pannoniam usque ad internicionem deleverunt. Reginonis chron. 894. Ungaris omnia usque ad solum depopulantibus. Vajay, Der Eintritt . . . , 22, meni na podlagi poznejših madžarskih virov, da so Madžari ob tem pohodu premagali Moravane pri Bánhidi v kolenu Donave, kar naj bi prisililo Svetopolkove naslednike v sklenitev miru z Arnulfom (Chronica Hungarica c. 23, SRH 1, 281, . . . ipsum Zuatapolug irruptione subbita in quodam oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam . . . cum tota militia peremerunt (deleverunt)).

¹⁰² B. Hóman, Geschichte . . . , 99.

¹⁰³ Reginonis Chronicon 889, (Madžari) a finitimis sibi populis, qui Pecinaci vocantur a propriis sedibus expulsa est . . .

¹⁰⁴ O bizantinsko-bolgarski vojni zlasti: V. Zlatarski, Istorija na b'lgarskata d'ržava I/2, Sofija 1971³, 280 sl.; C. A. Macartney, The Magyars . . . , 177 sl.; Marquart, Streifzüge . . . , 515 sl.; Hóman, Geschichte . . . , 99 sl.; G. Ostrogorski, Istorija Vizantije, Beograd 1959, 248 sl.

¹⁰⁵ Ann. Fuld. ad a. 895. Avari terminos Bulgarorum invadentes, ab ipsis praeventi sunt, et magna pars eorum exercitus interfecta est.

¹⁰⁶ Ann. Fuld. ad a. 896, . . . imperator (Arnulf) Pannoniam cum urbe Paludarium tuendam Brazlovoni, duci suo, in id tempus commendavit. Tu se zadnjič v virih omenja Blatenski kostel.

¹⁰⁷ Literatura: Enciklopedija Jugoslavije II, 185; I. Kukuljevič, Prvovijenčani vladavci Bugara, Hrva- ta i Srba i njihove krune, Rad JAZU 58, 1881, 9, 10; F. Šišić, Povijest Hrva- ta . . . , 396—397. Viri o Braslavu so zbrani na enem mestu pri F. Račkem, Documenta historiae Croatiae periodum antiquum illustrantia. Monumenta spectantia historiam Sclavorum meridionalium VII, 1877, 379—382.

¹⁰⁸ Ann. Fuld. ad a. 884.

¹⁰⁹ Ann. Fuld. ad a. 892.

Njegovo ozemlje med Dravo in Savo se v virih omenja kot »regnum« (Ann. Fuld. ad a. 884, 892), kar pomeni na znotraj samostojno kneževino¹¹⁰ brez frankovske upravne organizacije (grofije). To mu je omogočalo, da je užival veliko samostojnost, kajti Vzhodnofrankovska država je v svoji upravni organizaciji od notranjosti proti mejam države kazala trojni obraz: v notranjosti so bile grofije, v bližini meja mejne grofije in končno samo s »fides« povezane kneževine brez frankovske upravne organizacije.¹¹¹ Ni težko v zadnjem tipu prepoznati Braslavov regnum.

Hkrati s svojim viškom leta 896 pa se Braslav zadnjič omenja v zgodovinskih virih. F. Kos, M. Kos in B. Grafenauer¹¹² menijo, da se Braslav zadnjič pojavi v virih leta 898. Res nam Annales Fuldenses omenjajo k letu 898 nekega Priznolava (... Priznolawo, quodam Selavo duce ...). Vprašanje pa je, če imamo lahko tega Priznolava (Prisnolava) za Braslava. Fuldski anali, poleg zapisa v Čedadskem evangeli-starju¹¹³ edini poznajo Braslava, dosledno zapisujejo njegovo ime kot Braslav (884: veniente Brazlowoni duce; 892: cum Brazlavone, de regno Brazlavonis; 896: Brazlowoni, duci suo). Sedaj, leta 898 pa naj bi isti pisec analov zapisal njegovo ime kot Priznolawus? Pa tudi ni bil Braslav »quidam« Sclavus dux, ampak je moral pisec prav dobro vedeti, da se je v njegovih rokah leta 896 združila obramba vzhodne meje države. Zaradi tega se zdi upravičeno mnenje, da se Braslav zadnjič omenja v virih leta 896 in ne 898. Priznolava pa sta že Dümmler in Novotny¹¹⁴ imela za nekega češkega kneza.

Leta 896 so torej Madžari, slabih štirideset let zatem, ko je zahodni svet prvič slišal zanje, postali neposredni sosedje Velikomoravski in Vzhodnofrankovski državi. Ljudmil Hauptmann je v nasprotju z ostalo historiografijo¹¹⁵ videl to madžarsko naselitev drugače. »Na početku osamdesetih godina Svetopuk je otvorio jednom dijelu Mađara put preko Karpata u avarsko — panonsku pustinju i njihovom pomoću upropastio Panoniju. Godine 892 novi susjedi dodoše opet u Panoniju, ali ovaj put kao prijatelji, da se pridruže Arnulfovju pohodu u Moravsku. Već godine 894 obratiše svoje oružje ponovo protiv Franaka, a 896 stigoše i glavna plemena mađarska te se naseliše u Banatu.«¹¹⁶

Do teh svojih sklepov je prišel na podlagi dveh virov. Prva podlaga mu je bilo sporočilo v Reginonovi kroniki k letu 889, ki pravi, da Madžari, ki so se naselili v panonsko-avarski pustinji, napadajo Karantanijo, Moravsko in Bolgarijo. Druga osnova njegovi hipotezi je Vita Methodi c. XVI, kjer beremo, da je Metod pred svojo smrtjo (885) obiskal »ogrskega kralja«, v katerem Hauptmann vidi velikaša Madžarov, o katerih naselitvi na tem prostoru in v tem času nam priča prav Reginonovo sporočilo k letu 889. »Jer ako sada čitamo u VM. c. XVI, da je Metodije prije svoje smrti pohodio i »ugarskoga kralja«, ne smijemo misliti — kako bismo htijeli prema Reginonu — na kneza jednoga mađarskoga plemena između Dunava i Tise, nego moramo iz »ugarskoga kralja« načiniti »franačkoga«, s kojim se Metodije tobože sastao god. 884, ili moramo iskonstruirati čak jedno Metodijevo putovanje ad hoc u Etelköz prilikom njegova poziva u Carigrad god. 882.«

Poglejmo najprej Reginonov tekst:

Reginonis Chronicon ad a. 889, MGH SS I

Anno dominicae incarnationis 889. gens Hungarorum ferocissima et omni belua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata, a Scythicis regnis et a paludibus quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est... Ex

¹¹⁰ L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska ... 345.

¹¹¹ B. Grafenauer, Grossmähren ... 385.

¹¹² F. Kos, Cesar Arnulf ... Izbrano delo, 237; isti, Gradivo II, 322; M. Kos, Zgodovina Slovencev, 125; B. Grafenauer, Zgodovina ... II, 115.

¹¹³ F. Kos, Gradivo II, 328; De terra Brasclauo: Zelesena, uxor eius Hesla, Stregimil filius eorum; Brasclauo et uxor eius Uventescella.

¹¹⁴ Dümmler, Geschichte ... III, 462; Novotný, České Dějiny, 426.

¹¹⁵ C. A. Macartney, The Magyars ... 188; Hóman, Geschichte ... 99; Vajay, Der Eintritt ... 26; Dümmler, Geschichte ... III, 451; Marquart, Streifzüge ... 527; Fasoli, Incursioni ... 24; A. Bartha, The Hungarian Society in the 9th and 10th centuries, Studia Historica 85, Budapest 1975, 83.

¹¹⁶ L. Hauptmann, Uloga Velikomoravske države ... 247; glej še, Hrvatska enciklopedija I, 1941, 465.

supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecinaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est, eo quod numero et virtute praestarent, et genitale, ut praemisimus, rus exuberante multitudine non sufficienter ad habitandum. Horum itaque violentia effugati ad exiendas, quas possent incolere terras, sedesque statuere, valedicentes patriae iter arripiunt. Et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes, venatu ac piscatione victum cottidianum quaeritant, deinde Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt. . . . Huius igitur nefandissimae gentis crudelitate non solum memoratae regiones, verum etiam Italiae regnum ex permaxima parte devastatum est . . .

L. Hauptmann je ob interpretaciji tega Reginonovega teksta, za dogodke, ki jih opisuje Regino pod letom 889, mislil, da so se zgodili v osemdesetih letih 9. stoletja, oziroma že pred 889. Mislil pa, da je možno in treba citirani Reginonov tekst interpretirati drugače. Že srednjeveški kompilator, znan kot Annalista Saxo, ki je za svoje anale uporabljal tudi Reginona in ki je bil razumevanju Reginonove latinščine nedvomno bližji kot mi, je pravilno dojel večplastnost oziroma širšo časovno razsežnost tega Reginonovega sporočila (MGH SS VI, str. 587, ad a. 890).

Arnulfus in auxilium vocavit gentem scelestissimam Ungarorum, retro seculis ignoratam, a Scythia, quam Tanais sua refusione in immensum porrigit, tunc egresam . . . Inde Hungarorum gens a finitimis sibi Pecenacis expulsa, valedicentes patriae, **primo** per Pannoniorum et Avarum solitudines venatu ac spatione victum quarebant, **deinde** Carantanorum, Marahensium et Bulgarum fines irruerunt . . . Ab eis non solum memoratae regiones, sed etiam Italiae regnum est vastatum.

Teh več faz madžarske zgodovine, ki so pri Reginonu združene v en sam dogodek, je kasneje uvidel tudi Marquart.¹¹⁷ Tako Hauptmannovo razumevanje je verjetno posledica tega, da je interpretiral in uporabil samo en stavek iz Reginonovega sporočila za leto 889 (Et primo quidem Pannoniorum . . . ; op. 197 v Hauptmannovem tekstu) in ni obravnaval celotnega teksta, v katerem nam Regino sporoča tudi o madžarskem pustošenju Italije.

Prvi madžarski vpad v Italijo pa je bil, kot je znano, šele leta 898.¹¹⁸ Tako lahko dogodke, ki nam jih Regino prinaša pod letom 889, v grobem datiramo: Po preselitvi iz Etelközä v panonsko-avarsko pustinjo leta 896 so Madžari najprej živeli tam kot nomadi (venatu ac piscatione victum cottidianum quaeritant), nato pa so okrog leta 900 začeli ogrožati svoje sosede: leta 898 so prvič vpadli v Italijo, leta 900 na Bavarsko, plenili so tudi na Moravskem, leta 901 so poskusili srečo v Karantaciji.¹¹⁹

Za madžarska krdela, ki so se v letih 862, 881, 892 in 894 pojavljala na zahodu, lahko domnevamo, da so se na svojih iskrih konjih vračala v svojo domovino za Karpati.¹²⁰ Nenazadnje so Madžari tako ogromne razdalje premagovali tudi v prvi polovici 10. stoletja, ko so se s svojih roparskih pohodov po zahodni Evropi zmeraj vračali domov v Panonijo.

Druga Hauptmannova opora v dokazovanju dvojne madžarske selitve v Panonijo je že zgoraj omenjeno srečanje Metoda z »ogrskim kraljem«,¹²¹ ki nam ga prinaša VM c. XVI: Cum autem in partes Danubians venisset rex Ungricus, voluit illum (Metoda) videre.¹²² Iz teksta je jasno razvidno, da je Metod srečal »ogrskega kralja«, pa naj bo ta kdorkoli, ko je le-ta *prišel* (venisset) v Podonavje in ne, ki bi tam bival — v tem primeru bi pisec VM rabil nek drug glagol, ki bi izražal njegovo bivanje; npr. fuisset. Torej imamo pred seboj madžarski vojaški oddelek (in ne že naseljenih Madžarov), ki je na svojem pohodu prišel v Podonavje, kjer se je njihov

¹¹⁷ Marquart, Streifzüge . . . , 527.

¹¹⁸ Ann. Uticensis ad a. 898, MGH SS XXVI, Hungari Italiam ingressi multa (mala) fecerunt; Vajay, Der Eintritt . . . , 29; F. Kos, Neljubi gostje . . . , 211.

¹¹⁹ Vajay, Der Eintritt . . . , 94.

¹²⁰ Glej, Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken . . . , 54 sl.

¹²¹ Zlasti A. Brückner je dokazoval, da je pridevnik »ogrski« napaka prepisovalca in da je zato treba brati »frankovski« kralj. To naj bi bil Karel III., s katerim se je Metod res srečal leta 884 v Tullnu ob Donavi; A. Brückner, Die Wahrheit über die Slawenpostel, Tübingen 1913, 94; isti, Thesen zur Cyrillo — Methodianischen Fragen, Archiv für slaw. Philologie 28, 1906, 203.

¹²² Grivec-Tomšič, Fontes, 165, 235; glej še op. 52.

poveljnik srečal z Metodom. Iz drugega vira pa vemo, da so Madžari prav nekje v tistem času bili pred Dunajem, čeprav še zdaleč ni nujno, da gre za dva med seboj odvisna dogodka (glej op. 51).

Po naselitvi v novo domovino leta 896 je Madžarom na zahodu pot zapiral Braslav, ki je varoval frankovsko ureditev in interese v Panoniji, vendar se madžarski sili ni dolgo časa upiral. Kdaj je padla Panonija z Blatenskim kostelom v madžarske roke?

Arnulf se je v svojih stremljenjih zapletel v boj za cesarsko krono v Italiji. Tam sta se za krono bojevala Guido II., vojvoda v Spoletu in Berengar I., furlanski grof. V tem boju je leta 889 zmagal Guido, ki je prisilil papeža Štefana V., da ga je okronal za italskega kralja in mu dal cesarski naslov (891). Naslednje leto je novi papež Formosus okronal za cesarja še njegovega sina Lamberta. Vendar je Guido že leta 894 umrl in Arnulf je smatral to okoliščino za ugodno, da si pridobi cesarski naslov. Z vojsko je prišel v Rim, kjer ga je papež Formosus, ki je odobraval Arnulfove pretenzije, 22. februarja 896 okronal za cesarja. Tako sta sedaj obstajala dva cesarja: Arnulf in Guidov sin Lambert. Na eni strani je Arnulf hotel obračunati s konkurencom, vendar ga je na pohodu proti Spoletu zadela kap, tako da se je vrnil domov in odložil svoje namere. Na drugi strani je Lambert sklenil sporazum z nekdanjim sovražnikom svojega očeta — Berengarjem in mu prepustil oblast vzhodno oziroma severno od rek Adde in Pada. Leta 898 je umrl Lambert in v Italiji je bil za kralja priznan furlanski grof Berengar.¹²³

Arnulf je v teh dogodkih znova videl svojo priložnost. Toda tokrat ni nastopil sam, ampak se je zopet povezal s svojim zaveznikom iz leta 892 in kasnejšim nasprotnikom (894) — Madžari. Z njimi je sklenil sporazum, da za njegovega življenja ne bodo vpadali na njegovo ozemlje, v zameno pa jim je odprl pot skozi Braslavovo Panonijo v bogato Italijo,¹²⁴ kjer je hotel z njihovo pomočjo zrušiti Berengarja. Že istega leta (898) se pojavijo Madžari v severni Italiji in prvič prečkajo naše ozemlje. Prišli so do reke Brente, vendar so se kmalu vrnili.¹²⁵ Naslednje leto je krenila nova, tokrat bistveno močnejša madžarska vojska skozi Braslavovo Panonijo v Italijo. 24. septembra 899 so pri reki Brenti uničujoče premagali Berengarja, prišli pred Pavijo in plenili vse do prelaza Mali sv. Bernard v Alpah¹²⁶ ter prezimili v severni Italiji.¹²⁷

V času tega njihovega pohoda v Italijo so se zgodili dogodki, ki so bistveno vplivali na padec Panonije v madžarske roke. 8. decembra 899 je v Regensburgu umrl cesar Arnulf, s katerim so bili Madžari v prijateljskih odnosih in s katerim so imeli sklenjen sporazum. 4. februarja leta 900 je Arnulfu formalno-pravno sledil na prestolu njegov šestletni sin Ludvik Otok, ki pa ni imel dejanske oblasti. Na Bavarskem je imel moč Liutpold, močan vpliv so imeli cerkveni krogi, katerim Arnulfova zveza (Heidenbündnis) s poganskimi Madžari ni bila pogodba.¹²⁸ Madžari so takoj reagirali v smislu obnovitve zveze in kmalu po Arnulfovi smrti poslali odposlanstvo v Regensburg. Toda ne samo, da ni prišlo do obnovitve zveze, ampak so bili Madžari celo

¹²³ M. Brandt, Srednjovekovno dobo povijesnog razvitka I, Zagreb 1980, 465, 469; L. M. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter III/2, Gotha 1911, 96 sl.; Dümmler, Geschichte . . . III, 413 sl.

¹²⁴ Vajay, Der Eintritt . . . , 27; Hóman, Geschichte . . . , 104; glej op. 129.

¹²⁵ Liudprandi Antapodosis Lib. II, c. 7, MGH SS III, Cumque iuxta fluvium Brentam defixis tentoriolis, immo centonibus, triduo exploratoribus directis, terrae situm gentisque multitudinem seu raritatem considerarent, repedantibus nuntiis huismodi responsa suscipiunt. Ann. Uticensis 898, Hungari Italiam ingressi multa fecerunt; Podobno še: Ann. Magdeburgenses, MGH SS XVI; Ann. Halesienses MGH SS XVI; Ann. Rotomagenses MGH SS XXVI.

¹²⁶ Za podrobnejši itinerarij Madžarov na tem pohodu: Fasoli, Incursioni . . . , 92; Lüttich, Ungarnzüge . . . , 118 sl.

¹²⁷ 13. decembra 899 so bili v Vercelliju v Piemontu, 26. januarja leta 900 v Modeni in 29. junija leta 900 pred Benetkami. Za slednji datum Iohannis diaconi Chronicon Venetum 899, MGH SS VII, Sed ad Venecias introgressi . . . in die passionis Petri et Pauli, tunc domnus Petrus dux navali exercitu . . . predictos Ungros in fugam vertit. O trajanju pohoda isti vir: Fuit namque haec persecucio in Italia in Venetia anno uno. B. Grafenauer, Zgodovina . . . II, 115, meni, da je Panonija že leta 899 padla v madžarske roke. To mu pomeni pogoji, da so lahko pozimi 899/900 prezimili v Italiji; glej še Zgodovina Slovencev, 152.

¹²⁸ Vajay, Der Eintritt . . . , 31.

obdolženi špijonaže.¹²⁹ V tej situaciji je bilo Madžarom jasno, da se ne morejo bojevati kar na treh različnih koncih — proti Moravski, Bavarski in v severni Italiji — in žeti uspehov. Tako so verjetno poleteli leta 900 (29. junija se še bojujejo pred Benetkami) sklenili mir in sporazum s Berengarjem in se s plenom in darovi odpravili iz severne Italije.¹³⁰ Prva žrtev novega razmerja sil je postal Braslav. Iz Italije vračajoči se Madžari so konec poletja leta 900 opustošili in nato zasedli Panonijo;¹³¹ s tem je bil zrušen frankovski red na tem območju. Že jeseni istega leta so Madžari pustošili po deželi novega sovražnika — Bavarski in se od tam vrnili — *ad sua* — v Panonijo.¹³²

V. Madžarski plenilni pohodi v prvi polovici 10. stoletja skozi slovensko ozemlje

Franc Kos je svojčas mislil, da so Madžari na svojih plenilnih pohodih sedemkrat udarili čez naše ozemlje v Italijo. V Zgodovini Slovencev zasledimo podatek, po katerem naj bi Madžari desetkrat vdrli preko slovenskega ozemlja v Italijo.¹³³ Kot bomo videli iz spodaj napisanega, ne drži ne prva ne druga trditev.

Leta 901 so Madžari nadaljevali z vpadi na ozemlje Vzhodnofrankovske države. Toda tokrat niso udarili ob Donavi, kjer so proti koncu leta 900 doživeli svoj prvi poraz, v katerem je padlo 1200 njihovih mož in kjer jim je sedaj skušala zapirati pot nova utrdba Ennsburg ob izlivu Aniže v Donavo, zgrajena prav po tej prvi bavarski zmagi nad Madžari.¹³⁴ Sedaj jih je pot vodila južneje — v Karantanijo, kjer so bili spomladi leta 901 premagani.¹³⁵ Sodobni viri ne odkrivajo kakšnih večjih podrobnosti, nekateri poznejši viri pa sporočajo, da je bila bitka na dan sobote.¹³⁶ Po drugih, še bolj dvomljivih virih, ki vsi po vrsti prinašajo vest o madžarskem porazu v Karantaniji k letu 902, pa je bila ta bitka celo v soboto pred veliko nočjo, to je 11. aprila 901 oziroma 902,¹³⁷ kar je zelo vprašljivo. Hkrati nas tak datum močno spominja na sporočilo o selitvi Langobardov iz Panonije v Italijo leta 568, ki naj bi se začela na podoben datum — velikonočni ponedeljek,¹³⁸ ki je tudi vprašljiv.

V zvezi s tem madžarskim vpadom v Karantanijo je treba opozoriti, da se v literaturi omenja kot zmagovalc nad Madžari grof Ratold iz rodu bavarskih Ebers-

¹²⁹ Ann. Fuld. ad a. 900, *Missos illorum sub dolo ad Baiarios pacem optando, regionem illam ad explorandum transmissurunt; Aventini ann. lib. IV., ... legati per Baiarios fines vecti, Reginoburgium perveniunt, ... foedus, quod cum Arinulpho convenerant, de integro renovari exposcunt.* O vprašanju verodostojnosti Aventinovih sporočil: Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken ..., Anhang IV, Ueber Aventins Nachrichten von der Ungernschlacht in Jahre 907, 83.

¹³⁰ Iohannis diaconi Chronicon Venetum 899, *Rex igitur Berengarius, datis obsidibus ac donis, predictos Ungros de Italia recedere fecit.*

¹³¹ Ann. Fuld. ad a. 900, *Interim vero Avari, tota devastata Italia ... Ipsi namque eadem via qua intraverunt, Pannoniam ex maxima parte devastantes, regressi sunt. Herimanni Augiensis Chronicon ad a. 900, Ungari ... Item Pannonias depopulatas occupant; Anonymi Gesta hungarorum, SRH I, 89, 95, c. 44; ut ultra Danubium irent et terram Pannonie subiugarent; c. 47: Dux vero Arpad ... subiugaret sibi terram Pannonie usque ad fluvium Droua. M. Mitterauer, Karolingische Markgrafen im Süden, Archiv für österreichische Geschichte 123, 1963, 168 postavlja padec Braslava v Panoniji šele v leto 903 (?).*

¹³² Ann. Fuld. ad a. 900, *Igitur ex improvise cum manu valida, ultra Anesim fluvium regnum Bagoricum hostiliter invaserunt; ... sed ... Ungari ... cum his quae depraedaverunt redierunt, unde venerant, ad sua in Pannoniam. Glej še Lüttich, Ungarnzüge ..., 46.*

¹³³ F. Kos, *Neljubi gostje* ..., 212; Zgodovina Slov., kronološka tabela na str. 151.

¹³⁴ Ann. Fuld. ad a. 900, *Tandem leati post tantam victoriam, ad socios unde venerat regressi sunt, et citissime in id tempus pro tuncione illorum regni validissimam urbem in littore Anesi fluminis muro obposuerunt. Glej: Fasoli, Incursioni ..., 113; Dümmler, Geschichte ..., III, 515 sl.*

¹³⁵ Ann. Fuld. ad a. 901, *Interdum vero Ungari australem partem regni illorum Caruntanum devastando invaserunt; Herimanni Augiensis Chronicon 901, Ungari Carentanum petentes, comissa pugna victi caesique fugerunt.*

¹³⁶ Ann. Melicenses 901, MGH SS IX, *Ungari Carentaniam invadunt, et in sabbato commissa pugna occiduntur; podobno še: Ekkehardi Chronicon Wirzburgense ad a. 902, MGH SS VI; Chronicon Suevicum universale ad a. 901, MGH SS XIII.*

¹³⁷ Annalista Saxo 902, MGH SS VI, *Ungari in Charentaniam invadunt, et commisso in sabbato paschae praelio occiduntur. V bistvu isti tekst prinašajo še: Ekkehardi Chronicon universale 902, MGH SS VI; Ann. Magdeburgenses 902; Ann. Gradicensis 902 MGH SS XVII in Ann. Colonienses maximi 902, MGH SS XVII. Vajay, Der Eintritt ..., 33, 95, misli v nasprotju z viri (in sabbato paschae) in ostalo literaturo (Lüttich, Ungarnzüge ..., 48, Fasoli, Incursioni ..., 113; Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken ..., 65; F. Kos, *Neljubi gostje* ..., 214; isti, Gradivo II, 131) na soboto po veliki noči, to je na 18. april (901).*

¹³⁸ Pauli diaconi Historia Langobardorum II/7, *De qua (Pannonia) egressi sunt mense Aprili, per indictionem primam, alio die post sanctum paschae ...; F. Kos, Gradivo I, 70; primerjaj B. Grafenauer, Nasilitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, Arheološki vestnik XXI—XXII, 1970—1971, str. 20, op. 14.*

bergov, čeprav te trditve nikjer ne argumentirajo¹³⁹ in je ne zasledimo niti v virih. Pač pa je po mnenju dela zgodovinarjev bil Ratold okrog leta 895 grof marke ob Savi; v Karantaniji pa se že od 893 pojavlja Liutpold, Arnulfov nečak in od leta 895 še bavarski vojvoda, čeprav ni popolnoma jasno ali je bil Liutpold dejansko mejni grof v Karantaniji, ali pa je imel le oblast »nad« pokrajino.¹⁴⁰

Mogoče je prav ta bitka v Karantaniji služila za podlago poznejšim madžarskim kronistom, ki so iz madžarskega poraza naredili zmago, hkrati pa jo prenesli v bližino Ljubljane. Ta bitka je seveda izmišljena.¹⁴¹ Drobna sled teh dogajanj se je verjetno ohranila pri Anonymusu, vendar brez vsakega imena in brez vsake datacije: cum exercitu Caranthino decreverunt et per Forum Iulii in marchiam Lombardie venerunt . . .¹⁴²

S tem Anonymovim sporočilom se ujema tudi dejstvo, da so se Madžari leta 901 res pojavili v Italiji, čeprav nam viri o tem zelo skopo poročajo,¹⁴³ verjetno pa je šlo za nadaljevanje nesrečno začetega pohoda v Karantaniji.¹⁴⁴ V Italijo je madžarske oddelke poklical na pomoč Berengar proti svojemu rivalu Ludviku iz Provanse, ki je vdrl v furlansko marko. Po odbitju Ludvika nazaj čez Alpe se je madžarska vojska s svojega tretjega pohoda v Italijo vrnila po najbližji poti nazaj v domovino.¹⁴⁵

Leta 904 so se Madžari ob bojih za krono med Ludvikom iz Provanse in Berengarjem znova pojavili v Italiji.¹⁴⁶ Kot opozarja G. Fasoli¹⁴⁷ je Berengar tega leta verjetno tudi formalno sklenil pakt z Madžari, po katerem so lahko slednji prišli v Italijo le na Berengarjev poziv. Tega mnenja ne potrjujejo le poročila v virih o prijateljstvu med Berengarjem in Madžari (npr. op. 146), ampak tudi dejstvo, da nato madžarskih ekspedicij v Italijo ni bilo celih 15 let (od leta 904 do leta 919) in da so v tem času obnovili napade na severu, v Nemčijo, čeprav so bila bogata italijanska mesta privlačnejši in lažje dosegljiv cilj za njihove roparske pohode.

Pot ob Donavi na Bavarsko in naprej je nudila več odpora kakor prehod preko naših krajev v Italijo. Tam je bila že leta 900 postavljena utrdba z namenom ščititi to pot pred madžarskimi vdori — Ennsburg. Frankovska ureditev v pokrajinah Vzhodnofrankovske države do vzhodne meje Vzhodne marke je bila še tako trdna, da so med leti 903 in 905 s posebnimi carinskimi odredbami, določenimi v Raffelstättenu med izlivom Traune in Aniže, uredili trgovino in plačevanje in v katerih se kot najvzhodnejši kraj na frankovskem ozemlju omenja Mautern (ad Mittarim) zahodno od Dunaja; onstran meje pa še poseben trg Moravanov (ad mercatum Moravorum).¹⁴⁸

Vendar to stanje, v katerem trgovsko življenje in frankovska ureditev nista preveč trpela zaradi nevarnosti madžarskih vpadov, ni trajalo dolgo. 4. julija leta 907 je pri Bratislavi prišlo do uničujočega bavarskega poraza s strani Madžarov,¹⁴⁹ ki je pomenil konec frankovske ureditve v jugovzhodnem delu frankovske države. Ob Do-

¹³⁹ Zgodovina Slov., 151; Vajay, Der Eintritt . . . , 33, 34, op. 90, Lüttich, Ungarnzüge . . . , 47, op. 29; Fasoli, Incursioni . . . , 113, op. 70.

¹⁴⁰ F. Kos, Gradivo II, 310, (Ratoldu) . . . cesar Karentinus terminos tuendos commisit; M. Mitterauer, Karolingische Markgrafen . . . , 168; H. Pirchegger, Karantien und Unterpannonien . . . , 305; Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken . . . , 75; M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske. (Ob priliki razprave L. Hauptmanna »Entstehung und Entwicklung Krains«), Glasnik muzejskega društva za Slovenijo X, 1929, 30.

¹⁴¹ Glej V. Melik, Vprašanje bitke . . . , 202–217.

¹⁴² Anonymi Gesta hungarorum, SRH I, 107, c. 53 in mogoče še c. 44. . . et terram Pannonie subigarent et contra Carinthinos bellum promoverent ac in marciam Lombardie se venire prepararent.

¹⁴³ Ann. Alamannici 901, MGH SS I, Iterum Ungari in Italiam; enako še Ann. Laubacenses 901, MGH SS I; Reginonis Chronicon 901. . . gens Hungarorum Langobardorum fines ingressa . . .

¹⁴⁴ Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken . . . , 63; Fasoli, Incursioni . . . , 113; Lüttich, Ungarnzüge . . . , 48.

¹⁴⁵ Gotifredi Viterbiensis Pantheon 901, MGH SS XXII, His diebus Ungari Langobardiam pervagantes . . . atque provincia crudeliter depopulata, in patriam suam revertuntur.

¹⁴⁶ Ann. Beneventani 904, MGH SS III, Hungari per omnia loca vastant et incendunt; Liudprandi Antapodosis II/42, Hungariorum interea rabies, . . . totam per Italiam nullis resistentibus dilatur. Verum quia Berengarius firmiter suos milites fideles habere non poterat, amici sibi Hungarios non mediocriter fecerat.

¹⁴⁷ Fasoli, Incursioni . . . , 116, 133.

¹⁴⁸ F. Kos, Gradivo II, 341.

¹⁴⁹ Glej 11 sporočil virov, ki jih je o tej bitki zbral F. Kos, Gradivo II, 342 in Ann. Iuvavenses maximi 907, ki datirajo bitko na 4. julij in jo hkrati lokalizirajo v bližino Bratislave (ad Brezalauspurc = Braslavov grad?) Tako B. Grafenauer v opombah k Izbranem delu F. Kosa, 371).

navi je bila izgubljena Vzhodna marka in meja države se je pomaknila na Anižo.¹⁵⁰ Na vzhodu se je meja pod madžarskim pritiskom umaknila na rob alpskega ozemlja, na jugu pa na Karavanke,¹⁵¹ tako da je na vzhodu le Karantanija, pa še ta ne cela, ampak kot kaže poznejša kolonizacija po madžarskih vpadih, omejena na zgornje Pomurje in Podravje, ostala povezana z Vzhodnofrankovsko državo. Madžari so sedaj obvladali ves prostor nekdanje obrske države pred vojnami Karla Velikega v zadnjem desetletju osmega stoletja¹⁵² in so ob severni meji Karantanije vdrali v Nemčijo, ob njeni južni pa v Italijo. Ohranitev Karantanije v okviru Vzhodnofrankovske države je varovala le njena naravna meja in obramba. Ostalo ozemlje, nasešljeno s Slovenci, je po tem bavarsko-karantanskem¹⁵³ porazu prišlo pod madžarski vpliv.

S to odločilno zmago se je Madžarom na široko odprla pot ob Donavi v Nemčijo in dalje v Francijo, kamor so se njihove plenilne ekspedicije vrstile leto za letom.¹⁵⁴ Na drugi strani so imeli prav tako na široko odprta vrata v Italijo, kamor pa zaradi sporazuma z Berengarjem, ki je leta 915 postal cesar, vse do leta 919 niso vpadali. Tega leta se je nepriljubljeni Berengar znova znašel v težavah zaradi upora svojih vazalov in zopet je po 15. letih poklical na pomoč svoje zveste zaveznike Madžare. Ti so začeli pohod na severu v Saško,¹⁵⁵ ga nadaljevali v Lotaringijo in Burgundijo ter od tod prišli Berengarju na pomoč.¹⁵⁶ Pozimi leta 920 so premagali njegove nasprotnike¹⁵⁷ in se vrnili v Panonijo.

Berengarjeva »madžarska zveza« je trajala do njegove nasilne smrti leta 824. Zaradi njegove okrutne vladavine je opozicija postajala vse močnejša¹⁵⁸ in leta 922, samo dve leti po njihovem zadnjem obisku v Italiji, je moral znova prositi za uslugo zaveznike Madžare, ki so prihтели naravnost iz Panonije¹⁵⁹ in ostali v Italiji kar dve leti. Pod vodstvom Salarda so prišli na sam jug italijanskega škornja — v Apulijo.¹⁶⁰ Naslednje leto (923) so prišli novi madžarski oddelki pod poveljstvom Dursaca in Bógata na pomoč Berengarju.¹⁶⁰ Zažgali in oplenili so Pavo (924), ki je bila v rokah Berengarjevega rivala Rudolfa. Še istega leta, 7. aprila 914. je bil v Veroni umorjen Berengar in burgundskemu kralju Rudolfu je bila odprta pot do italskega kraljevskega naslova, cesarskega pa si vse do kronanja Otona Velikega leta 962 ni pridobil nihče. Po Berengarjevi smrti so Madžari videli v Italiji sovražno deželo; madžarski oddelki pod Salardom so nadaljevali svoj pohod preko Alp v Burgundijo, vojska pod Dursacom in Bógatom pa se je vrnila naravnost v domovino.¹⁶²

Madžari so v Italijo konstantno vdrali vse do svojega odločilnega poraza na Leškem polju pri Augsburgu leta 955. Zadnjič so se pojavili v severno italijanskih

¹⁵⁰ O pomiku meje na Anižo govori darovnica Ludvika Otroka iz leta 909 grofu Vzhodne marke Aribu, ki je verjetno kot odškodnino za izgubljene posesti v Vzhodni marki dobil opatijo Traunkirchen v Traungauu zahodno od Aniže. Mühlbacher, *Die Regesten* . . . , 2058 (2001); Dümmler, *Ueber die südöstlichen Marken* . . . , 75; M. Mitterauer, *Karolingische Markgrafen* . . . , XXVIII, poudarja, da je Traungau po izgubi Vzhodne marke igral vlogo mejne grofije.

¹⁵¹ Glej zemljevid v Zgodovini Slovencev, 152.

¹⁵² B. Grafenauer, *Zgodovina* . . . II, 116.

¹⁵³ Čeprav viri dosledno govorijo samo o porazu Bavarcev, je v boju padel tudi Liutpold, ki je bil hkrati bavarski in karantanski vojvoda in ni nobene ovire, da ne bi v tem boju sodelovali tudi Karantanci. Glej tekst spodaj.

¹⁵⁴ Po obdonavski poti so vdrali v letih 909–913, 915, 916, 919, 924 itd. Vajay, *Der Eintritt* . . . , 98, 102, 110, *Zgodovina Slovencev*, 151.

¹⁵⁵ Ann. Corbienses 919, MGH SS III, Ungari Saxoniam crudeliter vastabant . . .

¹⁵⁶ Flodoardi Ann. 919, MGH SS III, Hungari Italiam postemque Francia, regnum scilicet Lotharii, depraedantur.

¹⁵⁷ Lupi Protospatari Ann. 920, MGH SS V, Introierunt Hungari, id est Huni, in Italiam mense Februarii; Liudprandi Antapodosis II/61, Rogavit Berengarius Hungarios, ut si se amarent, super inimicos suos irruerent. Hi vero, ut erant necis avidi, bellandi cupidi, a Berengario mox praeduce accepto, per ignotas vias a tergo hos usque advenitunt; tantaque illos tunc celeritate confidunt, ut nec invendi quidem sumende arma spatium habere quirent. Vajay, *Der Eintritt* . . . , 62.

¹⁵⁸ O okvirnem razvoju v Italiji v tistem času M. Brandt, *Srednjovjekovno dobo* . . . , 496 sl.; L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens* . . . III/2, 190 sl.

¹⁵⁹ Flodoardi Ann. 922, Berengario Langobardorum rege regno ab optimatibus suis ob insolentiam eius deturbato, Rudolfus Cisalpiniae Galliae rex ad ipsos in regnum admittitur, et Hungari, actione praedicti Berengarii, multis capitibus oppidis, Italiam depopulantur. Ann. Benecentani 922, MGH SS III, Intra-verunt Hungari secundo in Italiam, mense Februario.

¹⁶⁰ Chronica Sancti Benedicti 922, MGH SS III, Quarto die mense Februario adventus Ungarorum in Apuliam indictione 10.

¹⁶¹ Albrici monachi triumfontium Chronica 923, MGH SS XXIII, Duo interea Ungarorum reges Dursac et Busac Veronam venerunt ad ferendum Berengario auxilium.

¹⁶² Vajay, *Der Eintritt* . . . , 66, 68.

ravnih leta 954. Nas njihov itinerarij in sam namen pohodov, pri čemer je jasno, da je šlo bolj ali manj za ropanje, ne zanima v podrobnosti. Ti njihovi pohodi v Italijo so v okviru tega teksta pomembni v toliko, ker so v večini primerov prav preko našega ozemlja vdrali v Italijo, in zaradi točne ugotovitve, kolikokrat so v resnici prečkali tako v eno kot v drugo smer slovensko ozemlje med Italijo in Panonijo.

Leta 927 so prišli v Italijo naravnost iz Panonije. V nasprotju z ostalimi pohodi se niso zadržali v severni Italiji, ampak so nadaljevali svoj pohod proti jugu, kjer so prišli pred Rim in dalje vse do Apulije¹⁶³ ter se nato vrnili domov.

Po neki kroniki iz 13. stoletja naj bi Madžari ponovno prišli v Italijo leta 931 in uničili Piacenzo, vendar narava tega vira po mnenju G. Fasoli zbuja močne pomisleke o resničnosti tega sporočila in tega pohoda.¹⁶⁴

Gotovo so potovali Madžari skozi s Slovenci naseljeno ozemlje leta 935, ko so preko severne Italije vdrl v Burgundijo in se po isti poti vrnili domov.¹⁶⁵

Leta 937 so na svojem največjem pohodu, ki se je začel na Bavarskem in Švabskem in nadaljeval preko južne Francije in Italije, obkrožili vse Alpe.¹⁶⁶

Njihovi pohodi so se nadaljevali tudi v naslednjih letih. Leta 942 so ponovno prišli pred Rim,¹⁶⁷ udarili so tudi naslednje leto (943).¹⁶⁸ Leta 947 so prišli pod vodstvom Taxsis v Italijo in z Berengarjem II.; vnukom Berengarja I. sklenili kupčijo, po kateri so v zameno za ropanje dobili odkupnino v denarju.¹⁶⁹ 951 je bil njihov pohod usmerjen v Francijo, kamor so se napotili po južni poti preko Italije in se po isti poti tudi vrnili.¹⁷⁰ Zadnjič so se njihovi vojaški oddelki valili preko naših krajev leta 954, leto pred katastrofo pri Augsburgu, ki je pomenila konec njihovega strahovanja zahodne Evrope, ko so se vračali s pohoda, ki se je začel na Bavarskem, nadaljeval v Franciji in končal v Italiji,¹⁷¹ odkoder so se vrnili v Panonijo.

Če povzamemo, vidimo, da so Madžari na svojih pohodih od svojega prvega srečanja z Italijo leta 898 pa do leta 954, v dobrih petdesetih letih, zagotovo 15 (16)-krat bili v Italiji in ob tem kar 26 (28)-krat prečkali slovensko ozemlje med Panonijo in Italijo in obratno: leta 898 2-krat (preko slovenskega ozemlja); 899 2-krat; 901 2-krat; 904 2-krat; 919 1-krat; 922 1-krat; 923 2-krat; 927 2-krat; (931 2-krat?); 935 2-krat; 937 1-krat; 942 2-krat; 943 2-krat; 947 2-krat; 951 2-krat; 954 1-krat.¹⁷²

Slovenska zgodovina je povezana, čeprav skromno, tudi z dogodki, ki so se odvijali ob madžarskih vpadih ob Donavi v Nemčijo. Že leta 907 so verjetno v katastrofi pri Bratislavi sodelovali na bavarski strani tudi Karantanci. Ne le zato, ker je bil Liutpold bavarski in karantanski vojvoda (glej op. 153), ampak nam viri poročajo, da je v boju poleg vojvode Liutpolda, salzburškega nadškofa Theotmara, dveh

¹⁶³ Romualdi Salernitani Chronicon 926, MGH SS XIX, Venerunt Sclavi in Apuliam... Non post multum vero temporis (927) Ungari venerunt in Apuliam at capta Aerea civitatis (Oria) ceperunt Tarentum. Lüttich, Ungarnzüge... 133, op. 79 je datiral ta madžarski vpad v leto 926, vendar je Fasoli, Incursioni... 149, op. 173 popravila na podlagi zgoraj citiranega vira (non post multum temporis) ta vpad v leto 927.

¹⁶⁴ Fasoli, Incursioni... 152.

¹⁶⁵ Flodoardi Ann. 935, Hungari per Burgundiam diducuntur praelisque incendiis ac caedibus non tamen diu debachati, comperto Rodulphi regis adventu, in Italiam transmeant; Hóman, Geschichte... 124.

¹⁶⁶ O tem madžarskem pohodu nam poroča večje število virov, vendar pa vsi v smislu spodaj citiranega vira: Herimanni Augiensis Chronicon 937, Ungarii per Baioariam Alamanniamque et orientalem Franciam praedis gladio igneque furendo vagantes, transito Wormatiae Rheno, Alsatiarum, regnum Lotharii, et adiacentes usque ad Oceanum Gallias vastantes, per Burgundiam Italiamque tandem in Pannoniam redierunt. Glej F. Kos, Gradivo II, 385; Lüttich, Ungarnzüge... 136; R. Köpke-E. Dümmler, Kaiser Otto der Grosse, Leipzig 1876, 59 sl.

¹⁶⁷ Benedetto di St. Andrea di Monte Soratte (citat po Lüttichu), Iterum autem venientes Ungari luxta Romam... in propria sunt reversi. Glede datacije tega sporočila v leto 942 Lüttich Ungarnzüge... 137, op. 94; Albrici monachi Triumfontium Chronicon 942.

¹⁶⁸ Liudprandi Antapodosis V/19; Fasoli, Incursioni... 176; F. Kos, Gradivo II, 388.

¹⁶⁹ Ann. Beneventani 947, Intraverunt tertio Hungari in Italiam; Liudprandi Antapodosis V/33, Per id tempus Taxis, Hungariorum rex, magno cum exercitu in Italiam venit. Cui Berengarius non ex propria pecunia, sed ex ecclesiarum ac pauperum collectione 10 modios nummorum dedit. Podobno Ann. Magdeburgenses 949; Chron. Sigeberti Gemblacensis 949.

¹⁷⁰ Flodoardi Ann. 951, Hungari ab Italia transcensibus Alpibus egressi, Aquitaniam ingressi sunt... per Italiam reversi sunt in terram suam.

¹⁷¹ Continuator Reginonis Trevirensis 954, MGH SS I, Ungari... Rheno transito, pervadentes Galliam... et per Italiam redierunt; Ann. Mellicenses 954, Ungari Noricam, Franciam Italiamque petunt. Podobno: Chron. Suevicum universale 954; Ann. Gradicensis 954; Herimanni Augiensis Chron. 954.

¹⁷² Po kronološki tabeli v Zgodovini Slovencev, 151 so Madžari le desetkrat vdrl v Italijo: 898, 899, 920, 922, 927, 936, 940, 942 in 954.

škofov in treh opatov padlo še 19 bavarskih grofov,¹⁷³ od katerih so nam nekateri, kot Pabo, Iring, Gumpold, Insingrim, Meginward in Liutfrid znani iz listin iz začetka 10. stoletja,¹⁷⁴ dočim so ostali neznani. To na eni strani postavlja sporočilo vira pod vprašaj, na drugi strani pa mogoče ne smemo teh 19 grofov omejiti samo na Bavarsko, kot to dela vir, in so lahko v tem številu vključeni grofje iz drugih pokrajin — npr. prav iz Karantanije. In tudi ne bi pomenilo sodelovanje Karantancev v bitki pred Bratislavo nič nenavadnega, saj vemo, da so v petdesetih letih 10. stoletja prav Karantanci in Bavarci skupaj dvakrat imeli za sovražnika istega nasprotnika kot leta 907 — Madžare.

Tako so 12. avgusta 943 združeni Bavarci in Karantanci pod vojvodom Bertoldom premagali Madžare pri Welsu ob Trauni, ko so si ti skušali s silo izsiliti pot skozi Bavarsko.¹⁷⁵ Tretjič in zadnjič se Karantanci vključijo v boje z Madžari ob njihovi severni poti v zahodno Evropo leta 949, ko so bili skupaj z Bavarci premagani pri kraju Loa.¹⁷⁶

Pot, katero so Madžari na svojih pohodih iz Panonije v Italijo tolikokrat prejezdili, je verjetno tekla po nekdanji rimski magistrali preko Ptuja, kjer so verjetno še uporabljali stari most čez Dravo,¹⁷⁷ mimo Ljubljane in skozi Vipavsko dolino, od koder se jim je odprla ravna Furlanija in kjer nas še danes morda spominja na njihove pohode kraj Vogrsko.¹⁷⁸ Nadaljevanje te poti v Furlaniji se v listinah 10., 11. in 12. stoletja, zaradi pustošenj, ki so jih ob vdorih povzročili Madžari, imenuje »ogrška cesta« zairoza »ogrška pustinja«.¹⁷⁹ To opustošeno ozemlje ob ogrski cesti je postalo po prestanku madžarskih navalov, v dobi velike obnove Furlanije, ki se je vršila pod vodstvom oglejskih patriarhov, zlasti Rodualda (963—984), Johannesesa (984—1019), Pöpona (1019—1042) in Sigeharda (1068—1077), torišče nove, v izdatnem obsegu slovenske kolonizacije.¹⁸⁰ Po naselitvi in ustalitvi Slovencev v 7. stoletju pomeni ta slovanska ekspanzija drugi sunek proti zahodu, ki pa nima ofenzivnega značaja kot prvi, ampak je plod mirne kolonizacije in penetracije slovenskega elementa na furlanska tla,¹⁸¹ opustošena po Madžarih. Slovenske kolonije v Furlaniji so bile raztresene in pomešane med drugorodnimi naselbinami tako, da je slovenstvo v vaseh Furlanske nižine najkasneje konec srednjega veka propadlo. »Pridevek »slovenski« pri posameznih vaseh v 15. stoletju izginja. Obdržal se je do danes le pri Pasiano Schiavonesco. Imena kmetov v »slovenskih« vaseh v 14. stoletju že niso več slovenska. Slovenske kolonije v Furlaniji se v svoji nesklenjenosti in ločenosti od glavnega narodnega telesa niso mogle obdržati med drugorodnim življem, ki jih je obdajal z vseh strani«.¹⁸²

Ob primeru Furlanije, kjer se je predel ob ogrski cesti še dolgo imenoval ogrška pustinja, ki jo je bilo treba na novo kolonizirati, je gotovo, da so madžarski napadi

¹⁷³ Aventini Ann. Lib. IV. Maxima pars nobilitatis Baioarum perit. . . Litovalda, dux orientalis Baioarum . . . cum tribus monachorum magistris, cum undeviginti Boiorum dynastis . . . caesus est.

¹⁷⁴ Dümmler, Ueber die südöstlichen Marken . . . Anhang IV, 85.

¹⁷⁵ Ann. Iuvavenses maximi 942, Ungari occisi sunt in Baowaria in Trugowe, nisi pauci evaserunt. sub Pertholdo duce. Annalista Saxo 944, Ungari a Carantanis tanta cede mactantur, ut nunquam antea tantum a nostris infirmarentur Bertoldus dux Bawarie victor de Ungaris existens triumpho celebris fuit. Ann. Magdeburgenses 944, Ungari a Carantanis graviter ceduntur. Cosmae Chronica Boemorum Lib. I. 944, MGH SS IX, Ungari a Carantanis multa caede mactantur. Glede datacije v letu 943 glej F. Kos. Gradivo II, 389. Citiral sem samo vire, ki jih Kos nima.

¹⁷⁶ Ann. Altahenses maiores 949, MGH SS XX, Praelium cum Ungaris in Loa; Ann. s. Stephani Frisingenses 950, MGH SS XIII, Multi Baiocariorum occisi sunt ab Ungaris ad Luo, et Carantani ab Ungaris occisi sunt. V nasprotju z ostalimi viri poročajo Ann. Iuvavenses maximi o madžarskem porazu: Item bellum fuit cum Ungaris in Nordgowe et Ungari necati sunt a Baiowaris. Köpke-Dümmler, Kaiser Otto . . . , 182; Lüttich, Ungarnzüge . . . , 110.

¹⁷⁷ B. Grafenauer v opombah k Izbranemu delu F. Kosa, 371; glej še istega avtorja članek Ptuj v srednjem veku, 157—175.

¹⁷⁸ M. Kos, Zgodovina Slovencev, 126; B. Grafenauer, Zgodovina . . . II, 117.

¹⁷⁹ F. Kos. Gradivo II, 426 (letu 967), usque ad . . . viam publicam quam stratam Hungarorum vocant; Gradivo III, 82 (letu 1028), usque ad . . . stratam quae vulgo dicitur strata (vastata) Ungarorum; Gradivo IV, 572 (letu 1176), 584 (letu 1177).

¹⁸⁰ M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede 5/6, 1930, 362 sl.

¹⁸¹ S. Rutar, ki je zagovarjal mnenje, da so se Slovenci že od začetka 7. stoletja naseljevali v Furlanski nižini vse do Taljamenta, je pomešal to poznejšo kolonizacijo po prenehanju madžarskih vpadov z zgodnjerednjeveškim doseljevanjem do langobardskega limesa: Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, 16; isti, Slovenske naselbine na Furlanskem, Ljubljanski zvon 1—3, 1883.

¹⁸² M. Kos, K postanku . . . , 372.

pustili podobne posledice tudi na prostoru bliže njihovim seliščem — ob srednji Muri, na Dravskem polju vzhodno od Pohorja in ob Donavi.¹⁸³ Slabo ali celo le delno naseljeno obmejno področje med nemško in ogrsko državo je doživelo svoj kolonizatorski razmah po ustalitvi te meje. Medtem ko se je severno od Mure utrdila štajersko-ogrsko meja že sredi 11. stoletja, je južno od Mure prišlo do njene ustalitve kasneje, zlasti po sklenitvi miru med Ogrri in gospodarjem Ptuja, salzburškim nadškofom Konradom leta 1131. Okoli 1200 pa se je meja dokončno premaknila na škodo Ogrske do današnje meje med Slovenijo in Hrvaško. Redko naseljeni obmejni pas je pripadel nastajajoči deželi Štajerski; severno od Mure pa Ogrski državi.¹⁸⁴

Značilnost te kolonizacije, ki so jo vodili salzburški nadškofje in njihovi ministri, štajerski deželni knezi (Babemberžani, nato Habsburžani), onstran Mure pa zemljiški gospodje, ki so z darovnicami ogrskih kraljev prejemali obsežne komplekse zemlje, so krajevna imena na -ci. Med Dravo in Muro ta imena na zahod, z izjemo Apaškega polja, ne segajo čez črto Ptuj—Radgona. Med Muro in Rabo ne segajo slovenska imena teh krajev zahodno od črte Radgona—Dobrna. Na vzhodu ni krajev na -ci preko črte Monošter—Dobrovnik—Lendava.¹⁸⁵ Tri četrtnine teh krajevnih imen ima svojo osnovo v osebnih imenih, ki so po veliki večini slovenska — le nekaj je nemških in krščanskih — kar kaže na slovensko kolonizacijo tega prostora.¹⁸⁶ Kot novi naseljenci pa so marsikje, zlasti ob Donavi in v gričevje vzhodno od srednje Mure začeli prihajati Nemci.¹⁸⁷

Glede razmerja med Slovani in Madžari na današnjem slovenskem ozemlju pisani viri molčijo. Neargumentirana je F. Kosova domneva, da naj bi Slovenci zaradi globoko ukoreninjenega sovraštva do Nemcev Madžarom na njihovih pohodih celo pomagali.¹⁸⁸ Precej bolj verjetno je, da je bilo to ozemlje ob stari rimski magistrali, širše vzeto, ves prostor med Karavankami in hrvaško državo na jugu, izrazito prehodno ozemlje (Durchzugsgebiet)¹⁸⁹ oziroma nikogaršnja zemlja,¹⁹⁰ na kar bi kazalo tudi dejstvo, da razen kraja Vogrsko, ki pa je že na meji Furlanije, na našem ozemlju ni nobenih toponimov, ki bi nas spominjali na Madžare, medtem ko jih imamo v Italiji več (Fasoli, Incursioni). O prehodnosti še, da so madžarski oddelki rabili iz Panonije v Italijo le slabih deset dni.¹⁹¹

VI. Panonija

Poseben primer je Panonija. Ob primeru Furlanije, prostora ob Donavi ter srednji Muri in Dravskega polja vzhodno od Pohorja bi s še večjo gotovostjo pričakovali podobne posledice tudi v Panoniji, ki so jo leta 900 zasedli Madžari. Nasprotno. Kot so pokazala arheološka izkopavanja in jezikovna raziskovanja, so se staroselci oziroma prebivalci Panonije v 9. stoletju šele v toku dveh stoletij zlili in stopili z madžarskim, še prej pa so močno vplivali na njihov način življenja.

Panonija je bila v začetku 9. stoletja zaradi obrskih vojn opustošena in redko naseljena pokrajina, v kateri je bila nova kolonizacija zvezana z razvojem zemljiških gospodstev. Nedvomno je velika pokrajina z ogromnimi možnostmi za poljedelsko

¹⁸³ B. Grafenauer, *Zgodovina* ... II, 118.

¹⁸⁴ M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 28, 1933, 144—153.

¹⁸⁵ M. Kos, K postanku ogrske meje ... 151; isti, *Kolonizacija med Dravo in Rabo*, pa krajevna imena na -ci, zbornik *Svet med Muro in Dravo*, Maribor 1968, 262; isti, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo I*, *Urbarji salzburške nadškofije*, Ljubljana 1939, 14—17; isti, *Zemljevid Agrarna kolonizacija slovenske zemlje, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*, *Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970, priloga I.

¹⁸⁶ M. Kos, *Kolonizacija med Dravo in Rabo* ... 256.

¹⁸⁷ S. Walter, Suppan und Dorfrichter in der Steiermark, *Alpes Orientales V*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 24, Ljubljana 1969, 267—280. *Zemljevid v prilogi* (Zupan in rihtar na ozemlju Avstrijske Štajerske) je ponatiskan kot priloga I. v *Gosp. in družb. zgod. Slov. II*; B. Grafenauer, *Zgodovina* ... II, 118.

¹⁸⁸ F. Kos, *Neljubi gostje* ... 211 sl.

¹⁸⁹ Hóman, *Geschichte* ... 104.

¹⁹⁰ Vajay, *Der Eintritt* ... 31.

¹⁹¹ *Liudprandi Antapodosis II/7*, ... *repedantibus nuntiis huiusmodi responsa suscipiunt; ... nobis tamen consultis neque enim longum arduumve remenadi iter est, quod decem potest eo minus diebus perfici. — revertemur ...*; Vajay, *Der Eintritt* ... 31.

eksploatacijo vsaj do neke mere dovoljevala nastanek velikih zemljiških gospodstev;¹⁹² misliti pa je, da je zamočvirjenost zemljišča ob Blatnem jezeru predstavljala določeno oviro za novo kolonizacijo. Med največje zemljiške posestnike v Spodnji Panoniji sta spadala knez krajine Pribina in njegov sin Kocelj (knežja družina). Pribina je okoli 840 dobil od Ludvika Nemškega v fevd del Spodnje Panonije ob Zali v bližini Blatnega jezera.¹⁹³ V njegov fevd je leta 846 prišlo še 100 hub iuxta fluvium Valchou.¹⁹⁴ Tem podelitvam v fevd je že leta 847 sledila prevedba v alod, ki je bila zvezana z imenovanjem Pribine za mejnega grofa v Spodnji Panoniji.¹⁹⁵ Svojo posest je imel tudi v okolici Salapiugina, kjer je leta 852 ali 853 podelil Salzburgu cerkev z vsem imetjem.¹⁹⁶ Februarja 860 je Pribina podelil samostanu v Niederaltaichu od svoje posesti ozemlje, s katerim so zvezana krajevna imena Salapiugin, Slougenzin marcha, Stresmaren, Uualtungesbah, Hrabagiskeit in Chirihstetin.¹⁹⁷

Kocelj je še pred smrtjo Pribine verjetno imel nekatera posestva neodvisno od svojega očeta. Leta 850 je salzburški nadškof Luipram posvetil v Spodnji Panoniji med drugimi cerkvami tudi cerkev presbiterja Sandrata. Tej cerkvi je Kocelj podelil zemljo, gozd in travnike in ji z obhodom omejil posest. To cerkev moremo imeti za Kocljevo lastniško cerkev, ki je stala na njegovi posesti.¹⁹⁸ 865 je bila posvečena cerkev ... ad Ortahu ... in proprietate Chezilonis.¹⁹⁹ Iz Kocljeve darovnice freisinški cerkvi leta 861 vemo, da je imel svojo posest in villa Wampaldi.²⁰⁰ Regenburški cerkvi je okrog leta 861²⁰¹ daroval svojo posest v krajih Stromogin, Reginwartesdorf in Rosdorf. Posest je imel, kot izpričuje Arnulfova darovnica Salzburgu iz leta 891, tudi in comitatu Dudleipa,²⁰² ki je bila mogoče že izven njegovega upravnega področja — Spodnje Panonije.²⁰³ Svojo posest je moral Kocelj imeti tudi v Ptujju. V sicer ponarejeni listini, ki je nastala okrog 980, predstavljala pa naj bi Arnulfov privilegij za Salzburg iz leta 890, zasledimo za Ptuj naslednjo odločbo: ... ex parte nostra addimus (k dvema že salzburškima) terciam partem civitatis que *proprietas Carantani* fuit illique diiudicatum est eo quia reus magestatis nostrae criminatus est constare, exceptis ... rebus quas uxori illius propter fidele servitium concessimus.²⁰⁴ Kocelj se v tem tekstu omenja le kot »Karantanec« brez imena in naslova, kar se sklada s *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, kjer je Kocelj prav tako ostal zaradi sovraštva Salzburga brez vsakega naslova. V tej odločbi pa je verjetno izražena tudi sled kazni, ki je zadela Koclja za njegov upor — razlastitev.²⁰⁵

Jasno je, da so poleg kneza pokrajine oziroma knežje družine bili v pokrajini tudi drugi posvetni zemljiški gospodje, vendar pisani viri zelo skopo in fragmentarno govorijo o tem. Nobena darovnica za Panonijo iz 9. stoletja ne govori o podelitvi zemlje s strani vladarja kakemu posvetnemu zemljiškemu gospodu, ne računajoč na Pribino. Drobnji podatki so se ohranili le v 11. in 13. poglavju Konverzije. Neko ozemlje je v svoji posesti imel Engildeo in njegova dva sinova, kajti ob posvetitvi cerkve presbiterja Ermperttha je Kocelj podaril tej cerkvi, kar so tam imeli omenjeni Engildeo, njegova dva sinova in sam presbiter Ermpertth.²⁰⁶ Drugi, za katerega po imenu vemo, da je imel svojo posest v Spodnji Panoniji, je bil Unčat

¹⁹² Gosp. in družb. zgod. Slov. II, 114. Ponaredba, datirana 890, omenja salzburško posest dvora in 300 mansov in 300 vinogradov v Panoniji, kaže vsaj to, da so se podeljevali tudi veliki zemljiški kompleksi (F. Kos, Gradivo II, 296).

¹⁹³ M. Kos, CBC, c. 11.

¹⁹⁴ F. Kos, Gradivo II, 133.

¹⁹⁵ M. Kos, CBC, c. 12; L. Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjejanonska* ... 317 sl.

¹⁹⁶ M. Kos, CBC, c. 11.

¹⁹⁷ F. Kos, Gradivo II, 169.

¹⁹⁸ M. Kos, CBC, c. 11, str. 81, 90.

¹⁹⁹ M. Kos, CBC, c. 13.

²⁰⁰ F. Kos, Gradivo II, 174.

²⁰¹ Tako F. Kos, Gradivo IV, 935. L. Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjejanonska* ... op. 45, datira to listino v čas 847–861; L. Havlík, *Panonie ve svetle franských pramenů* ... , 17, pa v čas 857–861.

²⁰² F. Kos, Gradivo II, 297.

²⁰³ L. Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjejanonska* ... , 328 sl.

²⁰⁴ F. Kos, Gradivo II, 296.

²⁰⁵ B. Grafenauer, *Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji*, ZC VI/VII, 1952/53, 186.

²⁰⁶ M. Kos, CBC, c. 11.

(Unzat). Leta 865 je bila na njegovem posestvu, v kraju Cella, posvečena cerkev sv. Petra. Unčat je bil prejkone eden domačih velikašev v Kocljevi kneževini, ki se v seznamu prič iz leta 850 (c. 11 v CBC) omenja takoj za Kocljem. Med pričami iz leta 850 je tudi neki Witemir, ki je verjetno identičen z Wittmarjem, na katerega posestvu je bila 26. 12. 864 posvečena cerkev sv. Štefana.²⁰⁷

Poleg posvetnih moramo računati tudi na cerkvene posesti v Spodnji Panoniji. Spodnjo Panonijo je v času Pribine in Koclja zajela močna kristianizacija, čeprav začetki, verjetno segajo v čas pred Pribinovim prihodom. V Zalavár — Récésku tu sta bili pod zidano baziliko, katero je T. Bogyay datiral v čas Pribine in Koclja,²⁰⁸ odkriti še dve starejši leseni gradbeni fazi. Po mnenju A. C. Sósove naj bi najstarejša lesena cerkev spadala v čas pred Pribinovo naselitvijo. Druga cerkev naj bi bila postavljena takoj po naselitvi — v štiridesetih letih 9. stoletja. Kamnito zidano baziliko, pa Sósova datira v nasprotju z Bogyayem šele v 11. stoletje.²⁰⁹

Rezultat te kristianizacije je bila široko razporedena cerkvena mreža. Samo v Konverziji se v 28 krajih omenja 30 cerkva (v Blatenskem kostelu, centru pokrajine so bile tri).²¹⁰ Iz Arnulfove darovnice Salzburgu iz leta 860 pa lahko v Spodnjo Panonijo prištejemo še najmanj dve cerkvi: eccl. Gundoldi in eccl. ad Sabniza.²¹¹

Pri teh v virih omenjenih cerkvah gre po mnenju M. Kosa predvsem za lastniške cerkve, ki so stale na posestvih različnih posvetnih velikašev,²¹² izmed katerih so nam le nekateri, kot Pribina, Kocelj, Unzat, Wittmar in Engildeo znani po imenu. Tudi šest krajevnih imen, kjer so po 11. poglavju Konverzije bile posvečene cerkve, je sestavljenih iz osebnega imena in besede chirichun (cerkev), kar kaže posvetno posest z lastniškimi cerkvami: Wiedhereschirichun, Isagrimeschirichun, Beatusechirichun, Otachareschirichun, Paldmunteschirichun in Lindolveschirichun, ki je mogoče Lendava. Pri tem tipu krajevnih imen samo Beatusechirichun nima nemškega osebnega imena.²¹³

Kljub mnenju, da gre pri v Konverziji omenjenih cerkvah za lastniške cerkve posvetnih fevdalcev, moramo v cerkvi v Spodnji Panoniji videti močnega zemljiškega posestnika. Tako jo vsaj kažejo darovnice, pri čemer moramo le upoštevati, da so se dokumenti, ki jih je hranila cerkev, verjetno ohranili v večjem številu kot dokumenti posvetnih velikašev. Precej posesti je v Spodnji Panoniji imel Salzburg, ki je za svoje tamkajšnje posesti že leta 847 dosegel imunitetno pravico.²¹⁴ Svojo posest je pomnožil okrog leta 852, ko mu je Pribina daroval cerkev v Salapiuginu z vsem imetjem. Leta 860 je Arnulf daroval salzburški nadškofiji mesto Savarijo (Szombathely) in zemljo ob Pinki, hkrati pa ji je prevedel nekatera posestva v obeh Panonijah in Karantaniji, ki jih je imela nadškofija v fevdu, v alod. Tako je dobil Salzburg v Spodnji Panoniji posest: item ad Peinicahu, ad Salapiugin, et eccl. ad Churartinahu, eccl. ad Kensi, eccl. ad Terneperch, eccl. Gundoldi, eccl. ad Sabnizam, ad Nezilinpah, item . . .,²¹⁵ 864 pride v salzburško posest z darovnico Ludvika Nemškega 8 celih hub ad Labenza ad Wisitindorf v Panoniji,²¹⁶ 891 pa v dudlepski grofiji nekdanja Kocljeva posest.²¹⁷

Poleg Salzburga so v Spodnji Panoniji imele svojo posest tudi druge cerkve oziroma samostani. Regensburška cerkev sv. Emerama je imela svojo posest v krajih

²⁰⁷ M. Kos, CBC, c. 13, str. 97.

²⁰⁸ T. v. Bogyay, Izkopavanja v Zalavaru in njihova zgodovinska razlaga, Zbornik za umetnostno zgodovino NS II, 1952, 211—248; isti, Mosapurc und Zalavár, Südost-forschungen XIV, 1955, 349—405.

²⁰⁹ A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . ., 95 sl.; ista, Mosaburg — Zalavar im 9. Jahrhundert, Arheološki vestnik XXI/XXII, 1970/71, 81—94.

²¹⁰ M. Kos, CBC, c. 11, 13.

²¹¹ F. Kos, Gradivo II, 172.

²¹² M. Kos, CBC, 100.

²¹³ L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska . . ., 320.

²¹⁴ M. Kos, CBC, c. 12; L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska . . ., 317; A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . ., 29.

²¹⁵ F. Kos, Gradivo II, 172; listina je z dvema »item« razdeljena na tri odstavke, ki ustrezajo razdelitvi krajev na vzhodu na Gornjo, Spodnjo Panonijo in Karantanijo; H. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien . . ., 296; L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska . . ., 323; isti v očni navedene Pircheggerjeve razprave v Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 10, 1912, 280—285.

²¹⁶ F. Kos, Gradivo II, 193.

²¹⁷ F. Kos, Gradivo II, 297.

Stromogin, Reginwartesdorf in Rosdorf (861).²¹⁸ Pribina je podelil samostanu iz Niederaltaicha iz svojega aloda posest okrog Salapiugina (860);²¹⁹ Kocelj pa freisingški cerkvi posest z vinogradi, travniki in gozdovi in villa Wampaldi (861).²²⁰ Med 876 in 887 dobi regensburška cerkev posest ad Quartinaha, v zameno pa odstopi posestva, ki jih je imela ob Rabi in jih je dobila od Koclja.²²¹

Gornji prikaz kaže nastajanje zemljiških posesti in razvoj le-teh v Panoniji v 9. stoletju: Prve podelitve so kraljeve fevdne podelitve knezu krajine (Pribina 840). Podelitvam v fevd je sledila prevedba v alod (847). Poleg krajinskega kneza se med prejemnike iz kraljevih rok uvršča tudi cerkev (Salzburg prd 847, 864). Knez kmalu začne nastopati kot podelitelj; sprva za obhojena zemljišča (Kocelj 850), nato že za posestva v obstoječem kraju (Kocelj 861), pri čemer je moral knez sprva celo za lastni alod zaprositi za kraljevi pristanek (Pribina 860). Fevdalci so začeli postavljati lastniške cerkve na svojih posestvih in pojavljati so se začele zamenjave (876—887),²²² vendar je bil ta razvoj pretrgan s prihodom Madžarov.

Na hude težave naletimo, če poskušamo na podlagi zgoraj navedenih krajevnih imen tako dobljeno sliko posestnega stanja prenesti na zemljevid. Podobno kot za Kranjsko, za katero nam anonimni ravenski geograf našteva 25 krajev, od katerih pa se da z vso gotovostjo lokalizirati le Carnium v Kranj,²²³ se da tudi v Spodnji Panoniji z gotovostjo lokalizirati le manjše število krajev in drugih geografskih imen iz 9. stoletja. Iz virov nam je znano okrog 40 krajevnih imen,²²⁴ izmed katerih je nesporna lokalizacija le treh: Blätenskega kostela (Urbs Paludarium, Mosaburg) v Zalavár — Récséskut, Bettobie v Ptuj in Quinque basilicae v Peč.²²⁵ Od ostalih lahko z veliko verjetnostjo lokaliziramo le še Salapiugin v Zalabér, Ortaha v Veszprem, Sabario v Szombathely in Ablanzo ob potok Abláncz.²²⁶ Za ostale kraje je lokalizacija sila negotova, za posamezne kraje so zgodovinarji predlagali zelo različne rešitve, nekaterih pa se sploh ne da lokalizirati. Največ napak so po mnenju T. Bogyaya delali raziskovalci v tem, da so frankovska imena iskali v madžarskih krajevnih imenih; izjemo, ki pravilo potrjuje, vidi v slovanskem imenu iz frankovske dobe — Ablanza, ki so ga Madžari nespremenjenega prevzeli.²²⁷

Prav na temelju krajevnih imen je gradil L. Hauptmann svojo misel o močni nemški kolonizaciji v Spodnji Panoniji v 9. stoletju.²²⁸ Od 36 krajevnih imen, ki jih navaja, stoji osmim slovanskim primerom, ob petih nevtralnih, nasproti 23 nemških; zlasti pomemben mu je Slougenzin marcha, »ki znači kakor »Windischmarc« in »Windischenmarc« na Gornjeavstrijskem očitno le slovanski otok na nemških tleh« (str. 321), čeprav gre mogoče pri tem imenu za osebno ime.²²⁹

²¹⁸ F. Kos, Gradivo IV, 935.

²¹⁹ F. Kos, Gradivo II, 169.

²²⁰ F. Kos, Gradivo II, 174.

²²¹ F. Kos, Gradivo II, 276; glej Gradivo IV, 935.

²²² Gosp. in družb. zgod. Slov. II, 114.

²²³ F. Kos, Gradivo I, 182.

²²⁴ L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska . . . , prinaša na str. 320 seznam 36 krajevnih imen iz Spodnje Panonije. K Hauptmannovemu seznamu bi bilo dodati še: Ussitin, Businiza, eccl. in proprietate Wittimaris (CBC); fluvius Valchau, Hrabagiskeit (Gradivo II, 133, 169) in Dudleipin (CBC), ki pa ga Hauptmann verjetno ni upošteval v svojem seznamu zato, ker ga je lokaliziral izven Spodnje Panonije.

²²⁵ Za različna mnenja glede lokalizacije posameznih krajev in literaturo do 1936 v komentarju M. Kosa ob izdaji *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; za novejšo literaturo in mnenja: T. V. Bogyay, *Die Kirchenorte der Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Südost-forschungen* XIX, 1960, 52—70; A. C. Sós, *Die slawische Bevölkerung . . .*, 33 sl. in zlasti karta na str. 36: *Lokalisierungsversuch der im 9. Jahrhundert genannten Orte, die mit »Priwinas Herzogtum« zu verbinden sind.*

²²⁶ L. Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjepanonska . . .*, 344, je postavil severno mejo Spodnje Panonije od Donave po Rabi navzgor (morda vse do ustja Zöberna), nato je meja zapustila Rabo in šla pod Savarijo na zahod. Glej še zemljevide na str. 127, 133, 149 v *Zgodovini Slov.*

Ob Hauptmannovi rekonstrukciji meje in ob lokalizaciji kraja Ablanza, ki je po CBC spadal v Kocljevo kneževino, ob potok Abláncz (vzhodno od Kiska [Güns, Köszeg] ob Rabcici), nastane težava, ker bi tak kraj ležal že izven Kocljeve Spodnje Panonije, na zgornjepanonskih tleh; čeprav je seveda možnost, da je mogoče severna meja Spodnje Panonije segala še preko Rabe, bolj proti severu, kot je mislil L. Hauptmann. Kos, CBC, 100; Bogyay, *Die Kirchenorte . . .*, 57.

²²⁷ T. v. Bogyay, *Die Kirchenorte . . .*, 63.

²²⁸ L. Hauptmann, *Mejna grofija Spodnjepanonska . . .*, 320 sl.; isti, *Postanek in razvoj frankovskih mark . . .*, 244.

²²⁹ J. Kelemina, *Krajevna imena iz spodnjepanonske marke*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VI., 1927, 43.

Hauptmann ni bil edini, ki je mislil na močno germanizacijo Spodnje Panonije,²³⁰ pomembno pa je dejstvo, da so to njegovo misel, čeprav v blažji obliki, sprejele tudi slovenske zgodovinske sinteze: »Namesto nemškega klina, ki je grozil od panonske strani stisniti alpske Slovence, se je vrinila madžarska zagozda in zdrobila velik del ne le slovenske, marveč v 9. stoletju tudi že močno nemške Panonije.«²³¹ »Predvsem je treba poudariti, da so Madžari v Panoniji in hodniku ob Donavi razbili obenem s tamošnjo slovensko kolonizacijo tudi nemški obroč, ki je v IX. stoletju od severa in vzhoda začel oklepati jedro slovenskega ozemlja v Vzhodnih Alpah ... Panonski Slovenci so sicer na večini svojega ozemlja odmrli, toda če bi šel razvoj v Panoniji nespremenjeno v isto smer, v katero se je obrnil po Kocljevem padcu, bi jih prejkone le malo pozneje zadušilo nemško priseljevanje.«²³²

Spor ni v tem, ali so se Nemci (Bavarci) naseljevali v Panoniji ali ne; o tem nam govori že Konverzija (c. 10): ... coeperunt populi sive Sclavi vel Bagoari inhabitare terram, unde ille expulsi sunt Huni, et multiplicari. Postavlja se le vprašanje, ali je bila nemška kolonizacija res tako močna in vseobsegajoča. Če se vrnemo na krajevna imena, ki služijo Hauptmannu kot močan dokaz za nemško kolonizacijo, se moramo najprej spomniti, da so listine, pa tudi Konverzija, pisane s strani Nemcev za Nemce in da so ta panonska krajevna imena, pobrana izključno iz frankovskih virov, lahko imela slovansko izgovorjavo in so jih zapisovalci popačili.²³³ Nemška krajevna imena, ki se končujejo na -chirichun in -dorf in jih je v Spodnji Panoniji najmanj 10, so običajno imenovana po njihovih posestnikih. Toda ali so kmetje govorili isti jezik in enako imenovali kraj, v katerem so živeli kot njihovi gospodje? Najboljši primer za to je Blatenski kostel — center pokrajine, za katerega danes po rezultatih arheoloških izkopavanj ni nobenega dvoma, da so bili njegovi prebivalci Slovani.²³⁴ V sodobnih virih 9. stoletja se Blatenski kostel niti enkrat ne omenja s slovanskim, ampak samo z nemškim (Mosaburg) ali latinskim (Urbs Paludarum) imenom,²³⁵ to pomeni, da nemško krajevno ime ne pomeni avtomatično tudi nemškega prebivalstva.²³⁶ Lahko bi rekli, da predvsem krajevna imena na -chirichun in -dorf bolj kažejo na etnični značaj, če sploh kažejo, zemljiških gospodov, po katerih se ti kraji imenujejo, kot na prebivalce teh krajev same.

Dokaz močne nemške kolonizacije vidijo nekateri v 17 nemških osebnih imenih (poleg 15 slovanskih), ki se omenjajo v 11. poglavju Konverzije ob posvetitvi Marijine cerkve v Blatenskem kostelu leta 850. Vendar moramo pričakovati, da gre pri teh osebah ali za ljudi iz višjih družbenih slojev, kar samo po sebi še ne govori o nemškem značaju širših mas, ali za spremstvo salzburškega nadškofa, ki je cerkev posvetil, kot je mislil M. Kos.²³⁷

Jedro Spodnje Panonije okrog Blatnega jezera je bilo nedvomno slovansko. O tem priča že dejstvo, da so tako Madžari kot Nemci prevzeli od Slovanov ime za Blatno jezero (Balatón, Platensee od besede blato), kot tudi arheološka izkopavanja na mestu nekdanjega Blatenskega kostela (Récéskut — otok in Grajski otok). V mestu (Récéskut — otok) so raziskovanja pod baziliko iz 11. stoletja (Bogyay — 9. stoletje) odkrila dve plasti. Starejšo iz konca 8. in začetka 9. stoletja kot ostanek požgane slovanske naselbine. Mlajšo predstavlja slovanska nekropola, stisnjena okrog praznega prostora, kjer je verjetno stala lesena cerkev; tej sledi pribinska troladijska

²³⁰ K. Schönemann, Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert, Berlin — Leipzig 1923; A. Kollautz, Awaren, Franken und Slawen in Karantanien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission, Carinthia I, 156, 1966, 263.

²³¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, 127.

²³² B. Grafenauer, Zgodovina ... II, 118, 119; glej še, Zgodovina Slovencev, tabela na str. 151, točka č.

²³³ T. v. Bogyay, Mosapurc und Zalavár ..., op. 151; A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung ..., 67.

²³⁴ F. Miklošič, Die slavischen Elemente in Magyarischen, Wien 1871, 11—18; L. Hadrovics, Die sla-

²³⁵ Slovansko ime Blat'n'sk' kostel se je ohranilo le v eni od osmih redakcij spisa črnorizca Hrabra. Spis je nastal še za življenja Metodovih učencev. V t. i. bolgarskem rokopisu atoškega samostana Hilandarja iz 16. stoletja namreč beremo: /... v času ... Koclja, kneza Blatenskega kostela. R. Nahtigal, Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina — Cirila, Slavistična revija 1/1948, 17—18; isti, Uvod v slovansko filologijo, Ljubljana 1949, 33.

²³⁶ A. C. Sós, Ausgrabungen von Zalavár, 257.

²³⁷ M. Kos, CBC, 80.

lesena cerkev na kamnitih temeljih s pripadajočim grobiščem.²³⁸ Izkopavanja na mestu, kjer je stal Pribinov grad, na Grajskem otoku, so odkrila 51 grobov iz 9. stoletja. Krščanski karakter jim opredeljuje dejstvo, da so revni v pridatkih in pokop v smeri vzhod—zahod. 19 grobov ima krste, ki imajo analogijo v grobišču Staré Město na Moravskem.²³⁹ Posebej zanimivi so trije grobovi, v katerih so našli frankovske ostroge in dva skramasaksa. G. Fehér je bil na podlagi te grobne skupine mnenja, da gre za frankovsko posadko v Blatenskem kostelu,²⁴⁰ vendar je analiza teh najdb frankovskega tipa pokazala nekaj drugega. Skramasaks je v 9. stoletju predstavljal bolj paradno oziroma častno kot bojno orožje. Po mnenju Hrubyja za grobišče Staré Město označuje skramasaks bolj družbeni položaj umrlega, medtem ko kažejo na vojščake predvsem grobovi z mečem kot pridatkom.²⁴¹ Tudi ostroge niso izključno pridatek grobovom vojščakov, ampak so jih našli tudi v otroških grobovih slovanskih grobišč (Mikulčice, Staré Město, Biskupija v Dalmaciji), kar kaže, da so pri Slovanih v karolinški dobi ostroge označevale družbeni položaj.²⁴² Antropološka analiza te grobne skupine pa je pokazala na Slovane, ki so si blizu z onimi iz Moravske. Zdi se, da Fehérjevo mnenje o frankovski posadki ne bo držalo, bolj verjetno gre za Moravane, ki jih omenja Konverzija in ki so skupaj s Pribino zbežali k Frankom ter imeli v Blatenskem kostelu in Spodnji Panoniji pomembne funkcije in visok družben položaj.²⁴³

O razmerju med nemškimi in slovanskimi prebivalstvom v Spodnji Panoniji govori tudi dejstvo, da so, kot so pokazala jezikoslovna raziskovanja, Madžari sprejeli od Slovanov celo vrsto terminov, ki se nanašajo na različna področja vsakdanjega življenja, zlasti pa na poljedelstvo, od Germanov pa ne.²⁴⁴ V tej ugotovitvi so si raziskovalci enotni, njihova mnenja pa se razhajajo ob vprašanju, ali spadajo ti Slovani k zahodnim ali južnim Slovanom, oziroma od katere skupine poteka večji in močnejši kolonizacijski tok v Spodnjo Panonijo.²⁴⁵ Arheološke najdbe kažejo bolj na zahodne Slovane.²⁴⁶ močan kolonizacijski tok pa je moral iti tudi iz Karantanije. Tako so po raziskavah E. Moóra²⁴⁷ Madžari prav od Slovencev prevzeli npr. lojtrni voz, se naučili obdelovati vinograd in gojiti trto, lan, pridobivati olje itd. Pa tudi zavesti o pripadanju Panonije k širši skupnosti Karantancev si ne moremo razložiti drugače kot z močnim kolonizacijskim tokom iz Karantanije.²⁴⁸

Nenazadnje nam močno slovansko poselitev Spodnje Panonije dokazuje tudi zgodovina sv. Metoda. Salzburg je s svojo misijonsko akcijo v Panoniji začel že takoj po končanih obrskih vojnah in je do prihoda Metoda gradil svoje postojanke v Panoniji sedemdeset let. Časovno gledano je Metodovo delovanje v Panoniji le kratka perioda, pa vendar je v tem kratkem času dosegel tak uspeh, da mu ga, čeprav nerad, priznava tudi nasprotnik: ... usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctorales Latinas philosophice superducens vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et euangelia ecclesiasticumque officium illorum qui hoc Latine celebraverunt. (CBC, c. 12). Jasno je, da si tako uspešne in hitre prosperitete slovanskega bogoslužja ne moremo predstavljati brez širše slovanske družbene podlage.

Kljub vsemu je v Spodnji Panoniji (zlasti v zahodnem delu) bilo neko število nemških naseljencev, ki pa le ni bilo tako številno, da bi pomenilo direktno ogro-

²³⁸ A. C. Sós, Mosaburg — Zalavar . . . , 88 sl.; ista, Ausgrabungen von Zalavár, 222 sl.

²³⁹ A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . . , 115.

²⁴⁰ G. Fehér, Die landnehmenden Ungarn und ihr Verhältnis zu den Slawen des mittlern Donau-becken, Studia Slavica Acad. scient. Hung. 1957, 55 sl.

²⁴¹ A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . . , 121.

²⁴² A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . . , 122.

²⁴³ A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . . , 122.

²⁴⁴ F. Miklošič, Die slavischen Elemente in Magyarischen, Wien 1871, 11—18; L. Hadrovics, Die slavischen Elemente in Ungarischen, Zeitschrift für slaw. Philologie 29, 1961. Nekaj takih primerov glej pri lažje dostopnem B. Grafenauerju, Zgodovina . . . II, 120.

²⁴⁵ Zlasti nasprotje med J. Melichom in I. Kniezso.

²⁴⁶ J. Dostal, Das Vordringen . . . ; A. C. Sós, Die slawische Bevölkerung . . .

²⁴⁷ E. Moór, Die Ausbildung der Betriebsformen der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slavischen Lehenwörter, Studia Slavica Acad. scient. Hungaricae 1956, 79—116.

²⁴⁸ B. Grafenauer, Ob 1100-letnici . . . , 192; glej tekst zgoraj.

žanje slovenskega etničnega ozemlja z vzhoda. V tem smislu Madžarska zasedba Panonije za Slovence, tudi v nacionalnem vidiku, ni bila pozitivna,²⁴⁹ posebno še, če drži mnenje Ivana Grafenauerja, da je ta madžarski val pregnal del bavarskih naseljencev Spodnje Panonije v bližnje karantanske pokrajine, ki so jim bile bližje kot Bavarska sama in beg vanje varnejši; to pa z etničnega vidika pomeni, da se je v Karantaniji okrepil nemški živelj.²⁵⁰

Slovansko prebivalstvo pa, ki je po madžarski zasedbi ostalo v Panoniji, se je v dvestoletnem procesu stapljalo in stopilo z madžarskim. Ti sledovi stapljanja so lepo vidni tudi v arheoloških materialih. Tako G. Fehér razlikuje štiri etape v razvoju slovansko-madžarskega sožitja.²⁵¹

V prvi etapi so slovanska in madžarska grobišča strogo ločena, nepomešana. V madžarskih grobovih so izključno le za Madžare karakteristični pridatki, v slovanskih le slovanski pridatki. Madžarska grobišča te prve periode so manjšega obsega, medtem ko so slovanska mnogo večja. Ta arheološka dejstva pomenijo, da so Madžari in Slovani živeli v medseboj ločenih naseljih, in Fehér sklepa po razliki v obsegu grobišč,²⁵² da so Madžari živeli v številnih malih seliščih, Slovani pa v gosto obljudenih vaseh. To mu govori o njihovem družbeno-gospodarskem življenju: Madžari so živeli v prvi vrsti od ekstenzivne živinoreje, Slovani pa od intenzivnega poljedelstva in živinoreje. Ta perioda naj bi trajala od konca 9. do zadnje četrtine 10. stoletja.

V drugi etapi tega razvoja so tako Slovani kot Madžari še vedno pokopavali svoje mrtve v ločenih grobiščih, vendar v madžarskih grobiščih že najdemo posamezne grobove, v katerih se kot pridatek pojavlja slovanski nakit. Pri teh madžarskih grobovih s slovanskimi pridatki gre izključno za ženske grobove, kar kaže, da se slovanske žene že pojavljajo v madžarskih družinah. Prav tako postanejo madžarska grobišča te periode obsežnejša, kar G. Fehérju pomeni, da živijo v večjih vaseh in da so Madžari od ekstenzivne živinoreje začeli prehajati k intenzivnemu poljedelstvu in živinoreji. Ta druga etapa traja od konca 10. do približno srede 11. stoletja.

V tretji periodi so Madžari in Slovani pokopavali svoje mrtve v skupna grobišča, vendar so pokopi ene kot druge etnične skupine ločeni med seboj v okviru istega grobišča, vmes pa se je raztezal prazen prostor. To naj bi pričalo, da so Madžari in Slovani že živeli v isti skupnosti (naselju), vendar še zmeraj ločeni, tako da je vsak živel v svojem delu. Grobovi iz te periode datirajo v konec 11. stoletja, so pa nekateri še starejši.

Četrto in hkrati zadnjo periodo v stapljanju slovanskega prebivalstva v madžarski masi predstavljajo grobišča, kjer so Slovani in Madžari brez razlike pomešani med seboj v okviru grobišča, kar priča o zlitju obeh etničnih grup v vsakdanjem življenju. To pomeni, da so se Slovani v dolgotrajnem, naravnem procesu od 9. do konca 11. stoletja zlili z Madžari in počasi izgubili svojo etnično identiteto.

Naj zaključim z nekaj splošnimi ugotovitvami o posledicah madžarske naselitve v Panonijo. Madžari so s svojim prihodom v Podonavje ustvarili povsem nove razmere. Pod njihovim pritiskom je ugasnila velikomoravska država, vzhodnofrankovska pa je izgubila velik del svojega ozemlja — Panonijo, ki je bila močno naseljena prav s Slovani in tudi posebej s Slovenci. Hkrati s tem je madžarski klin prekinil neposredno zvezo med južnimi in zahodnimi Slovani v srednjem Podonavju, ki je dotlej dvakrat, za Sama in Koclja bila tudi politična. Na velikem delu ozemlja, na-

²⁴⁹ M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, 127; B. Grafenauer, *Zgodovina* . . . II, 119.

²⁵⁰ I. Grafenauer, *O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva*, Dom in svet 47, 1934, 503, op. 26.

²⁵¹ G. Fehér, *Die landnehmenden Ungarn* . . . , 15 sl.; isti, *Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens*, *Acta archaeologica Acad. scient. Hungaricae* 1957, 271—318.

²⁵² G. Fehér, *Die landnehmenden Ungarn* . . . , 16.

seljenega s Slovenci, je bila zaradi madžarskih vpadov za določen čas zrušena frankovska organizacija in uprava. Posledica tega je bil zastoj v procesu razvoja fevdalizma na velikem delu slovenskega ozemlja. V upravnem smislu pa so ponovna frankovska (nemška) osvajanja tega prostora po prenehanju madžarskih vpadov to ozemlje na novo organizirala²⁵³ in iz teh osnov so kasneje začele nastajati posamezne dežele. V ponovno osvojene kraje so marsikje začeli prihajati novi kolonisti, med njimi v večjem številu tudi Nemci.

Zusammenfassung

DIE UNGARN UND DIE SLOWENISCHE GESCHICHTE IM LETZTEN VIERTEL DES 9. UND IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 10. JAHRHUNDERTS

Peter Štih

Der Schwerpunkt der Abhandlung liegt auf den letzten zwei Jahrzehnten des 9. Jahrhunderts, wo die Ungarn das erstmal erheblicher — in Zusammenhang mit den Kämpfen zwischen dem Fränkischen und dem Großmährischen Reich — am historischen Geschehen in Pannonien teilnahmen, dessen Großteil sie an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert auch eroberten. Die Abhandlung gliedert sich auf in vier Hauptkapitel, in deren Rahmen einzelne, abgerundete Fragen erörtert werden.

Im ersten Teil werden die Ungarn in Zusammenhang mit deren Eingriff in den Kampf zwischen Slawen und Deutschen um das Mittelpannonien (881, 892, 894) behandelt. Besondere Aufmerksamkeit gilt dabei der Frage der politischen Zugehörigkeit Pannoniens, denn die Ansichten der Historiker darüber, ob Pannonien für eine gewisse Zeit dem Großmährischen Reich einverleibt wurde oder nicht, sind bei weitem noch nicht einheitlich. Vornehmlich tschechische und slowakische Historiker vertreten die These, Pannonien habe in den Jahren 882/884—894/896 unter Svetopolks Herrschaft gestanden. Auf Grund einer Analyse schriftlicher Quellen (vor allem der Annales Fuldenses) und unter Berücksichtigung der Forschungsergebnisse slowenischer Historiker (L. Hauptmann, B. Grafenauer) werden sieben Punkte analysiert, mit welchen die tschechischen und slowakischen Historiker die Zugehörigkeit Pannoniens zu Großmähren beweisen wollen. Der Verfasser kommt zum Schluß, dass die Behauptung unbegründet ist und daß Pannonien auch in den Jahren 882/884—894/896 Teil des Frankenreiches war.

Im zweiten Teil wird das Seßhaftwerden der Ungarn in Pannonien behandelt. Nach kurzem Diskurs, in dem festgestellt wird, daß Braslav das letzte Mal in Quellen aus dem Jahr 896 erwähnt wurde und nicht 898, wie es bis jetzt die verbreitete Meinung der slowenischen Geschichtsschreibung war, konzentriert dieser Teil sich auf eine Analyse der These L. Hauptmanns von einer zweifachen Siedlung der Ungarn in Pannonien. Auf Grund von Reginonis chronicon und Vita Methodii meinte Hauptmann, ein Teil der Ungarn hätte sich schon Anfang der achtziger, Jahre des 9. Jahrhunderts in der avarisch-pannonischen Steppe angesiedelt; im Jahr 896 soll dann der Hauptteil der Ungarn nachgefolgt sein. Es läßt sich jedoch sowohl der Text Reginos (Mitteilung zum Jahr 889) sowie die Vita Methodii (Kap. 16) auch anders interpretieren. Der Bericht der ersten Quelle zum Jahr 889 muß zeitlich breiter gesehen werden, da Regino darin auch über die Verwüstung Italiens durch die Ungarn spricht (die erste fand erst 898 statt) und bezieht sich daher nicht nur auf die achtziger Jahre des 9. Jahrhunderts; die zweite Quelle berichtet nicht von den bereits angesiedelten Ungarn im Donauland, sondern es geht wahrscheinlich um eine ungarische Militäreinheit, die in jener Gegend weilte. Deshalb schließen wir uns der These Hauptmanns von der zweifachen Niederlassung der Ungarn nicht an. Pannonien mit Mosaburg fiel Ende des Sommers 900 in die Hände der Ungarn.

Der dritte Teil erörtert die ungarischen Beutezüge durch das slowenische Gebiet (nach Italien) in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. Die Forschung hat nachgewiesen, daß es wesentlich mehr von diesen Zügen gegeben hat, als die slowenische Geschichtsschreibung bis jetzt angenommen hatte: Im Jahr 898 durchquerten die Ungarn das slowenische Gebiet zweimal (898 2×), 899 2×, 901 2×, 904 2×, 919 1×, 922 1×, 923 2×, 927 2×, (931 2×?), 935 2×, 937 1×, 942 2×, 943 2×, 947 2×, 951 2×, 954 1×. Über das Verhältnis zwischen Ungarn und Slawen geben die Quellen keine

²⁵³ Hkrati s frankovskimi osvajalnimi sunki so nastajale Kranjska, Savinjska, Podravska in Karantanska krajina. Glej zemljevid na str. 167 v Zgodovini Slovencev.

Auskunft. Mit großer Wahrscheinlichkeit ist anzunehmen, daß dieses Land ein ausgesprochenes Durchgangsgebiet war, worauf auch die Tatsache hinweist, daß in diesem Raum im Gegensatz zu Italien keine Toponyme vorkommen, die an die Ungarn erinnern.

Hauptthema der Abhandlung des vierten Teiles ist Pannonien in der vorungarischen Zeit. Zuerst wird die Besitzstruktur in Pannonien dargelegt, soweit es den bescheidenen Quellen zu entnehmen ist, dann wird über die Germanisierung Unterpannoniens gesprochen. Der Verfasser vertritt die Meinung, diese sei nicht so stark gewesen, wie einige Historiker annehmen; der Kern Unterpannoniens am Balaton-See war slawisch, während die deutsche Kolonisation eher im Westen des Landes an Boden gewann. Die neu zugewanderten Ungarn assimilierten die slawische Bevölkerung, wie aus archäologischen Funden hervorgeht, in einem natürlichen, zwei Jahrhunderte währenden Prozeß.

Ali ste že poravnali letošnjo članarino za zgodovinsko oziroma muzejsko društvo in naročnino za »Zgodovinski časopis«? Če ne — storite to čimprej in olajšajte delo društvenemu odboru in upravi revije!

*
*

Ste že izpopolnili svojo zbirko starejših letnikov »Zgodovinskega časopisa«? Večina letnikov je na voljo pri upravi revije na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12 (telefon: (061) 224 011, int. 209). Podrobne informacije o zalogi in o cenah so objavljene v vsaki številki »Zgodovinskega časopisa«.

*
*

Opozarjamo tudi na možnost prednaročila na ponatis vseh sedaj razprodanih starejših letnikov ZČ. Do sedaj je izšlo v ponatisu že sedem letnikov revije: marca 1977 ponatis prvega zvezka z letnico 1947, septembra 1978 ponatis 17. letnika za leto 1963, januarja 1980 ponatis 18. letnika za leto 1964, septembra 1980 ponatis št. 1-2/1972, decembra 1981 ponatis št. 1-2/1970, marca 1983 ponatis št. 1-2/1968 in julija 1984 še ponatis št. 3-4/1972 »Zgodovinskega časopisa«.

JUGOSLOVENSKI ISTORIJSKI ČASOPIS

Glasilo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije

Osrednja jugoslovanska historična revija izhaja v štirih številkah letno in objavlja prispevke v vseh jugoslovanskih jezikih.

Naročila: Karnedžijeva 2, Poštanski fah 545, YU-11001 Beograd.

Na istem naslovu sprejemajo tudi naročila za vse tri tujejezične jugoslovanske povojne zgodovinske bibliografije (1945-55, 1955-65, 1965-75).

Po dogovoru med Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in založbo Komunist si lahko člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev nabavijo po znižani ceni (brez knjigotrškega rabata)

**zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
KOROŠKI SLOVENCİ V AVSTRIJI VČERAJ IN DANES**

Zbornik sta izdali založbi Komunist iz Ljubljane in Drava iz Celovca. Zbornik je razdeljen na štiri vsebinske sklope: **Koroški Slovenci do zlo- ma tretjega rajha** (Janko Pleterški, Tone Zorn, France Škerl, Tone Ferenc, Aleš Bebler), **Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki** (Avguštín Malle, Franci Zwitter, Vladimir Klemenčič, Matjaž Klemenčič, Borut Bohte, Danilo Türk, Matevž Grilc, Feliks Wieser), **Umetniška ustvarjal- nost koroških Slovencev** (Zmaga Kumer, Matjaž Kmecl, Mirko Juteršek) ter **Kronologija, bibliografija, dokumentacija** (Janko Pleterški, Janez Stergar, Janko Liška, Avguštín Malle, Borut M. Sturm, Tone Zorn, Pavle Žaucer, Štefka Bulovec, Marija Malle, Nataša Stergar).

Uvodoma zbornik objavlja tudi znameniti Kardeljev intervju dunajski reviji Profil. Kronologija zajema čas od 1848 do 1983, bibliografija podrobno prikazuje časnike in časopise koroških Slovencev od 1849 do 1983 ter obsežen izbor strokovne literature o koroških Slovencih. Zbornik objavlja pomembne člene avstrijske državne pogodbe in operativni ko- ledar koroških Slovencev iz decembra 1979.

Obsežni nemški povzetki in slovensko-angleški izvlečki povečujejo od- mevnost zbornika, imensko kazalo za okoli 800 v knjigi omenjenih oseb in dvojezično kazalo okoli 200 koroških krajev pa zborniku dajejo leksi- kalno uporabnost. V celoti obsega delo »Koroški Slovenci v Avstriji vče- raj in danes« 432 strani, od tega 22 strani dokumentarnih fotografij in 10 strani geografskih kart.

Knjigotrška cena zbornika je 1.600 din, znižana cena za člane Zveze zgo- dovinskih društev Slovenije pa znaša 1.330 din. Zbornik lahko naročite na sedežu ZZDS, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/II., tel. (061) 224 011 int. 209 oziroma z vplačilom na žiro račun ZZDS 50101-678-49040 (z oznako »za zbornik«).

GORISKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo osem šte- vilk. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v de- želi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Ignacij Voje

VPLIVI ITALIJE NA ŠOLSTVO IN S TEM POVEZAN KULTURNI RAZVOJ V DALMACIJI TER V DUBROVNIKU V SREDNJEM VEKU

Referat na V. mednarodnem kongresu o povezavah obeh jadranskih obal — kultura in umetnost. Ortona 25. junija 1984.

Šolstvo v srednjeveških dalmatinskih komunah in Dubrovniku se ni razvijalo enakomerno in ni dalo povsod enakih rezultatov. V razvoju šolstva razlikujemo več faz, vendar je v vseh obdobjih imel zelo močan vpliv kulturni razvoj sosednje Italije in je služil kot zgled pri organizaciji šolstva v mestih na vzhodni jadranski obali. Učitelji in profesorji so kot drugi šolani tuji (zdravniki, notarji, kancelarji, muziki) prihajali večinoma iz Italije, kajti njihovo delo je zahtevalo specialno šolanje. Učitelji so poleg drugih strokovnjakov spadali med »salariate«, »državne« uslužbence, ki jih je komuna sprejemala v službo za določen čas, jim za delo določala plačo in postavljala razne pogoje. Pogodbe so sklepali za eno ali dve leti. Če so bili uspešni, so jim službo podaljšali, običajno s povišano plačo.

O celotnem razvoju šolstva v dalmatinskih mestih¹ in Dubrovniku² še nimamo celovite slike. V referatu se bom omejil na čas od prvih omemb šolske dejavnosti do uveljavljanja humanističnih idej v šolstvu konec 15. in v začetku 16. stoletja. Pri tem bom skušal opozoriti na različen razvoj šolstva v nekaterih dalmatinskih mestih (Split, Zadar) in v Dubrovniku, pri čemer bom dal večji poudarek raziskavam dubrovniškega šolstva. V zvezi s šolstvom se bom dotaknil še vpliva šolstva na dvig kulturne ravni, kamor sodi predvsem širjenje in pomen knjige v vsakdanjem življenju. Posebej pa bom opozoril na delovanje cirilsko-slovanske šole v Dubrovniku in ustanavljanje cirilskih tiskarn v Italiji.

S šolstvom v dalmatinskih mestih in v Dubrovniku so se vse do 14. stoletja ukvarjale cerkvene ustanove, predvsem pa benediktinski samostani. Od 8. stoletja dalje je v Splitu obstajala pri splitskem kapitlju šola za vzgojo duhovnikov.³ Podobno je bilo tudi v Zadru, kjer je cerkveno šolo, vezano na katedralo, vodil »canonicus scholasticus«.⁴ Posebno vlogo je v šolstvu starejše dobe imel v Dubrovniku benediktinski samostan na Lokrumu. Tu so se poleg dubrovniških mladeničev šolali tudi sinovi mnogih srbskih in bosenskih velikašev.⁵

¹ Viktor Novak, Povijest Splita, Knjiga prva, Split 1957, str. 360, 361; Knjiga druga, Split 1961, pogl. XI. Škole u Splitu, str. 296, 297; isti, Najstarije škole u Splitu, Novo doba, Split 30. 12. 1933.

² Ljubomir Maštrović, Povijesni pregled školstva u Zadru, Zbornik Zadar 1964, str. 487—490; Nada Klaić-Ivo Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, str. 348, 368; S. Urbić, Crctice iz dalmatinskog školstva, I. dio.

Marko Šunjić, Dalmacija u 15. stoljeću, Sarajevo 1967, pogl. VIII/a — Školstvo, str. 265—270.

³ Vicko Adamović, Grada za povijest dubrovačke pedagogije, dio I, II, Zagreb 1885, 1892; Konstantin Jireček, Der ragusanische Dichter Šiško Menčetić, Archiv für slavische Philologie, Bd. XIX, Berlin 1878, str. 34—51; Ivo Perić, Školstvo u starom Dubrovniku, Školski vjesnik, br. 2, Split 1976, str. 138—144; Dušanka Dinjić-Knežević, Biblioteka Petra, dubrovačkog ljekara s početka XV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XVII/1, 1974, str. 37—47; Ignacij Voje, O trgovačkoj djelatnosti dubrovačkih nastavnika u srednjem vijeku, Dubrovnik, časopis za kulturu, god. XXIII, br. 6, Dubrovnik 1980, str. 59—69.

⁴ Ivo Perić, Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća, Pedagoški rad, br. 5—6, Zagreb 1967, str. 218—226; Jorjo Tadić, Reforma vaspitanja dubrovačke mladeži god. 1557, Novo doba, br. 79, Split 1926, str. 19; Đuro Körbler, Četiri priloga Gunduliću i njegovom »Osmanu«, Rad JAZU, knj. 205, Zagreb 1914, str. 143—150.

⁵ G. Novak, Povijest Splita, I, str. 360.

⁶ L. Maštrović, n. d., str. 487.

⁷ Šime Ljubić, Ogledalo književne povijesti, str. 223 — benediktinske šole »su polazili ne samo dubrovački mladići, nego su po svoj prilici k tom središtu znanosti hrili i sinovi mnogih srpsko-bosanskih velikaša. To se za stalno može držati o Šćepanu namjesniku Jelisave vojvodkinje bosanske, koji pošto bi istjeran od velmoža (g. 1283) pobježe s sinovima među Dubrovčane, a oni ga lijepo primiše i na nauke dadoše«.

V. Adamović, Grada, str. 11 — »oni mladići koje 1351. god. car Dušan Silni otpravi u Dubrovnik na nauke, biće išli na školu kod Benektinaca, jer su oni bili većinom stranom Slaveni, te su mogli podučavati djecu služeći se materinskim jezikom«.

Z razvojem pomorstva in trgovine je potreba po pismenosti postajala vse večja. Na to so vplivali tudi pomorsko trgovski kontakti s sosednjimi italijanskimi mesti. V omejenem obsegu so opismenjevanje mladine opravljali privatni učitelji, največ duhovniki.⁶ Začetek 14. stoletja predstavlja čas, ko se družbeno življenje v Dalmaciji organizira na višjem nivoju, kar je posledica gospodarskega razvoja. Šole postajajo družbena potreba. Trgovski posli so zahtevali okretne, iznajdljive in predvsem pismene ljudi. To je bil eden od vzrokov, da so začeli v dalmatinskih mestih in v Dubrovniku od začetka 14. stoletja ustanavljati šole, ki so bile pod strogim nadzorstvom komune. Za učitelje, ki so bili občinski uslužbenci, so izbirali čimbolj sposobne in predvsem moralne ljudi. V začetku je bila občinska šola slabo organizirana in je imela zelo omejene naloge. Morala naj bi zadovoljiti le praktične potrebe. Učitelj naj bi naučil mladino le toliko, kolikor je bilo dovolj za uspešnega trgovca. Učenci naj bi znali čitati trgovska pisma na latinskem jeziku in na njih odgovarjati, znali naj bi pisati trgovske zadolžnice in obvladati osnove računstva.

V Zadru naj bi že od 1282 obstajala občinska, torej javna mestna šola.⁷ Toda podatki o učiteljih so ohranjeni šele iz druge polovice 14. stoletja.⁸ V Splitu so otroke v 14. stoletju poučevali zdravniki-kirurgi. Leta 1352 je Veliki svet za to delo izbral komunalnega kirurga Blasiusa z nalogo, da bo tudi poučeval otroke. Leta 1359 je kirurg magister Thomasius zaprosil Veliki svet, da bi poleg zdravniškega dela poučeval otroke v gramatici, kot je to delal doslej. Ze istega leta je Veliki svet sklenil, da je treba poiskati učitelja po stroki z ustrežno izobrazbo. Učitelj naj bi dobival plačo v znesku 30 dukatov letno in užival brezplačno stanovanje. Šele leta 1382 je splitski komuni uspelo, da je nastavila učitelja po stroki. Izbran je bil magister Kesala. Poleg komunalne šole so še naprej poučevali privatni učitelji.⁹

V Dubrovniku so o občinskem učitelju prvič razpravljali v Malem svetu 6. marca 1333. V službo je bil sprejet Nikola iz Verone kot magister gramicus. Določili so mu 10 perperjev letne plače, posebno šolnino pa so morali plačevati tudi otroci. S prihodom tega učitelja v Dubrovnik se smatra začetek delovanja javne mestne šole.¹⁰

Težko je slediti vsem učiteljem v Dubrovniku, kljub temu, da obstajajo nekateri več ali manj popolni spiski.¹¹ Od učiteljev, ki so delovali v Dubrovniku v drugi polovici 14. stoletja, bi omenil Karola Jacobi de Scanello iz Bologne, ki je bil izbran leta 1382. Dobival je 125 dukatov letne plače in odgovarjajoče stanovanje. Z magistrom Karolom je dubrovniška komuna za daljši čas rešila vprašanje učitelja. V

⁶ Iz neke pogodbe, ki jo je sklenil Peter Markov de Roncis iz Bologne — v Zadru ni bil le rektor, temveč tudi »professor« odn. »doctor gramicae« — leta 1392 zveemo, da je prevzel patricijske otroke v privatno poučevanje. Tudi zadrški duhovniki so verjetno privatno učili otroke manj premožnih staršev. N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u sred. vijeku, str. 348.

Splitski notarji so pogosto poučevali privatno, za plačo ali za neko protiuslugo. Podoben privatni pouk so nudili tudi mnogi duhovniki, zdravniki, ki so poučevali otroke splitskih meščanov izven komunalne šole. Ker so mnoge obrti zahtevale pismene strokovnjake, so mojstri svoje vajence poleg obrtnih veščin učili tudi čitati in pisati. G. Novak, Povijest Splita, I, str. 361.

Ker »foresterii« niso mogli v Dubrovniku obiskovati redne šole, so za svoje otroke najeli izobražene ljudi, ki so jih v roku enega leta naučili čitati in pisati. Tako se je 22. oktobra 1367 magister Johannes doctor gramicae obvezal prezbiterju Andriju iz Pilota, da bo njegovega nečaka Nikolo naučil čitati in pisati »modo mercatorio«. Tudi nekateri dubrovniški meščani so raje zaupali svoje otroke privatnim učiteljem, čeprav je delovala javna šola. D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 39, 40.

⁷ L. Maštrović, n. d., str. 488; Ferrari-Cupilli, D'alcuna scuola e d'alcuni maestri che ebbe nel passato la città di Zara, Programma dell' i. r. Ginnasio di Zara, 1858—1859. Javna mestna šola je delovala »nella contrada del Castello«. O tej šoli manjkajo podrobni podatki.

⁸ Iz konca 14. stoletja se omenjajo naslednji učitelji:
1377 — magister Petrus de Bónonia doctor gramicae salariatus Jadra;
magister Bernardus condam Ostini de Novara olim doctor gramicae salariatus communis Jadre;
1404 — Christophorus filius ser Luchini de Zeno de Mediolano rector et professor scholarum Jadre.
L. Maštrović, n. d., str. 488; N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, str. 348.

⁹ G. Novak, Povijest Splita, II, str. 296. V času popolne avtonomije je imel Split svojo komunalno šolo in svoje komunalne učitelje. Od 1434 do 1447 se omenja v Splitu magister Christophorus de Nava kot »rector scholarum in civitate Spalati«, a leta 1447 je zabeležen Hieronimus kot »olim rector scholarum in Spalato«.

¹⁰ Monumenta Ragusina, knj. V, Zagreb 1897, str. 38; I. Perić, Skolstvo in starom Dubrovniku, str. 139; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 37.

¹¹ K. Jireček, Der ragusanische Dichter Š. Menčetić, str. 34—36, dodatek Jos. Gelčiča, str. 78; Irmgard Mahnken, Dubrovački patricijati u XIV veku, Pos. izd. SANU, knj. CCCXL, Beograd 1960, str. 97—101; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 38. I. Voje, O trgovačkoj djelatnosti dubrovačkih nastavnika, str. 62—69.

Dubrovniku je ostal do svoje smrti leta 1400. Da bi osnovno izobraževanje dobilo v Dubrovniku masovnejši značaj, je dubrovnška vlada v času delovanja Karola ukinila šolnino in povečala plačo učitelju.¹² Karolus pa si je skušal izboljšati svoj gmotni položaj na isti način kot nekateri dubrovniški notarji in kancelarji.¹³ Poleg učiteljske službe se je ukvarjal s trgovino.¹⁴

Beneška podreditev Dalmacije leta 1420 je pomenila za razvoj šolstva v dalmatinskih mestih težak udarec in prekinitev samostojnega odločanja o učiteljih. V Zadru, Trogiru in Kotoru je plačevala učitelja Beneška republika iz tistih dohodkov, ki so jih v beneško blagajno morale plačevati mestne komune. Le v Splitu je učitelje plačevala komuna, vendar so se Spličani večkrat pritoževali v Benetkah, da se komuna slabo briga za javnega učitelja.¹⁵ Posebej je bil ogrožen obstoj zadarskih šol. Po doževi odredbi z dne 12. 9. 1409 je morala zadarska občina vse svoje dohodke predati eraru (državni blagajni) Beneške republike, ta pa je morala nositi stroške administracije. Šele na posebno intervencijo odposlanstva zadarskega plemstva je beneški dož popustil in je zadarski komuni dovolil izplačati letno 600 dukatov za plače uradnikom. Med njimi se omenja tudi učitelj.¹⁶ Do podreditve Beneški republiki so občinski sveti in dalmatinskih mestih sami volili in zamenjavali učitelje in profesorje. V Zadru je to pravico imela komuna do leta 1458, ko jo je dož s svojim odlokom odvzel mestnemu svetu in jo prenesel na mestnega kneza in kapetana, ki sta bila Benečana. Benečani so pripeljali v Zadar učitelje in profesorje iz Italije in jim dajali prednost pred domačimi učitelji, ki so se šolali v Italiji. Zdi se, da so v tem času Zadrani za poučevanje svojih otrok raje najemali privatne učitelje, ki so bili pretežno domači duhovniki, namesto da bi jih pošiljali v občinsko šolo, kjer so učili italijanski učitelji. Na to nas opozarjajo stroge odredbe proti delovanju privatnih učiteljev.¹⁷ Iz prve polovice 15. stoletja je znanih več učiteljev iz Italije.¹⁸ Dogajalo pa se je, predvsem v času turškega pritiska, da je ostajala zadarska šola brez učitelja, ker komuna ni imela sredstev, da jim poviša plačo.¹⁹

Pod mnogo ugodnejšimi pogoji se je razvijalo šolstvo v 15. stoletju v Dubrovniku, kjer je prišel še posebej do izraza vpliv italijanskega humanizma.²⁰ Dubrov-

¹² Mihajlo Dinić, Odluke veća Dubrovačke republike, knj. I, Beograd 1951, str. 312, 376; knj. II, Beograd 1964, str. 29, 156, 187, 236, 238, 580; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 38.

¹³ Salarjati, uslužbenici dubrovniške republike, so se zelo pogosto ukvarjali s trgovino in denarnimi posli. Kot primer bi navedel kancelarja in notarja Francisca Bartholomei de Archa (1342–1373 deloval v Dubrovniku). Francisco se je ukvarjal z lovom koral, ribolovom in izvozom lesa na Malto. Razen tega je posojal trgovcem denar. J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke republike, knj. I, Beograd 1935, str. XX–XXII.

Se bolj razvejane trgovske posle je imel kancelar in notar Theodoros Scolmafogia de Brundusio (1360–1380). Z bratom Jakobom, ki je živel v Brindiziju, je vzdrževal trgovske veze. Ukvarjal se je z uvozom južnoitalijanskih proizvodov: olje, soljeno meso, žito, sol; iz Dubrovnika pa je izvažal balkanske surovine: vosek in rude. Ker je s to dejavnostjo pridobil precejšnje premoženje, se je ukvarjal tudi s kreditnimi posli. Posojal je denar in sprejemal predmete v zastavo. Prekupčeval je z živino, ki jo je kupoval od kmetov iz okolice Dubrovnika. J. Tadić, n. d., str. XXVI–XXXII.

¹⁴ Učitelj Karolus se je ukvarjal s trgovino z vinom. Peter »tinctor« se je 31. avgusta 1393 obvezal, da bo izročil »magistro scolarum Karuli« do prihodnje trgatve 17 kvingov dobrega vina iz Šumeta. Peter potrjuje, da je prejel od Karula na račun 8 perperjev. Historijski arhiv Dubrovnik (HAD), Diversa cancellariae, XXX, fol. 148. Karolus je vzel v službo služkinjo Ivano, hči pokojnega Stanacia de Slatina iz Bosne. Z njo je sklenil pogodbo 27. novembra 1393. Ibid. XXXI, fol. 87.

¹⁵ V. Novak, Povijest Splita, II, str. 296, 297.

¹⁶ L. Maštrović, n. d., str. 488, 489; S. Ljubčić, Listine IV, Zagreb 1874, str. 9 — »respondeatur, quod volumus, quod omnes introtytus quomodocumque spectantes communitati Jadre veniant in nostrum commune pro faciendis expensis necessariis deinde. Verum et cognoscito bonam dispositionem nostram erga eos, sumus contenti, quod ad criminalia, uni medico phisico et uni ciroyco, et uni magistro scolarum ducatos sexcentos, quas dividunt inter predictos, sicut eis melius videbitur.« N. Klaić-I. Petricioli, Zadar u sred. vijeku, str. 368.

¹⁷ J. Maštrović, n. d., str. 489.

¹⁸ Od 1409 do 1456 se omenjajo tile upravitelji in učitelji v zadarski komunalni šoli: Nicolò de Genova, magister Barnaba de Camerino grammaticae professor in Jadra, Giovanni de Fermo (maestro di grammaticae e rettore della scuola di Zara), kanonik Šimun iz Zadra, ser Lodovico Simonicio de Fermo, Bernardus Juansenis, Andre de Montesilice (»providens ac litteratus vir«), Jerolin Cima itd. L. Maštrović, n. d., str. 489.

¹⁹ Omenja se učitelj Giulio Cesare Stella iz Rima, ki je zaradi majhne plače zapustil Zadar in sprejel mesto učitelja na Pagu. T. Eber, Storia del ginnasio superiore de Stato di Zara, str. 16. V začetku XVII. stoletja je posebno odposlanstvo zadarske mestne občine odšlo v Benetke z zahtevo, da se dotacija od 600 dukatov poveča na 800 dukatov letno. Dož je prošnji le delno ugodil in je dotacijo povišal na 750 dukatov. Od te vsote je poslej dobival zadarski učitelj letno plačo v višini 150 dukatov. Ker je bila to še vedno majhna plača, so v 17. in 18. stoletju to službo opravljali v glavnem domači učitelji. L. Maštrović, str. 489.

²⁰ Ivan Božić, Pojava humanizma u Dubrovniku, Historijski pregled, god. II, br. 1, Beograd 1955, str. 7.

niška komuna se je leta 1358 odrekla beneški dominaciji in se podredila Ogrski. Vzporedno z razvojem politične avtonomije, so Dubrovčani sami usmerjali razvoj kulture in šolstva.

V začetku 15. stoletja se je v Dubrovniku čutila večja potreba za šolanje mladine, ki naj bi pridobila širše in solidnejše znanje. To je zahtevala višja stopnja ekonomskega življenja, še posebej razvoj nekaterih njegovih vej (manufaktura sukna, pomorstvo in pomorska trgovina), ki se niso mogle razvijati dalje in izpopolnjevati brez šolanih strokovnjakov. Šolani in kulturno izobraženi ljudje so bili potrebni tudi za vodstvo raznih upravnih poslov komune oziroma republike. Zato je bil leta 1455 izdan predpis, da plemič, ki ne zna čitati in pisati, ne more opravljati nobene službe v državni upravi.²¹ Kljub temu je bila pismenost med dubrovniškim poslovnim svetom zelo lepo zastopana, ker so skoraj vsi, ki so se ukvarjali s trgovino, celo tisti iz nižjih družbenih slojev, sami vodili svojo korespondenco in svoje poslovne knjige.²² Tisti mladi ljudje, ki se niso zadovoljili samo z »littere mercatorie«, ampak so hoteli dobiti širše, poglobljeno znanje, so po končani elementarni šoli v Dubrovniku nadaljevali svoje šolanje v Italiji. Zato se je v Dubrovniku okrog leta 1430 pojavila zamisel o reformi stare šole. Leta 1433 so od elementarne šole izločili neke vrste srednješolski pouk. Elementarni pouk so še naprej vodili učitelji, za višjo stopnjo pa so odslej zaposlili po enega humanistično izobraženega profesorja. Viden odraz tega je bil lepši, bogatejši in stilno popolnejši latinski jezik, v katerem so pisani dubrovniški dokumenti.²³

Pred reformo šolstva sta se uveljavila dva učitelja iz Italije, ki sta se zelo aktivno vključevala v vsakdanje življenje Dubrovnika. Kot rektor dubrovniške šole se omenja zdravnik magister Jacobus iz Ferrare, ki se je ukvarjal tudi s privatnim poučevanjem.²⁴ Še aktivnejši je bil njegov naslednik Georgius Brugnolus iz Mantove. Iz odloka Velikega sveta z dne 29. 1. 1435 zvemo, da je bil Georgius učitelj tistim, ki so se hoteli naučiti trgovsko korespondenco in voditi trgovske knjige in račune.²⁵ Zato nas ne sme čuditi, da je bil zelo več v trgovskih poslih. Kreditne pogodbe je sklepal z organizatorjem dubrovniške manufakture sukna Petrom Pantello iz Piacentie.²⁶ V tem obdobju so torej v ospredju predvsem praktične potrebe šolanja v Dubrovniku.

Osrednja osebnost in eden od reformatorjev dubrovniškega šolstva je bil italijanski humanist Filip de Diversis de Quartigiani iz Lucce. Šolske razmere, ki jih je našel v Dubrovniku, ga niso zadovoljevale. Za višje oblike pouka ni bilo dobrih pogojev niti ustreznih prostorov. Dubrovniška vlada mu je skušala pomagati in je našla primerne prostore v zgradbi, kjer je kasneje stala Divona-Sponza. Za višji kurz so bila predvidena na podlagi odloka Velikega sveta iz leta 1435 predavanja iz logike, retorike, gramatike in filozofije. Po zamislih Filipa de Diversisa naj bi bila to prva humanistična šola v Dubrovniku. Pred svojim odhodom iz Dubrovnika je leta 1440 v svojem znamenitem delu »Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum incltyae civitatis Ragusii ad ipsius Senatium descriptio« izrazil obžalovanje, da ni bil ustvarjen njegov načrt, o povečanju števila učiteljev, tako da se ni pojavil po-

²¹ HAD Liber viridis, cap. 459; Vladimir Caldarovič, Kulturni lik Dubrovnika u XV stoljeću, Dubrovnik, god. III, br. 1—2, Dubrovnik 1957, str. 14; K. Jireček, Die ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 34.

²² Ignacij Voje, Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV. stoletje), Zgodovinski časopis, letnik XXXIV, zv. 1—2, Ljubljana 1980, str. 77—86.

²³ J. Perić, Školstvo u starom Dubrovniku, str. 140, 141; Jorjo Tadić, Istorija Dubrovnika do polovine XV veka, Istorijski časopis, knj. XVIII, Beograd 1971, str. 43.

²⁴ Pavle Sohijević je sklenil leta 1417 z Jakobom iz Ferrare pogodbo, da bo njegova sinova naučil čitati in pisati »litteras latinas mercatorum et rursum« tako da bosta znala »scribere debitores et creditores mercantiarum ut moris est mercatorum«. Za poučevanje bo dobil 16 dukatov. HAD Diversa notariae, XII, fol. 181; D. Dinić-Knežević, Biblioteka Petra, str. 40.

²⁵ K. Jireček, Die ragusanische Dichter S. Menčetić, str. 35.

²⁶ HAD Debita notariae XIV, fol. 292^r, 352, 11. maj 1429 je dobil na kredit 25 dukatov, 3. decembra 1429 pa 300 dukatov. S kreditnimi posli se je ukvarjal tudi skupaj s svojim sinom Galeacijem (HAD Deb. not. XIV, fol. 297), ki je bil lastnik tkalnice na Pilah in je veliko trgovačeval z dubrovniškim suknom. Ignacij Voje, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku, Sarajevo 1976, str. 303—304; Momčilo Spremić, Dubrovnik i Aragonci (1442—1495), Beograd 1972, str. 166, 167.

svetiti predavanju samo lepih znanosti, razume se humanističnih.²⁷ Skozi de Diversisovo šolo je šlo nekaj generacij Dubrovčanov; iz njih se je formiral krog ljubiteljev antike. Poslušali so predmete, ki jih v Dubrovniku prej niso predavali.

Takšna struktura dubrovniške mestne šole se je ohranila tudi po odhodu Filipa de Diversisa iz Dubrovnika. Ker je bil de Diversis zaradi raznih poslov, predvsem trgovskih, večkrat odsoten — odhajal je v Benetke — so namesto njega poučevali drugi učitelji.²⁸ V začetku je bil poleg de Diversisa učitelj-gramatik na nižji stopnji magister Georgius Brugnolis iz Mantove. Leta 1437 je za nekaj časa zamenjal de Diversisa v njegovi odsotnosti Dubrovčan Andruško Drinkašević. Po odhodu de Diversisa pa je bil imenovan za rektorja šole in ostal na tem mestu do smrti leta 1454. Leta 1440, ko je bil odsoten tudi Andruško, sta de Diversisa nadomeščala dva domačina, duhovnika Marin Brajković in Nikola Junčić.²⁹ V drugi polovici 15. stoletja, po odhodu Filipa de Diversisa, se v Dubrovniku pojavlja vse več domačih humanistov, ki so študirali v Italiji ter pisali književna dela v latinskem jeziku. Nekateri so prevzeli mesto učitelja ali rektorja dubrovniške šole. Poleg zgoraj omenjenih je bil najpomembnejši humanist Elija Lampriddi Crijević (de Zrieva), »poeta laureatus«, ki je bil kar dvakrat rektor dubrovniške šole, od 1497 do 1504 in od 1511 do 1514.³⁰

Med rektorji dubrovniške šole so v drugi polovici 15. stoletja delovali nekateri italijanski humanisti kot Paulus de Gazulis, Urbanus de Licio, Marcus de Reggio, Danielus Clarismondo de Parma (dober poznavalec ne samo latinskega, temveč tudi grškega jezika).³¹ Med Italijani, ki so kot »magister humanitatis« delovali v mestih na vzhodni jadranski obali (Split, Zadar), je v Dubrovniku (od 1477 do 1480) užival posebne simpatije Tideo Acciarini iz Sant'Elpidia a mare. Med njegovimi učenci so bili v Dubrovniku Elija Crijević, Karlo Pucić in Ivan Gundulić, v Splitu pa Marko Marulić.³² Nekateri kancelarji so v Dubrovniku prevzeli mesto učitelja, če se je pokazala potreba. Tako je postal rektor latinske šole Stephanus Fliscus Sonciensis, bivši kancelar.³³

Člani Senata so želeli, da bi se v Dubrovniku začela tudi predavanja iz pravnih znanosti. Ko je bil za rektorja dubrovniške šole izbran leta 1462 Nikola Djončić, je sprejel obvezo, da bo v času praznikov imel po eno predavanje iz kanonskega prava in da bo organiziral čitanje in komentiranje dubrovniškega statuta.³⁴

Ko se je v Dubrovniku širil krog učenih ljudi, ki so dobro znali latinski in grški jezik, je rasel tudi interes za knjige, v prvi vrsti za dela klasičnih piscev in humanistov. Pri tem je pomembno vlogo odigrala dubrovniška šola. Dubrovčani so nabavljali najprej rokopisne, kasneje tudi tiskane knjige. Poleg biblioteke, s katero je razpolagala de Diversisova šola, so nastajale še biblioteke v frančiškanskem in domini-

²⁷ Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika* (z latinščine prevedel Ivan Božić; uvodna študija »Filip de Diversis i njegovo delo, str. I—VI), Dubrovnik 1973; V. Brunelli (latinski tekst z uvodom in komentarjem), *Programma dell'I. R. Ginnasio superiore in Zara*, XXIII, 1880, str. 3—54; XXIV, 1881, str. 3—48; XXV, 1882, str. 3—36.

²⁸ Ivan Božić, *Dve beležke o Filipu de Diversisu*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. XI-1, Beograd 1970, str. 311—329; *ibid.*, *Osservazioni su Filippo de Diversi*, *Italcia Belgradiana*, 1, Beograd 1975, str. 17—35.

²⁹ I. Božić, *Filip de Diversis i njegovo delo*, str. III. Razmere v dubrovniškem solstvu leta 1440 po prihodu Filipa de Diversisa pojasnjuje kreditna pogodba, sklenjena med prokuratorjem Filipovega naslednika dum Andruška Drinkaševića, Nikšom Bogavčićem in dum Ivanom Okrugličem. Nikša Bogavčić se je obvezal 7. aprila v imenu dum Andruška dum Ivanu »pro salario scole eiusdem don Andruschi videlicet pro tempore quo vacabit et reget ipsam scolam docendo scolares ad rationem yperp. 10 singulo mense incipiendo a die 10 martii prox. fut.« (HAD Deb. not. XIX, fol. 159^r). Iz pogodbe bi lahko sklepali, da je leta 1440, ko je bil Andruško odsoten, pouk namesto njega prevzel dum Ivan.

³⁰ Ignacij Voje, *Rapporti culturali interadriatici nell'attività umanistica del raguseo Ilija Crijević*, *Abruzzo, rivista dell'Istituto di studi abruzzesi*, Anno XX, n. 1—2, Roma 1982, str. 81—95.

³¹ K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 35, 78. V želji, da dvigne kvaliteto pouka grške in latinske književnosti, je pozval dubrovniški senat leta 1490 iz Firenc Dimitrija Halkokondila, ki je s svojimi predavanji navduševal učence v Peruggi, Paviji in Firencah, vendar se ta načrt ni uresničil. I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12.

³² K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 78; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12; P. Kolendić, *Marulićev učitelj Tideo Acciarini*, *Novo doba*, Split 25. XII. 1924; F. Lo Parco, *Tideo Acciarini*, *Archivio storico per la Dalmazia*, VII, Roma 1929/30. Posle rektorja dubrovniške šole je Tideo Acciarini opravljal med 1477 do 1480. Ze v prvem letu službovanja je sklenil kreditno pogodbo s Terentijem de Terentis, znanim trgovcem iz Pesara. Na kredit je vzel 28 dukatov. HAD Deb. not. XLV, fol. 133^r, 8. III. 1477.

³³ K. Jireček, *Der ragusanische Dichter S. Menčetić*, str. 11; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 12.

³⁴ I. Božić, n. d., str. 12.

kanskem samostanu. Konec 15. stoletja je bilo v Dubrovniku sorazmerno veliko število privatnih bibliotek.³⁵ V testamentih se prav tako vse pogosteje omenjajo knjige, ki so predstavljale veliko dragocenost.³⁶

Poslovni ljudje v Dubrovniku sicer niso bili pripravljeni vlagati svoj kapital v knjigo, ker bi po njihovem mnenju postal na ta način pasiven, so pa kljub temu vzeli knjige pogosto v zastavo (in pegno), ker so cenili njihovo vrednost. Tudi pri poslovnih trgovskih poslih dubrovniških učiteljev se pogosto omenjajo knjige. Leta 1374 potrjuje Miloj, sin Domagne de Mildrugo, da so mu bile vrnjene vse knjige, ki jih je imel v zastavo pri magistru Johannesu de Bononia, rektorju šole.³⁷ V testamentu omenja dum Johannes leta 1416, da ima pri Aluisio, »maistro dela scola de comun«, v zastavi eno biblijo v vrednosti 30 dukatov in še nekaj drugih knjig.³⁸ Posebej je zanimiva kreditna pogodba, ki jo je sklenil Elija Crijević »poeta laureatus« 13. aprila 1491. Upnik Vuceta de Benalis habitatoris Venetiarum mu je dal na kredit 6 dukatov. Iz pojasnila je razvidno, da je za omenjenih 6 dukatov dobil na kredit tiskane knjige.³⁹ Za pesniško delovanje Elije Crijevića v Dubrovniku je zelo zanimiva kreditna pogodba, ki jo je notar registriral 19. 3. 1493. Dolžnik Felix Bruttus se je obvezal, da bo za kredit, ki ga je dobil od Elije Crijevića nudil naslednjo uslugo. V roku do velike noči bo prepisal v pergamentno knjigo /»bona carta de Pergameno«/ 70 Crijevićevih pesmi /»carmina septuaginta sua«/ z zlatimi inicijalami /»cum suis rubricis de littera de auro«/. Če dela ne bi v roku opravil, bo vrnil dolg v denarju v višini 10 dukatov. Iz marginalne beležke zvedemo, da je dolžnik do konca meseca marca, to se pravi v 18 dneh, opravil svoje rokopisno delo, vredno 10 dukatov.⁴⁰

V nekem obdobju so učitelji tujci, v glavnem Italijani, preko italijanskega učnega jezika vplivali na poudarjanje romanske komponente v dubrovniški družbi. Učelec je moral na nižji stopnji obvladati italijanski poslovni jezik, na višji stopnji pa se je spoznal tudi z latinskim in grškim jezikom in klasično književnostjo. Ta usmeritev ni bila značilna samo za dubrovniški patriciat, ampak lahko ugotovimo še posebej določeno naklonjenost do romanske kulture za trgovske rodbine »de popolo«, ki so bile slovanskega porekla. S prevzemanjem te kulture se je simboliziral določen družbeni položaj.⁴¹

S stapljanjem slovanskega in romanskega elementa v svojevrstno in za Dubrovnik značilno etnično opredelitev, se je rojevala tipična dubrovniška samozavest. Dubrovčan — »Raguseus« — je občutil svojo etnično individualnost tako v odnosu do Benetk in Italije kot v odnosu do slovanskih sosedov v zaledju. Kot primer bi navedel protest, ki so ga Dubrovčani sredi 15. stoletja poslali mestu Barceloni, ki je od nekaterih Dubrovčanov zahtevala iste dajatve kot od Italijanov. V tem dopisu iz 16. 10. 1446 prepričujejo: »Et primo, quod non tantum vobis sed et universi mundi nationibus scitum et manifestum esse credimus, Raguseos non esse Italicos, neque Italiae subpositos, quin immo, tum ex suo idiomate...«⁴²

³⁵ Karl Kovač, *Über Bücher und Bibliotheken in alten Ragusa*, *Mitteilungen des k. k. Archivrates*, I. Band, Wien 1914, str. 270–275; I. Božić, *Pojava humanizma*, str. 13; Vi. Caldariović, *Kulturni lik Dubrovnika*, str. 17.

³⁶ Vse do začetka XV. stoletja najdemo podatke o knjigah skoraj izključno v testamentih. Ti dokazujejo, da so v XIII. in XIV. stoletju lastniki knjig predvsem duhovniki, katerim so Dubrovčani v svojih testamentih zapuščali denar za nakup knjig verskega značaja. Podobna je situacija v prvi polovici XV. stoletja. V testamentih duhovnikov se med knjigami najpogosteje omenjajo brevijariji (HAD Testamenta XI, fol. 28–28', 34', XV, 79'; Div. canc. XXXII, fol. 168'). Šele v drugi polovici XV. stoletja tudi v testamentih dubrovniških meščanov laikov naletimo na knjige (Testamenta XVIII, fol. 161'–165', 126). Knjige so v tem času imeli v glavnem tujci v službi dubrovniške republike — kancelarji, notarji, učitelji in zdravniki. Najbogatejšo privatno biblioteko je imel verjetno v Dubrovniku zdravnik Peter, sin znane zdravnika Albertina de Camurata iz Padove, ki je deloval v Dubrovniku v začetku XV. stoletja. D. Dinić-Knežević, *Biblioteka Petra*, str. 41–47.

³⁷ HAD Div. not. IX, fol. 124' — 18. X. 1374.

³⁸ HAD Testamenta X, fol. 20–22 — 20. VI. 1418.

³⁹ HAD Deb. not. LIV, fol. 21.

⁴⁰ *Ibid.*, LV, fol. 94'.

⁴¹ I. Mahnken, *Dubrovački patricijat*, str. 86, 87, 88; Branislav Nedeljković, *Nekoliko podataka o našem jeziku iz arhiva Dubrovačke republike*, *Istorijski časopis XXIX–XXX*, Beograd 1983, str. 101.

⁴² Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, knj. I, Beograd, str. 493.

Čeprav se je romanska kultura zavestno negovala, to kulturno poromanjenje ni bilo tako radikalno, da se postopoma slovanski element ne bi začel dvigati poleg romanskega. V tistem trenutku, ko je slovanski element zavzel enakopraven položaj poleg romanskega, je imel ta novi slovanski kulturni element v danih okoliščinah večjo življenjsko silo od tradicionalnega romanskega. Prvotno je bil edini književni jezik v Dubrovniku latinski jezik. Ko je italijanski jezik dobil priznanje književnega jezika, je ostal latinski jezik omejen le na nekatera področja javnega življenja (notariat-listine, poslovni jezik svetov-zapisniki). Italijanski jezik se je začel v Dubrovniku uporabljati predvsem kot trgovski jezik. Italijanski jezik je bil v Dubrovniku jezik, ki so se ga naučili v šoli, ni bil pa pravi materinski jezik, ki so ga govorili v dubrovniških družinah, tudi patricijskih. To je bil slovanski jezik, ki je bil v začetku 15. stoletja v glavnem še na stopnji rodbinskega in govornega jezika. V pisni obliki se je omejeval na cirilske listine in dopise kot produkt posebne cirilske pisarne,⁴³ ki so jih Dubrovčani pošiljali sosednjim slovanskim vladarjem in fevdalcem. Toda tekom 15. stoletja se je slovanski jezik uporabljal v vedno večji meri tudi v javnem življenju. V drugi polovici 15. stoletja je slovanski jezik že prodril v razprave dubrovniških svetov.⁴⁴ V sodne zapisnike je od srede 15. stoletja vključeno vedno več slovanskih »verba formalia« in to v latinski pisavi. Prva slovanska glosa, pisana v latinici v Dubrovniku, je iz leta 1430.⁴⁵ Uvajanje latinice za slovanski jezik pospešuje afirmacijo in priznanje slovanskega jezika kot pisnega jezika in kot knjižnega jezika poleg latinskega in italijanskega. Čeprav so humanisti (v Dubrovniku je bil njihov najeminentnejši predstavnik Elija Crijević »poeta laureatus«) prezirali materni jezik in bili kot propagatorji romanstva naklonjeni širjenju latinskega jezika in književnosti, je postal slovanski jezik v Dubrovniku jezik dubrovniške renesanse. V ljudskem jeziku sta pesnila sodobnika Elije Crijevića, Šiško Menčetić in Ivan Gundulić. Za njune slovanske stihe je sam Elija moral priznati, da jima poleg latinskih in grških pesmi prinašajo tudi slovanski trajno slavo.⁴⁶ V tem pogledu je Dubrovnik zavestno sledil primeru Italije, kjer je »vulgata« že zdavnaj postala jezik književnosti.

To smer razvoja potrjuje v Dubrovniku obstoj in delovanje posebne slovanske šole. Ni dokazov, da so se v Dubrovniku že v 13. stoletju učili cirilico, ker za to ni bilo potrebe. Toda že v 14. stoletju je situacija drugačna. Pismenost se je razvila tudi v sosednjih slovanskih državah, v Srbiji in Bosni, kjer je prevladovala predvsem cirilica.⁴⁷ Zato so morali tudi Dubrovčani obvladati cirilico, če so hoteli uspešno poslovati v zaledju. Jireček meni, da je don Dimitrij, ki se omenja v nekem testamentu leta 1348 kot učitelj, eden izmed domačih učiteljev duhovnikov, pri katerih naj bi se Dubrovčani učili cirilico.⁴⁸ Učitelji cirilice naj bi verjetno še bili: dominus Zane (1295), Michač magister scholarum (1372), presbiter Marin Bogojević (1387) in

⁴³ Gregor Čremošnik, Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku, Anali historijskog instituta JAZU, sv. I, Dubrovnik 1952, str. 73–83.

⁴⁴ Dne 5. II. 1472 so v Svetu naprošenih (Consilium rogatorum) razpravljali o debatnem jeziku na zasedanjih sveta (protokoli objavljeni: K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatines während des Mittelalters, I Bd., Kap. 7, str. 87–93; M. G. Bartolli, Das Dalmatinische Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Appenino-Balkanischen Romania, I, II, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abt. 4, 5, Wien 1900). Predložen je bil predlog v Svetu naprošenih »... nullus arengans possit uti alia lingua, quam Ragusea«. Proti temu predlogu je bil izglasovan sklep z 19 proti 15 glasovi, da je treba ostati pri stari praksi. Iz kasnejših zapisnikov je razvidno, je bil v zvezi s tem predlogom napravljen poskus izključitve slovanskega in italijanskega jezika kot debatnih jezikov dubrovniških svetov. Iz tega lahko sklepamo, da sta se oba jezika vse bolj in bolj uveljavljala na zasedanjih svetov, na katerih so prvotno govorili na starodubrovniškem romanskem jeziku. 21. XII. 1472 je prišlo ponovno do razprave o vprašanju debatnega jezika. Jasno je, da so z neko komplicirano uredbo nameravali preprečiti uporabo slovanskega jezika v razpravah svetov. Na istem zasedanju je bil predložen nov predlog, ki je prepovedal uporabo slovanskega jezika na zasedanjih svetov, »... de vetando linguam slaviam in consiliis ad arengarias«. Tudi ta predlog je bil sprejet z 19 proti 15 glasovom. I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 54.

⁴⁵ K. Jireček, Der ragusanische Dichter Š. Menčetić, str. 54; I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 88.

⁴⁶ I. Božić, Pojava humanizma, str. 17.

⁴⁷ R. Grujić, Škole i manastiri u srednjovekovnoj Srbiji, Glasnik skopskog naučnog društva, g. 3, Skopje 1927, str. 43–50; Ilić, Srpske škole u doba Nemanjića, Glasnik srpske pravoslavne crkve, 27, Beograd, 1946, str. 178; D. Dinić-Knežević, Prilog poučavanja sveštenstva u srednjovekovnoj Srbiji, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XI, 1968, str. 51–61; Đunković, Školstvo i prosveta kod Srba u srednjem veku, Beograd 1965; Istorija škola i obrazovanja kod Srba, Beograd 1974.

⁴⁸ K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatines, Bd. II, Wien 1892, str. 11.

dominus Andreas Drinchasevich (1426).⁴⁹ Izrecno pa se omenja kot uradni »magister littere sclavice« ali »litterarum sclavicarum« Nicolaus Bulgarus (1390—1392).⁵⁰ Poučeval je tako »pueros« kot tudi »quoscumque de Ragus(io) ab eo volentes ire ad discendum litteras sclavices absque aliquo pachamento«. Dobival je letno plačo v višini 50 perperjev.⁵¹

V zvezi s pojavom cirilske pismenosti v Dubrovniku se zelo zgodaj omenjajo tudi cirilske knjige, pisane v slovanskem jeziku. V začetku so bile rokopisne knjige, kasneje tudi tiskane. V zapuščinskem inventarju trgovca s suknom Antonija Pribisalića, ki je bil registriran 25. julija 1496, se omenjajo »quatri libri in schiavo«.⁵² Zelo interesantna je pogodba med frančiškanom Jakobom Pribilovićem in duhovnikom Pavlom Radulićem, ki sta jo sklenila leta 1487 v Dubrovniku. Jakob je zadolžil Pavla, da mu preskrbi »unum librum in uno volumine, in quo est scriptum missale tripliciter, videlicet in gramatica itala seu latina, et in vulgari italo, et in vulgari et littere sclave«, ki ga je videl v rokah prezbiterja Pavla Radončića v Skopju. Za nakup je določil ceno tri in pol dukata.⁵³

Zaradi vedno večjih potreb po cirilskih knjigah v Dubrovniku in v deželah balkanskega zaledja, se je v Dubrovniku začela akcija za ustanovitev cirilske tiskarne. Pop Pavle Vukašinić se v arhivskih knjigah pogosto omenja z oznako »librarius, libraro^{53a}«. Njemu je v testamentu leta 1502 zapustil pop Luka Radovanović svoje orodje za tiskanje cirilskih knjig.⁵⁴ Niso se ohranili podatki, ki bi dokazovali, da bi omenjena popa v Dubrovniku natisnila kakšno knjigo. Resno se je začel ukvarjati z mislijo, da bi ustanovil leta 1514 v Dubrovniku tiskarno z latinskimi, grškimi in cirilskimi črkami slovanski kancelar Pasqualis de Primo. Do realizacije načrta ni prišlo iz neznanih vzrokov.⁵⁵ Tudi v drugi polovici 16. stoletja je bilo nekaj poskusov, da bi v Dubrovniku ustanovili tiskarno. Leta 1568 je Ciriaco Gulteruccio iz Ancone vložil prošnjo, da bi smel pripeljati iz Italije dva tiskarja, ki bi v Dubrovniku tiskala neke knjige sv. pisma v srbskem jeziku.⁵⁶ Čeprav mu je Senat izdal dovoljenje, do realizacije ni prišlo. Vsi ostali poskusi v 16. in 17. stoletju so propadli iz različnih vzrokov. V času protireformacije je dubrovniška vlada iz idejnih motivov preprečevala takšne poskuse. Bili so tudi politični vzroki, pri katerih je določeno vlogo odigrala Beneška republika.⁵⁷

Zato ni čudno, da so začeli ustanavljati posamezne tiskarne cirilskih knjig v Italiji. Pobudniki za tiskanje teh knjig so bili Dubrovčani. Omeniti je treba tiskarno Božidarja Vukovića v Benetkah, kjer so s presledki tiskali cirilske knjige skoraj vse

⁴⁹ I. Mahnken, Dubrovački patricijat, str. 100—101.

⁵⁰ K. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slav. Philologie, Bd. XXVI, str. 179.

⁵¹ Bartoli, Das Dalmatinische Altromanische sprachreste, I, str. 164; Leta 1391 je »Nicolaus magister scolarum in sclauico filius Dauidi de Dibrino« potrdil, da je prejel v imenu Ratke, hčerke pokojnega Ruska Stepkovića od Paska Stepkovića, strica omenjene Ratke za doto 27 perperjev »et unam possessionem«. (HAD Liber dotium II, fol. 29). Magistra Nikolaja srečamo tudi v testamentu torbarja Radića leta 1391. Iz teksta je razvidno, da sta Radića oropala neki Peter in Bogoslav ter mu vzela 20 dukatov, poleg druge robe še eno libro svile in nov krzneni plašč. Radić pooblašča Nikolaja iz slovenske šole (»Nicola de la scola schlavonesca... dela schula schiava«), da najde omenjene dukate in oropano blago in od tega plača za mašo za dušo Radića. (HAD Testamenta VII, fol. 232 — 31. VII. 1391).

⁵² K. Kovač, Über Bücher und Bibliothek, str. 271; HAD Div. not. 1468—1469, fol. 194.

⁵³ HAD Div. not. 1486—1487, fol. 170.

⁵⁴ Prezbiter Pavle Vukašinić »librario« se je ukvarjal s kreditno trgovino. Kot upnik se omenja v kreditni pogodbi 13. 4. 1493. Na kredit je dal 30 perperjev Vukosavu Radonjiću »muratorju« za katerega je jamčil njegov sin Jurij. Kreditna pogodba je bila izdana v zvezi z nekim zadirskim delom. (HAD Debita notariae, LV, fol. 101). Prezbiter Pavel se omenja kot porok (plectus) Radiću Tvrtkoviću iz Srebrenice v več kreditnih pogodbah (ibid., LIX, fol. 75; 129).

⁵⁵ V. Caldariović, Kulturni lik Dubrovnika, str. 18.

⁵⁶ Pasko Primojević (Pasqualis de Primo) je bil slovanski kancelar dubrovniške republike od 1482 do 1527, ko je umrl od kuge; VI. Caldariović, n. d.

⁵⁷ N. Gjivanović, Stampari u starom Dubrovniku, Stamparije izvan Dubrovnika, Dubrovački zabavnik 1928, str. 52.

⁵⁸ VI. Caldariović, Kulturni lik Dubrovnika, str. 18; K. Jireček, Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte, Archiv für slav. Philologie, Bd. XXI, Wien 1899, str. 431; M. Rešetar, Bibliografski prilozki k dubrovačkijem izdanjima XVI vijeka, Građa za povijest književnosti hrvatske, IX, Zagreb 1920, str. 43—63; M. Breyer, Prilozi povijesti dubrovačkog štamparstva, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, str. 339—347; Z. Muljačić, O prvjoj dubrovačkoj tiskari, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik IV—V, Dubrovnik 1956, str. 583—612.

16. stoletje.⁵⁸ Razen v Benetkah so cirilske knjige tiskali v 16. stoletju predvsem v raznih tiskarnah v Markah (Ancona, Ascoli-Piceno, Fano, Pesaro in Urbino). Bili so razlogi, da se je prav v teh mestih razvilo v 16. stoletju tiskarstvo. Dejstvo, da do konca 18. stoletja v Dubrovniku ni bilo tiskarne (prva tiskarna šele 1783), je prisililo tiste Dubrovčane, ki so se hoteli posvetiti temu poklicu, da so se izobraževali v Italiji. Bilo je torej razumljivo, da sta v Urbinu delovala od 1588 do 1600 znana tiskarja, brata Bartol in Šimun iz Dubrovnika, saj so bili Dubrovčani povezani z Urbinom v zvezi s tiskanjem knjig že prej.⁵⁹

Konkretno podatke o tiskanju cirilskih knjig v Italiji in prodaji teh knjig, najdemo v več pogodbah iz začetka 16. stoletja. Leta 1510 je sklenil Dubrovčan Frano Micalović pogodbo z znamenitim tiskarjem Girolanom Soncino iz Pescara, da bi tiskal več knjig teološke vsebine v cirilici v srbskem jeziku (*»pro officiis Sancte Marie, evangelis, epistolis et soliloquiis Sancti Augustini stampandis in littera et idiomate serviano«*). Stroške tiska naj bi kril Peter Djura Šušić (Petrus Georgii Susich), s katerim je sklenil Frano Micalović 31. 7. 1511 trgovsko družbo. Peter je v družbo vložil 108 dukatov. V tej vsoti je vračunan svinec, ki ga bo nabavil Peter. Knjige naj bi Micalović prodaval v Dubrovniku in v Srbiji in v ta namen odprl trgovino v Dubrovniku.⁶⁰ Ne ve se, iz kakšnih razlogov teh knjig ni tiskal Soncino v Pesaru, pač pa so bile knjige tiskane v tiskarni Zorzi Rusconi v Benetkah. 18. septembra 1512 je Frano Micalović z ladjo pripeljal iz Benetk dva zaboja cirilskih knjig, ki jih je izročil Djuru Šušiću, očetu omenjenega Petra.⁶¹ Nadaljnja usoda teh knjig je znana iz tretje pogodbe, ki je bila sklenjena med Djurom in Franom 20. 8. 1513. Frano Micalović, ki je potoval v turške kraje (*»ad partes et loca Turchorum«*), je prevzel od Djura Šušića petdeset omenjenih knjig (*»officia quinquaginta ligata et fornita ex officiis in littera et idiomati serviano, stampatis anno transacto«*) z obvezo, da jih razproda in izkupiček izroči Šušiću.⁶² Peter in njegov oče Djuro Šušić sta se tudi sicer ukvarjala s kreditnimi posli in imela razvejane trgovske stike z raznimi poslovnimi partnerji. Djuro je leta 1507 sklenil z Damijanom Luke Bičićem kreditno pogodbo, v kateri se Damijan obvezuje, da bo na račun dolga izročil *»viginti miliarii plombi dulcis«*.⁶³ Z ozirom na pogodbo o trgovski družbi, ki jo je njegov sin Peter sklenil leta 1511 s Franom Micalovićem, bi lahko sklepali, da so dubrovniški trgovci s svincom oskrbovali tiskarje v Italiji. Leta 1514 sta se Djuro in njegov sin Peter zadolžila pri znanem dubrovniškem trgovcu Marinu Florii Turcinoviću za 336 dukatov.⁶⁴ Leta 1515 pa se je Peter po likvidaciji prejšnjih kreditnih obveznosti /post finem/ zadolžil pri domino Andre Bonbeno d. Petri de Venetiis za 27 dukatov.⁶⁵ Znan je tudi podatek, da so cirilske knjige za pravoslavne vernike v Srbiji dubrovniški trgovci prinašali iz Ancone.⁶⁶

Kulturno življenje in razvoj v dalmatinskih mestih in Dubrovniku so dobivali v srednjem veku znatne impulze in pobude z Apeninskega polotoka. Pri tem so igrali pomembno vlogo učitelji in profesorji ali pa domači ljudje, ki so se šolali na italijanskih univerzah, kjer so prišli v stik s humanističnimi nazori. Toda povsem napačno bi na kulturo v mestih na vzhodni jadranski obali gledali kot na tuj import, kajti pogoji za samostojen razvoj kulture, oplojene s humanizmom, so bili še posebej ugodni prav v Dubrovniku.

⁵⁸ Dj. Sp. Radojičić, Karakter i glavni momenti iz prošlosti starih srpskih štamparija (XV—XVII veka), Istorijski zapisi, br. 7—8, Cetinje 1950; J. Badalić, Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1952, str. 20—21.

⁵⁹ Lavoslav Glesinger, Dva Dubrovčanina tiskara u Urbinu u 16. stoljeću, Anali historijskog instituta JAZU, sv. VIII—IX, Dubrovnik 1960/61, str. 155—163.

⁶⁰ Mihajlo Dinić, Tri dokumenta o ofičiju štampanom ćirilicom 1512. godine, Istorijski časopis, knj. II, Beograd 1946, str. 109—114; Prva pogodba — 31. VII. 1511; HAD Div. not. LXXXIX, fol. 126.

⁶¹ Ibid., Druga pogodba — 18. IX. 1512; HAD Div. not. LXXXX, fol. 95.

⁶² Ibid., Tretja pogodba — 20. VIII. 1513; HAD Deb. not. LXXXX, fol. 54.

⁶³ HAD Deb. not. LXV, fol. 165^v — 14. VII.

⁶⁴ Ibid., LXX, fol. 123 — 6. II.

⁶⁵ Ibid., LXXI, fol. 13^v — 14. I.

⁶⁶ Bogumil Hrabak, Dubrovački privrednici u Smederevu u doba Osmanlija, Anali zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU, sv. XVII, Dubrovnik 1979, str. 211.

Riassunto

**L'INFLUSSO ITALIANO SULL'ISTRUZIONE E IL CONSEGUENTE
SVILUPPO CULTURALE IN DALMAZIA ED A RAGUSA
NEL MEDIOEVO**

Ignacij Voje

Nei comuni dalmati medievali e a Ragusa l'istruzione non si sviluppò nella stessa maniera e non diede dappertutto gli stessi risultati. In questo sviluppo distinguiamo più fasi, nondimeno in tutte le epoche l'evoluzione culturale della vicina Italia ebbe una forte influenza.

Dell'istruzione nelle città dalmate e a Ragusa fino al XIV secolo si occuparono gli istituti religiosi, in particolare i monasteri benedettini.

Con lo sviluppo della marineria e del commercio aumentò di pari passo anche la necessità di saper leggere e scrivere. Su questo fatto influirono anche i contatti marittimo-commerciali con le vicine città italiane. Questa fu una delle cause che portarono all'apertura di scuole nelle città dalmate e a Ragusa, sotto la severa supervisione del comune, a partire dall'inizio del XIV secolo. I maestri, che erano funzionari statali, venivano scelti tra le persone più capaci e soprattutto moralmente più adatte.

La sottomissione della Dalmazia a Venezia nel 1420 rappresentò per lo sviluppo dell'istruzione nelle città dalmate un forte contraccolpo e la fine delle decisioni autonome in merito ai maestri. In condizioni molto più favorevoli si sviluppava l'istruzione nel XV secolo a Ragusa, dove si fece particolarmente sentire l'influsso dell'umanesimo italiano. All'inizio del XV secolo a Ragusa si sentiva una maggiore necessità per l'istruzione dei giovani che avrebbero dovuto acquisire un sapere più vasto e solido. Per questo motivo verso il 1430 nella città si affermò l'idea di una riforma della vecchia scuola. Nel 1433 venne scissa dalla scuola elementare una specie di istruzione media. La personalità di primo piano e uno dei riformatori della scuola di Ragusa fu l'umanista italiano Filippo de Diversis de Quartigiani da Lucca. Per la scuola del Diversis passarono alcune generazioni di ragusei dalle quali si fornì una cerchia di amanti dell'antichità, che ascoltavano delle materie che prima a Ragusa non venivano insegnate. Questa struttura della scuola cittadina si conservò anche dopo la partenza del Diversis.

Nella seconda metà del XV secolo, dopo la partenza del Diversis, a Ragusa comparve un numero sempre maggiore di umanisti nostrani che avevano studiato in Italia e che componevano opere letterarie in latino. Alcuni divennero maestri o rettori della scuola della città. Oltre a quelli già citati, l'umanista più importante fu certamente Elia Lampridii de Zrieva, «poeta laureatus», per due volte rettore della scuola di Ragusa, dal 1497 al 1504 e dal 1511 al 1514.

Con l'espandersi della cerchia di persone instruite che conoscevano bene il latino ed il greco, a Ragusa aumentò anche l'interesse per i libri, in primo luogo per le opere dei classici e degli umanisti. Un ruolo importante in questo contesto lo svolse la scuola di Ragusa. I Ragusei si procurarono dapprima manoscritti e più tardi anche libri stampati.

In un certo periodo gli insegnanti stranieri, in maggioranza italiani, influirono per mezzo della lingua d'insegnamento sull'affermazione della componente romana nella società ragusea. Con la fusione dell'elemento romano e di quello slavo in uno peculiare ed etnicamente caratteristico, a Ragusa nacque la tipica coscienza ragusea. Anche se la cultura romana veniva coltivata consapevolmente questa romanizzazione culturale non era tanto radicale da impedire una lenta ascesa anche dell'elemento slavo, che quando ottenne una posizione uguale a quello romano, nelle condizioni contingenti si trovò ad avere una forza vitale superiore a quello tradizionale romano. La lingua italiana entrò nell'uso a Ragusa soprattutto come linguaggio commerciale. In casa si parlava lo slavo che all'inizio del XV secolo era ancora al livello di lingua familiare e d'uso comune. Tuttavia nel corso del XV secolo la lingua slava entrò sempre più in uso anche nella vita pubblica. Anche se gli umanisti, il cui rappresentante più insigne a Ragusa era Elia de Zrieva, il «poeta laureatus», disprezzavano la lingua materna e come propagatori della «romanticità» erano più propensi alla diffusione della lingua e della letteratura latina, lo slavo divenne la lingua del Rinascimento raguseo.

Questo corso di sviluppo è testimoniato anche dall'esistenza di una scuola slava separata. Si cita particolarmente come «magister littere sclavice» ufficiale Nicolaus Bulgarus (1390—1392). In relazione alla comparsa della scrittura cirillica a Ragusa si nominano già molto presto anche i libri cirillici, scritti in lingua slava. In principio si trattava solo di manoscritti, poi anche di libri a stampa. Non deve sembrare strano quindi che singole tipografie cirilliche venissero istituite in Italia. Ne Cinquecento si stampavano libri cirillici, oltre che a Venetia, soprattutto in diverse tipografie marchigiane (ad Ancona, Ascoli Piceno, Fano, Pesaro ed Urbino).

Petar Korunić

JUGOSLAVENSKA IDEOLOGIJA U HRVATSKOJ I SLOVENSKOJ NACIONALNOJ POLITICI I HRVATSKO-SLOVENSKI ODNOSI (1835—1874)

Uvodni referat na znanstvenem savjetovanju hrvatskih i slovenskih etnologa, Varaždin, 9. 12. 1982.

Međusobni politički, gospodarski i kulturni odnosi Hrvata i Slovenaca datiraju od grofova Celjskih, preko turskih ratova, reformacije, seljačkih buna do Napoleоновih Ilirskih provincija. Ipak, valja napose istaći historijsko značenje političkih i kulturnih odnosa tih dvaju naroda od 1848, odnosno od ilirskog pokreta dalje.

Hrvatski su narodnjaci od ilirskog pokreta dalje u svojoj jugoslavenskoj ideologiji, u jezičnom i književnom (kulturnom, »duhovnom«) te političkom pogledu, podjednako obuhvaćali sve Južne Slavene — od Triglava do Crnog mora, dakle, i Slovence. Pitanje odnosa prema Slovencima bilo je u hrvatskoj politici od Hrvatskog narodnog preporoda (posebno od 1848. do 1918.) veoma aktuelno.¹

Pa ipak, hrvatska je historiografija gotovo u potpunosti zanemarila hrvatsko-slovenske odnose u XIX stoljeću. Štoviše, ocijenila je da u šezdesetim godinama XIX stoljeća, za razliku prema Srbima, »pitanje odnosa prema Slovencima« u hrvatskoj politici nije »bilo toliko politički aktuelno«. ² A upravo tada, motivirani političkim razlozima, hrvatski i slovenski narodnjaci političari uspostavili su bliske odnose i položili temelj njihovu daljem zbližavanju.

S druge strane, zanemarujući historijsko značenje ilirskog pokreta, slovenska je historiografija vidjela u širenju ilirizma u Slovenaca opasnost za konstituiranje slovenske nacionalne posebnosti. A nepoznavajući jugoslavensku ideologiju u Hrvata, i uspješnu suradnju koja je uspostavljena između hrvatskih i slovenskih narodnjaka za revolucije 1848-1849. i nakon sloma neoapsolutizma, slovenski su historičari ocijenili da je, ne samo u pristaša *Stranke prava*, nego također u hrvatske *Narodne stranke* sve do potkraj 1870. postojao »negativni odnos do slovenske narodne samobitnosti«. Slovenske je narodnjake, prema tom mišljenju, odbijala od hrvatskih narodnjaka njihova hegemonistička i pijemontska težnja. Uz to, netočno je također gledište historičara da su slovensko-hrvatski odnosi potkraj 1870. bili samo kratkotrajna i prolazna »epizoda«. I da, u stvari, hrvatska *Narodna stranka* ni prije niti poslije 1870. nije znala što bi sa Slovenijom.³

Još manje je točna ocjena iznesena u srpskoj historiografiji, prema kojoj je upravo ta Strossmayerova stranka, »uz pomoć jugoslovenskog imena i jugoslovenske politike, radila na ostvarenju velikohrvatske ideje, na brisanju srpskog imena

¹ Usp. P. Korunić, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih političkih odnosa 1848, *Historijski zbornik* (dalje: HZ) XXXI—XXXII, Zagreb 1978—1979, 165-94; isti, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—1849, *Radovi* vol. 14, Instituta za hrvatsku povijest (dalje: Radovi IHP), Zagreb 1981, 91—228; isti, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866—1868, *Zbornik* vol. 11, Zavoda za povijesne znanosti JAZU (dalje: Zbornik JAZU), Zagreb 1981, 1—107; isti, Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866—1874, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: CSP) III, Zagreb 1980, 57—83; isti, O nekim problemima slovenske politike 1866, *Zgodovinski časopis* (dalje: ZC) 3, Ljubljana 1980, 327-48; isti, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1874, (Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici), doktorska disertacija, Zagreb 1982, i knjiga pod istim naslovom u tisku.

² J. Sidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914*, Zagreb 1968, 37.

³ Usp. F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, Ljubljana 1939; I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1896, knj. I—V, Ljubljana 1955—1966; F. Zwitter, Nekaj problemov okrog jugoslovenskega kongresa v Ljubljani leta 1870, *ZC* XVI, 1962, 145-70; D. Kermašner, Se nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870, *ZC* XVII, 1963, 155-70; isti, Se iz predgovine jugoslovenskega kongresa v Ljubljani decembra 1870, *ZC* XIX—XX, 1965—1966, 319-54.

u Hrvatskoj i na postepenom pohrvaćivanju Srba.⁴ Ta protivrječnost o ocjeni historijskog značenja jugoslavizma u Hrvata, još više je produbljena oprečnim mišljenjem o tobožnjem neskladu između jugoslavenske ideologije i konkretne političke djelatnosti u hrvatskih narodnjaka.

I

Jugoslavenska jezična i književna (kulturalna) koncepcija, nazočna u Hrvatskom narodnom preporodu, tako zvanom ilirskom pokretu, i zatim jugoslavenska nadnacionalna ideologija, koja se postepeno razvijala nakon Preporoda, izuzetno su važne u hrvatskoj povijesti. Jugoslavenska je ideologija u Hrvata imala višestruku društvenu funkciju: poticala je hrvatsku inteligenciju na svestranu kulturnu i političku djelatnost. Jugoslavenska je nadnacionalna ideologija, povezujući na različite načine hrvatstvo (kao nacionalnu posebnost) s jugoslavizmom (kao nadnacionalnom kategorijom), odigrala odlučnu ulogu u konstituiranju hrvatske nacije i, napokon, polagala temelj jugoslavenskoj federativnoj državi. Jugoslavenstvo je imalo važnu ulogu u društvenom, političkom i kulturnom životu hrvatskog naroda. O historijskoj važnosti i vrijednosti jugoslavizma u hrvatskoj nacionalnoj politici, dakle, jedva da može biti spora. Pa ipak, u ocjenjivanju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj politici — posebno u odnosu jugoslavenstva prema: hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj nacionalnoj posebnosti — kao i u pristupu njenu proučavanju, ukorijenila su se shvaćanja (u hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj historiografiji) koja se ne mogu održati.

Od starijih koncepcija o »jugoslavenskoj ideji« u Hrvata, najviše je na predodžbe mnogih utjecala ona koju su utemeljili Đ. Šurmin, F. Šišić i V. Bogdanov.⁵ Njihova je zajednička značajka zanemarivanje društvene, gospodarske i kulturne podloge u jugoslavenskoj ideologiji. Zatim, polazeći od romantičarskog pristupa povijesti kao zbiru istaknutih ličnosti, idealiziranje osobnog udjela »pokretačkih ličnosti«, te, napokon, precjenjivanje južnoslavenskog aspekta u hrvatskoj politici i, kao suprotnost toj širini, isticanje hrvatsko-srpske komponente u jugoslavenskoj ideologiji. Njihova nebriga za austroslavističko-federalistički aspekt jugoslavenske koncepcije, utjecala je na zanemarivanje istraživanja i spoznaje hrvatsko-slovenskih političkih i kulturnih odnosa. Razumije se da takav pristup nije dopuštao pogled na cjelinu problema, niti spoznaju geneze jugoslavenske ideologije.

Tradicionalno shvaćanje o »jugoslavenskoj ideji«, donedavno vladajuće u historiografiji, svojim je pristupom njezinoj spoznaji opteretilo pogled na historijsko značenje i vrijednost jugoslavenske ideologije, koja je u zbilja imala znatno složeniju ideološku strukturu i društvenu funkciju od dosadašnjeg pojednostavljenog prikaza. A nepoznavanje geneze i strukture jugoslavenske ideologije, izazvalo je sve do danas u hrvatskoj, slovenskoj i srpskoj široj kulturnoj javnosti u biti negativni odnos prema vrijednosti i historijskom značenju jugoslavizma u Hrvata.

J. Šidak je, međutim, svojim radovima o »jugoslavenskoj ideji« udario osnovne temelje kritičkom proučavanju jugoslavenske ideologije.⁶ Iako je, u težnji da prouči mnoge složene probleme o jugoslavenstvu u hrvatskoj politici, težište položio poglavito na političku problematiku, ipak je u njegovim pomno pisanim raspravama uočljivo širenje istraživačkih područja: od kulturne do gospodarske i društvene problematike. Pa ipak, osim problematike jugoslavizma za ilirizma, kome je posvetio

⁴ V. Krešić u knjizi: Istorija srpskog naroda, peti knjiga, drugi tom, Beograd 1981, 144; V. Krešić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja, Beograd 1983, 157.

⁵ Usp. Đ. Šurmin, Hrvatski preporod I—II, Zagreb 1903—1904; F. Šišić, Jugoslovenska misao, istorija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja i oslobođenja od 1790—1918, Beograd 1937; V. Bogdanov, Hrvatska lijeva u godinama revolucije 1848—1849, Zagreb 1949; isti, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—1849, Zagreb 1949; isti, Historijska uloga društvenih klasa u rješenju južnoslavenskog nacionalnog pitanja, Sarajevo 1956; isti, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958.

⁶ J. Šidak, Jugoslovenska ideja u ilirskom pokretu, u knjizi: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 113—24; isti, Jugoslovenska ideja u hrvatskoj politici do I svjetskog rata, n. dj., 65—84; isti, Prilog razvoju jugoslovenske ideje do I svjetskog rata, n. dj., 45—65; isti, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—1849, Zagreb 1979; isti, Prilozi hrvatskoj povijesti za revolucije 1848, Radovi IHP vol. 9, 1976, 43—92.

poglavitu pažnju, Šidak je u svojim raspravama »jugoslavensku ideju« od 1848. do prvog svjetskog rata prikazao veoma fragmentarno, ne ulazeći temeljito u istraživanje.

Dalji korak hrvatske historiografije u proučavanju jugoslavenske ideologije, koji svjedoči ne samo o višedesetljetnoj tradiciji nego i o njezinom metodološkom razvoju, učinili su M. Gross i N. Stančić.⁷ Polazeći od gledišta da je »jugoslavenska ideologija bila hrvatska nacionalno-integracijska ideologija«, da je, dakle, »na različite načine povezivala hrvatstvo i jugoslavenstvo i bitno doprinosila konstituiranju hrvatske nacije« — M. Gross je istakla da je jugoslavizam u Hrvata nesumnjivo bio »nacionalna ideologija«.

Pa ipak, i radovi potonjih historičara dodirivali su se s tradicionalnom historiografijom. I oni su idealizirali osobni udjel »pokretačkih ličnosti« — Gaja, Račkog i Strossmayera, dok su se u proučavanju jugoslavizma u Hrvata također ograničili na hrvatsko-srpsku problematiku. A nije uspio ni njihov pokušaj sinteze (veoma fragmentarne) jugoslavenske ideologije, pošto su iz tradicionalne historiografije preuzeli mnoge netočnosti, i jer ne postoje još ni najosnovniji temeljni istraživački radovi za bilo kakvu sintezu jugoslavenske ideologije u Hrvata.

Dakle, valja istaći veliku suprotnost između *kvantiteta* dosadašnje historiografije i našeg *stvarnog znanja* o historijskom, društvenom, gospodarskom i kulturnom značenju i vrijednosti jugoslavenske ideologije u Hrvata. Jer, iako postoji obimna literatura o jugoslavizmu u hrvatskoj politici, koja se isključivo iscrpljivala proučavanjem hrvatsko-srpskih odnosa, ipak je ta problematika tek na početku svog istraživačkog puta. Pa ne samo da se zanemarilo hrvatsko-slovenske odnose, nego se ni hrvatsko-srpske nije, uza sve vrijedne priloge, postavilo još uvijek u čitavoj širini.

II

U slovenskoj pak historiografiji, slovensko-hrvatski odnosi promatrani su poglavito kroz problematiku »ilirskih težnji« u Slovenaca. Književni su historičari, s razlogom, najviše proučavali odnose između Slovenaca i Hrvata. Ali su u tu problematiku unijeli mnogo nesporazuma, koji su utjecali na stav slovenske historiografije u kojem se ističe da je hrvatska *Narodna stranka* težila pohrvaćivanju Slovenaca.

Od starijih koncepcija o značenju ilirizma u Slovenaca, najviše je utjecala na slovensku historiografiju i na predodžbe šire kulturne javnosti do danas ona koju su utemeljili I. Prijatelj i F. Petre.⁸ Njihova je zajednička značajka nebriga za historijsku i društvenu podlogu ilirskog pokreta, apsolutiziranje idejnih utjecaja evropskog zapada i napose učenja Slovaka J. Kollára, te potcjenjivanje historijskog značenja i vrijednosti ilirizma u Slovenaca.

Prema njihovu gledištu, ilirizam je sadržavao koncepciju, nastalu pod utjecajem učenja sveslavenskog ideologa J. Kollára, o postojanju samo četiri slavenska jezika i naroda — ruskog, poljskog, češkog i »ilirskog«. Svi manji narodi, bez svoje budućnosti, trebalo bi da se odreknu svoje nacionalne individualnosti i vlastitog književnog jezika. Smatrajući, s pravom, slovenski jezik osnovnim zalogom posebne slovenske nacionalne individualnosti, slovenska je historiografija, sve do danas, ocijenila da je takva ilirska ideologija dovela u opasnost konstituiranje slovenskog nacionalnog bića.

Slovenskim književnim historičarima i povjesničarima zajedničko je to da u ilirskom pokretu vide poglavitno filološku pojavu, da značenje ilirizma u Slove-

⁷ Usp. M. Gross, »Ideja jugoslovenstva« Franje Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860—1862), HZ XXIX—XXX, 1976—1977, 331—45; ista, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, Zbornik JAZU vol. 9, 1979, 5—33; ista, Zur Frage der jugoslawischen Ideologie bei den Kroaten, u: A. Wandruszka, R. G. Plaschka und A. M. Drabek, ur. Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918, Wien 1978, 19—38; ista, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, u knjizi: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća, Zagreb 1981, 283—306; N. Stančić, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869), Zagreb 1980.

⁸ I. Prijatelj, Duševni profil slovenskih preporoditeljev, Ljubljana 1935; isti, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, n. dj., knj. I—III; Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih, n. dj.

naca ocjenjuju po njegovim »geslima«, koja su ilirci tobože prihvatili od Kollára kao ideologiju nepromjenljivu za sva vremena; da ilirsku ideologiju, stoga, ne dovode u vezu s društvenim, političkim i kulturnim stanjem u Hrvata i da ne posmatraju njenu genezu. A time, dakle, da zanemaruju stvarno historijsko značenje ilirizma uopće, a napose u Slovenaca.

Međutim, ocijenjući »gesla« iliraca prma njihovu historijskom značenju, moramo zaključiti da ilirski pokret nije ostvario jezičnoga i književnog zajedništva Južnih Slavena, pa čak ni između Hrvata i Srba, što je poznato. Nadalje, hrvatski ilirci nisu uveli štokavštinu u hrvatsku književnost, jer se radilo samo o izboru između dva postojeća pismena jezika u Hrvata — između novoštokavskog i kajkavskog, koja su oba bila u procesu standardizacije. Ilirci nisu uveli ni jedinstven hrvatski pravopis, jer njegovo jedinstvo nije postignuto sve do kraja XIX stoljeća. Ali su, naprotiv, uredili jedinstvenu grafiju, koju su prihvatili i Slovenci. Dakle, ilirski pokret nije ostvario južnoslavensko jezično i književno jedinstvo. A još manje je mogao postići političko i državno jedinstvo Južnih Slavena, pošto za »politički ilirizam« — pojam koji slovenska i hrvatska historiografija nepotrebno unose u tu problematiku — nije postojala objektivna realna društvena, gospodarska i politička podloga. A te su činjenice ilirci bili svjesni.

Pa ipak, neosporno je da je ilirski pokret, koji je po svom historijskom značenju poglavito bio Hrvatski narodni preporod, već u samom početku istakao koncepciju o jezičnom i etničkom srodstvu Južnih Slavena, koja se nametala kao otpor protiv mađarskog nacionalizma. Ali ta koncepcija nije nastala pod isključivim utjecajem ideologa »slavenske uzajamnosti« J. Kollára, već je ona nastavila tradiciju koja je ponikla i dalje se trajno razvijala u hrvatskoj sredini. Koncepcija o jezičnom i etničkom srodstvu Južnih Slavena, uz pretpostavku o tobožnjem slavenstvu antiknih Ilira, utjecala je na proširenje ilirskog imena, nesumnjivo kao zajedničkog »prezimenata«, i isticanje ideje »ilirske narodnosti« za sve njih.

Iako je ta koncepcija u sebi sadržavala teoretsku pretpostavku jedne nacionalno-unitarističke ideje, pa iako ilircima u početku nisu bili posve jasni nacionalni odnosi u Južnih Slavena, a sveslavenska ideologija i slavistička nauka su u taj problem unijele još više nejasnoće, ipak su hrvatski narodnjaci već početkom četrdesetih godina bili svjesni činjenice o postojanju tri »rodoslovna« ili »genetička« a zapravo nacionalna imena — hrvatskog, slovenskog i srpskog.^{8a} Lj. Gaj je pak krajem 1839. zaključilo da »Srb neće nikad biti Hrvat ili Kranjac (Slovenac; P. K.), a ova dvojica kad nisu, ne mogu nipošto biti Srbliji.«⁹ Isto gledište iznio je D. Rakovac 1842. u jednom od najvažnijih programatskih spisa iliraca. Na pitanje koje ime Južni Slaveni treba da prihvate kao zajedničko »prezime«, unutar kojeg bi i dalje zadržali svoje narodne (»plemenske«) posebnosti, Rakovac je odgovorio: »Imena narodah i jezika nesmiju i nemogu se na pamet izmišljati. Najveće pravo na obćenitost naimeno-

^{8a} Štoviše, već na samom početku ilirskog pokreta, Lj. Gaj je opsegom pojma Južni Slaveni (i »Iliri«) obuhvatio tri »genetička« naroda: Hrvate, Slovence i Srbe.

U proglasu za Ilirске Novine i Danicu Ilirsku za 1836, Lj. Gaj je najprije spomenuo pokrajine »Velike Ilirije« (»Korušku, Goricu, Istriu, Kranjsku, Štajersku, Horvatsku, Slavoniu, Dalmaciju, Dubrovnik, Bosnu, Cernogoru, Hercegovinu, Serbiu, Bulgariju i donju Ugersku«) — a zatim je iz tih pokrajinskih naziva, u okviru »svih Ilira« ili »južnih Slavjana«, izdvojio tri »genetička« (a zapravo nacionalna) imena: hrvatsko, slovensko i srpsko (»Ovdije ćemo saznati svih Ilirov to jest južnih Slavjanov: Serbljev, Horvatom i Slovencev starijsko življenje (. . .)«). Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 48, 5. prosinca 1835, 292.

U pogledu »genetičkog« (tj. nacionalnog) određenja pojedinih jugoslavenskih naroda, još je precizniji Gaj bio u spisu »Naš narod« (Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska 34, 29. kolovoza 1835, 234-36). U njemu je u okviru »Velike Ilirije« (unutar »ilirskog koljena« slavenskog naroda — dakle, u Južnih Slavena) i iz mnoštva pokrajinskih naziva izdvojio slijedeća »genetička« naroda: Slovence, Srbe, Crnogorce, Bosance, Bugare — dok je Hrvate razdijelio na pokrajinska imena: »Horvate«, Slavonce i Dalmatince.

Pa ipak, Gaj je tada, kao i mnogi narodnjaci, Hrvate na njihovu čitavom etničkom prostoru obuhvatio hrvatskim nacionalnim imenom. Pri tom valja posebno naglasiti da je Slovence također obuhvatio njihovim nacionalnim imenom na čitavom etničkom području: »Slovenec (Vindi) stanuju u donjoj Štajerskoj, u Kranjskoj, Koruškoj iliti Gorotanskoj, u jednoj strani Istrie, na Laško-Goričkom, dalje u zapadnoj Vugerskoj u Železnoj stolici okol Mure i Rabe; brojem skupa 1, 240.000 rimskog vijerazakona; zvan nekoliko samo Protestantov.«

U tom opsegu Slovenci će biti obuhvaćeni tek za revolucije 1848. u prvom slovenskom nacionalnom i političkom programu Zedinjenje Slovenije, koji su zastupali poglavito bivši slovenski ilirci.

⁹ Danica Ilirska br. 47, proglas od 23. studenog 1839.

vanja za naš jezik i literaturu imala bi (...) imena: hrvatsko, sèrbsko, slovensko. Ova tri imena jesu rodoslovna u jugozapadnoj Slavii, kao imena trih glavnih granah naroda jugozapadno-slavenskoga. Nu znamo, da brat bratova gospodstva netèrpi, i izkustvo nas uči, da Hèrvat sèrbsko ili slovensko, Sèrbliin hèrvatsko ili slovensko, Slovenac hèrvatsko ili sèrbsko ime nikad primiti neće. Pa da bi ga i primio, ne bi li se time još i veća smutnja porodila. Ime nariječja podiglo bi se na jedanput na čast imena od jezika. (...) Ako dakle u istinu želimo, da se svi jugozapadni Slaveni duševno sjedinimo po jeziku i literaturi pod obćim naimenovanjem, neostaje nam ino, nego da prigèrlimo ime ilirsko. (...)»¹⁰ Upotrebu, dakle, ilirskog naziva kao »prezimana« za sve Južne Slavene, i Gaj je opravdao riječima: »Namijera naša nije posebna imena ukinuti, nego ih samo pod s k u p n i m narodnim imenom sjediniti, jer su sa svakim posebnim imenom skopčani posebni događaji, koji sakupljeni čine dogodovštinu obćenite narodnosti ilirske.«¹¹ Isto gledište zastupali su i drugi istaknuti hrvatski narodnjaci. A Lj. Gaj je, ocjenjujući kasnije ilirsku ideologiju, početkom 1864. pisao: »Ime ilirsko nije nikada na to išlo, da zavadi Sèrbe i Hèrvate, ili da se jedni ili drugi odreknu svoga plemenskoga (narodnog; P. K.) imena, već da ciele jug t. j. Slovence, Hèrvate, Sèrbe i Bugare skopča u jedno ciele pred svetom tako, da svaki za sebe ipak bude svoj sa svojom posebnom poviesti i osebinami.«¹²

Prema tome, naziv »Ilir« trebalo je da bude »prezime« za sve Južne Slavene, unutar kojeg bi se i dalje sačuvala posebna narodna imena (hrvatsko, slovensko, srpsko i bugarsko). Pa, po B. Šuleku, »ime Ilir ni najmanje nije na uštrb« posebnim »rodoslovnim« ili »geñetičkim« imenima, zapravo nacionalnim posebnostima.¹³ A pošto su smatrali da je ilirizam poglavito kulturni pokret, hrvatski su narodnjaci javno odbacili bilo kakvu pomisao o »političkom ilirizmu« — pomisao da se u tadašnjim uvjetima može govoriti o političkom i državnom sjedinjenju Južnih Slavena.¹⁴

Pa ipak, grof J. Drašković je 1832. u brošuri »Disertacija«, programatskom spisu koji je prethodio ilirskom pokretu, zahtjev za ponovno osnivanje hrvatske države na čitavom etničkom području, povezoao s osnivanjem nezavisne države sastavljene iz etničkog područja Južnih Slavena. Polazeći od načela narodnosti i u ime jezičke srodnosti, Drašković je — prešavši uži hrvatski državopravni okvir koji su dopuštala njegova »iura municipalia« — savjetovao hrvatskim i slavonskim »poklisarima« da u Beču kod kralja traže da su s njegovim dopuštenjem (»z milostjum višnjum kraljev«) slovenske pokrajine (»Ilirium sadašnjji«: Koruška, Kranjska, Štajerska i Primorska) sjedine (»združè«) s hrvatskim pokrajinama u jedinstvenu državnu zajednicu — u »kraljevstvo Iliričko«. Tom jedinstvenom državnom tijelu, s vremenom bi se pridružile Bosna i Hercegovina, koje bi s »kraljevstvom Iliričkim« tvorili »Iliriju veliku«.¹⁵ Pošto, međutim, Drašković ne pomišlja na raskid državopravne zajednice s Ugarskom, nije jasno kako je zamišljao osnivanje »Ilirije velike«, jer su unutrašnji i vanjskopolitički odnosi takvu mogućnost isključivali. Svjesni tih poteškoća, hrvatski narodnjaci sve do revolucije 1848. nisu tražili državno sjedinjenje hrvatskih i slovenskih pokrajina. Jugoslavenska ideologija ilirskog pokreta sve do 1848. kada ona prelazi u višu fazu razvoja, bila je isključivo kulturnog značenja.

¹⁰ D. R a k o v a c, Mali katekizam za velike ljude, Zagreb 1842, 16—17.

¹¹ Danica ilirska br. 47, proglas od 23. studenog 1839.

¹² Narodne novine 15, 20. siječnja 1864, 59.

¹³ B. Š u l e k, Sta namijeravaju Iliri? Beograd 1844, 106—107.

¹⁴ U ime Narodne stranke, Lj. V u k o t i n o v i ć (Ilirisam i Kroatisam, Kolo, knj. II, Zagreb 1842, 109—110) izjavio je »da ni jedan Ilir o Ilirismu političkom ništa neznade«, i da je »ilirismus dakle u smislu političkim ništa«. Naprotiv, »kroatisam s druge strane je život naš politički. Kroatisam je zaštita, pod kojom mi radimo. U smislu konstitucionalnom svi smo Horvati. To smo od nijegda bili, i to ćemo ostati.« Prema tome, zaključio je 1844. B. Š u l e k (Sta namijeravaju Iliri?, 133-34) »ime 'Iliria' u obće može se samo u književnom jeziku upotrijebiti, t. j. može se samo kazati, da se one pokrajine ovako zovu, gdje se ilirski govori, u političkom smislu to ime na ovaj način upotrijebljivati bila bi prava ludost, jer Iliri ukupno neimaju jedno Vladanje, nu radi toga mogu se oni ljubiti. — U političkom smislu mora se uvijek dodati tako rekuć prezime Ilirie. — Jer se 'Ilirija Velika' u tri Ilirie dieli. — 1. Iliria austrijska (slovenske pokrajine, Dalmacija i Istra; P. K.). — 2. Iliria ugarska (Hrvatska, Slavonija i Vojvodina; P. K.). — 3. Iliria turska.«

¹⁵ Usp. F. F a n c e v, Uvod u dokumente za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790—1832), Građa za povijest hrvatske književnosti, knj. XII, Zagreb 1933.

Prema tome, u ideologiji iliraca nije bilo nikakve težnje za hegemonijom nad Slovencima. A niti je točna tvrdnja, koju i danas zastupa slovenska historiografija, da su hrvatski ilirci težili pohrvaćivanju Slovenaca. Slovenski narodnjaci (»narodni buditelji«), poglavito iz najugroženijih pokrajina (Koruške i Štajerske, a dijelom i u Kranjskoj), prihvatili su u početku ilirsku jezičnu i književnu koncepciju. Ipak, budući da se zamisli pristaša ilirske ideologije u Slovenaca nisu ostvarile, pošto su u odnosu na jezične koncepcije hrvatskih iliraca bile različite, slovenski su »narodni buditelji« već početkom četrdesetih godina počeli napuštati jezičnu i književnu koncepciju ilirizma, te su prihvatili slovensku nacionalnu svijest. Jer, većina pristaša ilirizma u Slovenaca, jugoslovensku je orijentaciju vidjela u stvaranju umjetnog književnog jezika: trebalo je da mješavina hrvatskog i slovenskog jezika postane »ilirski jezik«, koji bi udario temelje slovensko-hrvatskom jedinstvu. Tu su romantičarsku ideju do 1848. napustili gotovo svi slovenski ilirci, a odbacio ju je i historijski razvoj. Kao što su Hrvati (polazeći od vlastite književne tradicije) izabrali štokavštinu za književni jezik, tako je u Slovenaca, gradeći svjesno na tradiciji slovenskog jezika, Prešern udario temelje slovenskom književnom jeziku. Ilirizmu su uglavnom ostali vjerni S. Vraz, I. Macun, R. Razlag i F. Muršič.

Time se je, dakle, već prije revolucionarne 1848. jezička koncepcija ilirizma pokazala u zbilju nerealnom. Jer, iako se narodni preporod u Slovenaca odvijao sporije od hrvatskog, ipak su »slovenski buditelji«, nastavljajući svjesno književnu tradiciju slovenske reformacije i Vodnikova kruga u doba francuske vladavine, usvajali slovenski književni jezik i slovensku nacionalnu svijest, a time napuštali ilirizam. Ilirizmu se, osim toga, suprotstavila snažna pjesnička ličnost F. Prešerna, koji je zauvijek osigurao slovenskom jeziku njegovo mjesto u književnosti. A u istom je smjeru »slovsne buditelje« upućivao filološki rad J. Kopitarja.

Pa ipak, neosporno je da je ilirizam u Slovenaca također obrzao dalji razvoj slovenske nacionalne svijesti. Prema tome, ocjenjujući historijsko značenje i društvenu ulogu ilirskog pokreta, istakli bismo da je ilirizam u Slovenaca: 1. urbzoao razvoj slovenske nacionalne svijesti; 2. dao im jedinstvenu grafiju, nazvanu po Lj. Gaju »gajicom« i 3. usadio svijest o državnom sjedinjenju ujedinjene Slovenije s ujedinjenom Hrvatskom i preko nje s drugim Južnim Slavenima. Dokaz za to nalazimo u tome, što su za revolucije 1848. upravo bivši ilirci (slovenski narodnjaci) bili glavni nosioci prvog slovenskog nacionalnog i političkog programa *Zedinjene Slovenije*. A samo je u njihovoj sredini nastao zahtjev za državno sjedinjenje Slovenije s Hrvatskom. Time je ilirizam u Slovenaca također imao važnu historijsku ulogu. Ne treba mu ništa dodavati, ali ni oduzimati.

III

Revolucionarna 1848. važno je razmeđe u povijesti odnosa između Hrvata i Slovenaca. Tada je prvi put izražena obostrana želja o stupanju u jugoslavensku državnu federativnu zajednicu, a u određenju tog saveza polazilo se, na temelju narodnog prava, od poštovanja nacionalne i političke individualnosti u tih dvaju naroda. Uza sve stanovite ideološke razlike, kolebanja i uzmake — u čemu su vidljivi društveni, socijalni i politički odrazi životne sredine — jugoslavizam je za revolucije 1848. u Hrvata i u Slovenaca, kao politička i historijska kategorija, izraz nadnacionalne koncepcije, kojoj je austroslavistička i federalistička politika odredila opseg, a načelo prirodnog i narodnog prava sadržaj. Jer, polazeći od austroslavizma kao jedino moguće politike, u Slovenaca je zahtjev za sjedinjenje Slovenije s Hrvatskom bio sastavni dio političkog programa *Zedinjenje Slovenije*, ne izvan i mimo tog programa. A u Hrvata je, analogno tome, jugoslavenska koncepcija samo sastavni dio hrvatske nacionalne politike.¹⁶

¹⁶ Usp. Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—1849, n. dj.; isti, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1874, n. dj.

Ideološke preduvjete za te zahtjeve izvršio je ilirizam i u mnogo čimu približio ta dva naroda. Nasuprot mađarskom i njemačkom nacionalizmu, ilirizam je također u njih ubrzao razvoj (hrvatske i slovenske) nacionalne svijesti a time i koncepcije o jugoslavenskoj državnoj zajednici, koja se misao u dalekovidnijih političara narodnjaka 1848. nametnula kao jedino moguće rješenje nacionalnog pitanja. Društveno-ekonomska podloga tih zbivanja u Hrvata i Slovenaca je zajednička. Pojavila se s razvojem novih kapitalističkih odnosa i nastankom građanstva kao nosioca tog usmjerenja. Pa ipak, koncepcija o jugoslavenskom državnom savezu 1848. u tih dvaju naroda nije nastala kao posljedica toga društveno-ekonomskog procesa. Te su činjenice bili svjesni i sami nosioci jugoslavenske nadnacionalne ideologije, koja je za revolucije 1848. u hrvatskih i slovenskih narodnjaka različitog socijalnog podrijetla nastala kao objektivni misaoni sistem, prema kojem je tek trebalo usmjeriti političku djelatnost.

Nosilac jugoslovenstva u Slovenaca bila je malobrojna građanska inteligencija, sastavljena od nižeg svećanstva, učitelja-nastavnika, slobodnih profesija i učenika-studenata. U njih je jugoslavenska ideologija 1848. nastala istodobno s narodnim programom *Zedinjenje Slovenije* i u tom slovenskom nacionalnom i političkom programu čine jedinstvenu historijski uvjetovanu cjelinu. Slovenski narodnjaci političari — poglavito bivši pristaše ilirizma, koji su bili i glavni nosioci slovenskog nacionalnog programa — unijeli su u programatske tekstove zahtjev, analogan onom u hrvatskim tekstovima, za državno sjedinjenje ujedinjene Slovenije s ujedinjenom Hrvatskom. Osim što su to učinila društva »Slovenije« u Beču i Grazu, gdje su, u nedostatku centralnog političkog foruma u zemlji, postali centri političkog djelovanja Slovenaca, slovenski narodnjaci u Koruškoj i slovenskom dijelu Štajerske, kojima je pokrajinama najviše prijetila njemačka opasnost, širili su u travnju i svibnju 1848. najradikalniji program *Zedinjenje Slovenije* zajedno sa zahtjevom za sjedinjenje Slovenije s Hrvatskom.¹⁷ Zahtjev za ujedinjenje Slovenaca na čitavom etničkom području, i odluka o sjedinjenju ujedinjene Slovenije s ujedinjenom Hrvatskom u savezu državnu zajednicu, koja bi tvorila jednu od jedinica u austrijskoj federaciji, unijeli su slovenski narodnjaci iz Koruške i Štajerske u peticiju, koja su, snabdjevanju s više tisuća potpisa, namjeravali uputiti caru,¹⁸ a poslali su je i na Slavenški kongres u Prag.¹⁹

Na slovenske narodnjake utjecali su u njihovoj jugoslavenskoj orijentaciji hrvatski politički pokret, te pokret Nijemaca za stvaranje Velike Njemačke. Nasuprot velikonjemačkoj ideji, slovenski su narodnjaci, dakle, istakli slovenski i jugoslavenski program i opredijelili se za politiku federalizma. Napokon je društvo »Slovenija« u Grazu poslalo dr. Š. Kočevara kao svog poslanika na Hrvatski sabor na kojem je on, polazeći od slovenske nacionalne individualnosti, izrazio želju da se slovenski

¹⁷ U peticiji, koja je u sažetom obliku objavljena u zagrebačkim *Novinama dalm. hrv. slavnskimi* 11. travnja 1848. a u prijepisima je narodnjaci organizirano širili po Koruškoj i Štajerskoj, M. Majar je zahtijevao slovensku jezičnu i političku autonomiju, ujedinjenje Slovenaca na etničkom načelu, te tražio da Slovenci stupe u državni savez s Hrvatima: »1. U našoj državi neka dobiju samo oni službu, koji narod, narodnost i jezik ljube. 2. Da se imaju Slovenci kao jedan narod smatrati i posebni sabor držati. 3. Da bi s našom carskoj dynastiji vjernom bratjom u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u bližnji savez stupiti mogli. (. . .)«. Usp. Korunić, *Jugoslavenska ideja 1848—1849*, n. dj., 117—118, i prilog br. I.

¹⁸ U »Molbenici slovenskih rodoljubah« (*Novine dalm. hrv. slavonske* 38, 22. travnja 1848, 152) — u stvari Majarovoj peticiji, koju su narodnjaci organizirano širili po Štajerskoj i Koruškoj — izložen je također program *Zedinjenje Slovenije* u osam točaka. S tom »Molbenicom«, slovenski su se narodnjaci u ime Slovenaca »stanujućih u Koruškoj, Kranjskoj, Štajerskoj, Istrii, Gorici i u tjerstjanskom okružju« namjeravali obratiti vladaru da mu »prijava želje i potrebe«. U tom značajnom programu *Zedinjenje Slovenije*, slovenski su narodnjaci zahtijevali, na temelju narodnog prava i etničkog načela, ujedinjenje Slovenaca i njihovo sjedinjenje u »užji savez« s Hrvatima: »1. Kod našega naroda neka dobiju službe samo oni, koji naš narod, narodnost i jezik zbilja ljube. 2. Trijeba učiniti naredbe, kako bi se Slovenci kao narod sjedinili i svoj obći sabor dobili. 3. Da bi s našom vitežkom, vašem ces. veličanstvu uvijek vjernom bratjom u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u užji savez stupili. Dok se ovo ne učini, slabo će nam se pomoći. (. . .)«. Usp. Korunić, *Jugoslavenska ideja 1848—1849*, n. dj., 119, i prilog br. II.

¹⁹ Slovenska delegacija na Slavenškom kongresu u Pragu dodijeljena je sekciji Južnih Slavena. Među dokumentima južnoslavenske sekcije sačuvan je program *Zedinjenje Slovenije*, napisan na njemačkom jeziku. Taj je spis doslovni prijevod »Molbenice slovenskih rodoljubah«. Nema sumnje da su slovenski narodnjaci svoju »Molbenicu«, koja je prema svjedočanstvu slovenskog narodnjaka već početkom svibnja 1848. imala »na Stajeru više hiljada potpisa«, također uputili Slavenškom kongresu u Prag. Usp. Korunić, *Jugoslavenska ideja 1848—1849*, n. dj., 119 i 147; i sti, *Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1874*, n. dj., 83—84, i prilog br. II.

narod, nakon svoga političkog konstituiranja, sjedini s Hrvatima. Hrvatskom saboru uputili su svoje želje za sjedinjenje Slovenije s Hrvatskom prilikom njegova otvaranja početkom lipnja 1848. »slovenski odbor« sastavljen od predstavnika-poslanika iz svih slovenskih pokrajina, te delegacija slovenskih seljaka iz pograničnih dijelova (iz 120 mjesta) Stajerske i Kranjske.

Nosioci pak jugoslavenske ideologije u Hrvata za revolucije 1848—1849. bili su građanski liberali — nacionalno svjesna inteligencija različitog socijalnog podrijetla, sastavljena od predstavnika srednjeg plemstva, trgovačke buržoazije, liberalnog svećenstva, činovnika, učitelja-nastavnika i slobodnih profesija. Ta je hrvatska građanska inteligencija formulirala jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju, koju je temeljila na prirodnom i narodnom pravu, a uskladila ju je s austroslavističko-federalističkom politikom, čiju »taktiku« i »strategiju« nije moguće objasniti isključivo gospodarskim razlozima, a još manje njenim tobože vezivanjem s reakcinarnim i feudalnim snagama u Monarhiji.

Koncepcija o jugoslavenskoj državnoj zajednici u Hrvata postepeno je dobivala određeniji opseg i sadržaj, uvjetovan političkim događajima u Habsburškoj Monarhiji i napose razvojem hrvatskoga političkog pokreta, te narodnog pokreta u Slovenaca i Srba. Do sredine travnja 1848. u Hrvata postoje dvije po opsegu različite koncepcije o jugoslavenskom državnom savezu. Jedni su, pod utjecajem ilirizma, zagovarali političko sjedinjenje svih Južnih Slavena, dok su drugi, pod utjecajem bliskih doticaja sa Slovencima i slavenskim federalistima za vrijeme boravka u Beču početkom travnja, opseg jugoslavenske državne zajednice najprije suzili na savez Hrvata i Slovenaca, a zatim, nakon što su predstavnici Srba u Monarhiji na svibanjskom saboru u Sremskim Karlovcima zahtijevali organiziranje srpske Vojvodine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom, proširili na vojvođanske Srbe — dakle, na Južne Slavena u Habsburškoj Monarhiji.

Pošto je ban Jelačić potkraj travnja 1848. prekinuo sve odnose s peštanskom vladom, opseg i sadržaj koncepcije o jugoslavenskoj državnoj zajednici u hrvatskoj nacionalnoj politici odredili su narodno pravo, te politika austroslavizma i federalizma. A ta je koncepcija najdosljednije došla do izražaja na Hrvatskom saboru početkom lipnja 1848, koja ima svoje važno historijsko značenje.

Osnovna politička pitanja koja je Hrvatski sabor postavio na dnevni red bila su državopravni odnos prema Ugarskoj i Austriji, te sjedinjenje Hrvata sa Slovencima i Srbima u Monarhiji u jugoslavensku državnu zajednicu. Tu je zadaću trebalo da riješi saborski Veliki odbor, koji je 9. lipnja predložio Saboru svoj »Operat«. U njemu je taj Odbor predložio prekid državopravnog odnosa s Ugarskom i stupanje u užu državnu zajednicu s Austrijom. Polazeći od načela narodnosti i narodne ravnopravnosti, te od mogućnosti pretvaranja Monarhije u federativnu zajednicu, od kojih bi jednu od federativnih jedinica tvorilo etničko područje Južnih Slavena, posebna točka »Operata« glasi: »Da kraljevina ove (Hrvatska i Slavonija; P. K.) ne samo s Dalmacijom i budućom vojvodinom sèrbskom, nego i sa susjednim slovenskim pokrajinama u užji politički savez stupe, što se tako pred nj. veličanstvom (kraljem; P. K.) i kod dèržavnog sabora austrijskoga zahtijevati ima.«²⁰

Prijedlog o sjedinjenju hrvatskih i slovenskih pokrajina te srpske Vojvodine »u užji politički savez«, koji je saborski Veliki odbor unio u svoj »Operat«, prihvaćen je u Hrvatskom saboru i unesen u njegov Zakonski član. Prilagođavajući nacionalnu politiku zbivanjima u Habsburškoj Monarhiji i izvan nje, Hrvati su na saborskim zasjedanjima, i izvan Sabora, razvili svoju koncepciju o federativnom preuređenju Monarhije ne na historijskom već na jezično-nacionalnom principu. Ta je koncepcija u to vrijeme bila najdosljednije zasnovani politički program jedne srednjoevropske federacije. Polazeći od austroslavističko-federalističke politike, koju su predstavnici Sabora također zastupali na Slavenskom kongresu u Pragu, i jezično-

²⁰ Usp. Korunić, Jugoslavenska ideja 1848—1849, n. dj., 133.

nacionalnog principa, Hrvatski je sabor u svom Zakonskom čl. XI ograničio zajedničke poslove federativno preuređene Monarhije na trgovinu, vojsku, financije i vanjske poslove, za koje treba da se ustanovi jedan »ukupni odgovorni ministar za čitavu monarhiju«, te donio odluku da se u jednoj od federalnih jedinica okupe Južni Slaveni unutar Monarhije. Tu zakonsku odluku o sjedinjenju Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji u jugoslavensku državnu zajednicu unutar austrijske federacije, Sabor je izrazio riječima: »Da se kraljevina Dalmatinska kao cijeloviti dio sa trojednom kraljevinom (Hrvatskom i Slavonijom; P. K.) sjedini, — a ostale jugoslavenske pokrajine monarhije austrijske, kao što je novoustrojena vojvodina Serbska, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica, da se u bližnji savez s onima kraljevinama metnu.«²¹

Time je zahtjev za sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u jugoslavensku federativnu državnu zajednicu dobio prvi put državnopravno značenje. Iako do njegova ostvarenja tada nije došlo, ipak je ta odluka Sabora imala važno historijsko značenje u daljem razvoju jugoslavenske ideologije u hrvatskoj nacionalnoj politici.

Hrvatski su narodnjaci 1848. u Saboru i izvan njega tražili uspostavljanje međunarodnih državnopravnih odnosa, u Monarhiji uopće a u Južnih Slavena napose, na temelju prirodnog i narodnog prava te načela federalizma. Dakle, koncepciju o jugoslavenskoj saveznoj državnoj zajednici, kao jednoj od subfederalnih jedinica unutar austrijske federacije, gradili su na načelu prirodnog i narodnog prava i narodne ravnopravnosti.

Ali su ipak zahtjev za ujedinjenje Hrvatske i uspostavljanje njene državne samostalnosti temeljili na hrvatskom državnom pravu. Temeljeći svoju javnopravnu djelatnost na historijskom pravu »kraljevine Hrvatske« (iura municipalia), Hrvatski je sabor donosio punovažne odluke o zemaljskoj upravi, sudstvu, školstvu, te vojnim i finansijskim poslovima zemlje. Te je svoje odluke (articuli) Hrvatski sabor izravno podnosio kralju u Beč na sankciju, nakon čega bi postali punovažni autonomni zakoni. Svoje državno pravo, Hrvati su smatrali hrvatskim privatnim (autonomnim) pravom, a njega se nisu smjeli odreći ukoliko su htjeli postići državnu cjelokupnost i samostalnost Hrvatske. Ali su u svojoj jugoslavenskoj ideologiji, hrvatsko državno pravo uskladili s narodnim pravom.

Na temelju hrvatskog državnog prava, hrvatski su narodnjaci političari 1848. kao i 1861. polagali pravo Hrvatske na neke djelove slovenskog etničkog područja (u Kranjskoj i Štajerskoj) i na Srijem. Ipak su, na temelju narodnog prava i etničkog načela, odlučno podupirali (od 1848. dalje) osnivanje ujedinjenje Slovenije (na čitavom etničkom području) i srpske Vojvodine, ali uz uvjet da one s Hrvatskom stupe u jugoslavenski federativni državni savez. Smatrali su, štoviše, da Slovenci i Srbi u Monarhiji mogu postati sudionici hrvatskog državnog prava. I to tako što Hrvati treba da, s oslonom na »iura municipalia«, zahtijevaju ne samo ujedinjenje Hrvatske, nego također da — uzimajući u obzir pristanek Slovenaca i vojvodanskih Srba (kao izraz »narodne volje«) da s Hrvatima stupe u ravnopravnu državnu zajednicu — preko Hrvatskog sabora kod kralja traže osnivanje jugoslavenskog državnog saveza. Zato su — prešavši uži hrvatski državnopravni okvir koji su dopuštala njegova »iura municipalia«, i smatrajući da Hrvati, Slovenci i Srbi u Monarhiji (u opasnosti od germanizacije i mađarizacije) svoje nacionalno pitanje mogu da riješe samo u zajedničkoj jugoslavenskoj državi — hrvatski zastupnici u »Reprezentaciji« kralju, koju je Hrvatski sabor odobrio 12. lipnja 1848. i predao je saborskoj delegaciji koja je istog dana s banom Jelačićem na čelu krenula na dvor u Innsbruck, zahtijevali teritorijalno ujedinjenje hrvatskih pokrajina i zatim, na temelju prirodnog i narodnog prava, tražili da se »ostale jugoslavjanske pokrajine velike cesarvine, kao što je novoukrsnjava serbska vojvodovina, za koju mi time želimo, da ju Vaše veličanstvo po starih naroda Serbskoga pravih, premilostivo potvèrditi do-

²¹ Isto, 134—135.

stoji se, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami (Trojednom kraljevinom; P. K.) metnu.«²²

Koncepcija o preuređenju Habsburške Monarhije u federativnu zajednicu ravnopravnih naroda, ne na historijskom već na narodnom pravu i jezično-nacionalnom principu, te zahtjev za sjedinjenje Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom u jugoslavenski državni savez — doista su, za postojeći zakonski poredak, značili potpuni prevrat. Ta koncepcija, koju će hrvatski narodnjaci političari u biti zastupati i nakon sloma neoapsolutizma, pa i nakon revizije hrvatsko-ugarske nagodbe, bila je anti-austrijsko-njemačka. A tu koncepciju trebalo je da zastupaju poslanici Hrvatskog sabora (I. Kukuljević, M. Georgijević, Lj. Vukotinović i J. Žuvić) u Austrijskom parlamentu, dok ju je Hrvatski sabor, prije svoje odgode, još jednom izložio u »Manifestu« kojim se obratio austrijskoj javnosti.²³

Polazeći od austroslavističke i federalističke politike, takvu jugoslavensku koncepciju odlučno je zastupala tzv. hrvatska »ljeвица« — liberalno jezgro *Narodne stranke*, okupljeno za revolucije 1848—1849. u Hrvatskom saboru, zatim nakon njegove odgode u saborskom Velikom odboru, te oko liberalnih zagrebačkih novina *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenskih novina*, a i u političkom društvu »Slavenska lipa na slavenskom Jugu«. U tih su hrvatskih narodnjaka političara, dakle, politika austroslavizma i federalizma te načelo o prirodnom i narodnom pravu za revolucije 1848—1849. odredili opseg i sadržaj koncepcije o jugoslavenskoj državnoj zajednici. Polazili su od spoznaje o postojanju pojedinačnih nacionalnih i političkih individualnosti u Južnih Slavena, te od gledišta da jugoslavenska zajednica može da bude samo političke i državopravne prirode. Jugoslavenska ideologija utvrđena je kao nadnacionalna kategorija, koja, kao ravnopravne dijelove, pretpostavlja postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti.

Slovenska liberalna inteligencija okupljena oko svoga glasila *Slovénija* slijedila je austroslavističku i federalističku politiku te jugoslavensku koncepciju hrvatskih narodnjaka. Ali, nedostatak društvenih snaga i centralnog političkog foruma, koji bi usmjerio njihovu političku djelatnost, odrazilo se ne samo na to da slovenski nacionalni program *Zedinjenje Slovenije* nije naišao na širi odaziv nego i na dalji razvoj jugoslovenske ideologije u Slovenaca. Nedovoljno pak razvijena slovenska nacionalna svijest, stvarala je poteškoće u širenju programa *Zedinjenje Slovenije*, a samo s tim programom, kao njegov integralni dio, moglo se širiti jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju. Zato su se tome programu odupirali mnogi (poglavito kranjski) Slovenci, pokazujući izrazite separatističke težnje: »Mi hoćemo« — izjavljivali su oni — »sicer tudi z našimi sosedi Slovenci in Hrvati biti prijatelji, ostati pa Kranjci.«²⁴

Potkraj 1848. u Slovenaca se bitno promijenio sadržaj jugoslavenske ideologije. Pod dojmom listopadske revolucije u Beču i sve otvorenijeg skretanja austrijske vlade u apsolutizam, mnogi slovenski narodnjaci, nosioci slovenskog nacionalnog programa *Zedinjenje Slovenije*, od kraja 1848. sve manje javno zahtijevaju ostvarenje tog političkog programa. A time također napuštaju koncepciju o sjedinjenju ujedinjene Slovenije s Hrvatskom. Pojedini su Slovenci, uglavnom iz pograničnih slovenskih pokrajina Koruške i Štajerske, prihvatili jezičnu koncepciju M. Maraja i odlučno je zastupali u listu *Slovenija*, ali i u zagrebačkom *Slavenskom Jugu*. Uza sve stanovite ideološke razlike, njihova se jugoslavenska ideologija sadržavala

²² Isto, 134.

²³ U »Manifestu naroda hrvatsko-slavonskoga« Hrvati polaze od načela prirodnog i narodnog prava kao »osnove i temelja svakog prava«, te žele »da svi austrijski narodi, opredjelivši se po jeziku, slobodni i među sobom posve jednaki budu«. Polazeći od tog gledišta, smatrali su da je revolucionarnim prevratom konačno došao »čas naroda«, koji će se po jeziku opredieliti i među sobom pomoći prot nasilju neprijatelja svoga osigurati. Tom pozivu slijedeći primili smo mi sjedinjenje novouzkrnuvše vojvodine Srbske sa našom trojednom kraljevinom, i očekujemo pridruženje još i ostalih južnoslavenskih austrijskih pokrajina (slovenske pokrajine; P. K.), da tako kao jedno tielo s ostalim na isti načn sastavljenjem narodima u savezu na temelju jednakosti osnovanom carstvo austrijsko uzdržimo. Usp. Korunić, Jugoslavenska ideja 1848—1849, n. dj., 152.

²⁴ Usp. Korunić, Jugoslavenska ideja 1848—1849, n. dj., 163.

u mišljenju da Slovence i Hrvate treba da najprije ujedini jedinstveni »ilirski« književni jezik, koji bi nastao umjetnom mješavinom slovenskog i hrvatskog jezika. Tek nakon jezično-književnog, u budućnosti bi slijedilo političko sjedinjenje. Njihove su koncepcije naišle u Slovenaca na kritiku, pa su, ionako strane slovenskom jeziku kao osnovnom zalogu posebne slovenske nacionalnosti, bile potpuno odbačene. A nisu ih prihvatili ni Hrvati.²⁵

U Hrvata je, naprotiv, poslije listopadske revolucije u Beču pojačana politička aktivnost. Nastala je kao posljedica zbivanja u Monarhiji, napose skretanja prema apsolutizmu i velikonjemačka ideja, koje su dovele u pitanje nacionalnu politiku i koncepciju o jugoslavenskoj državnoj zajednici. Hrvatska je »ljeвица« (hrvatski liberali i demokrati) odlučno sve do kraja 1849. zastupala, u širem okviru austroslavizma i federalizma, koncepciju o sjedinjenju Hrvatske sa Slovenijom i srpskom Vojvodinom u jugoslavenski državni savez. Zato su hrvatski narodnjaci političari pozivali Slovence i Srbe u Monarhiji na dogovor za međusobno sjedinjenje. Činili su to preko novina (*Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*), praškog društva »Slovenske lipe«, te zagrebačkog političkog društva »Slavenska lipa na slavenskom Jugu«. Ti pokušaji nisu naišli na odgovor ni u Slovenaca niti u vojevođanskih Srba.

Ali se jugoslavenska ideologija u hrvatskoj nacionalnoj politici 1848—1849. nij iscrpljivala u koncepciji o osnivanju jugoslavenske državne zajednice unutar austrijske federacije. Jer, već od početka revolucije 1848. hrvatski su narodnjaci težili i za užim povezivanjem sa Srbijom. Međutim, društvene, ekonomske i političke prilike nisu dopuštale takvu jugoslavensku politiku. Ipak je upravo liberalno jezgro *Narodne stranke* (hrvatska »ljeвица«), polazeći od politike austroslavizma i federalizma, 1849. formulirala jugoslavensku ideologiju kojoj je krajnji cilj bio sjedinjenje svih Južnih Slavena.

Iako je, naime, početkom ožujka 1849. bečka vlada rastjerala Parlament i oktobrirala ustav, i time osigurala politiku apsolutizma, hrvatski su liberali i dalje zastupali politiku austroslavizma i federalizma — videći u njoj jedinu mogućnost rješenja nacionalnog pitanja. Zato je hrvatska »ljeвица« 26. ožujka 1849. u Velikom odboru odgođenog Hrvatskog sabora izabrala A. Vraniczanya, I. Kukuljevića, I. Mažuranića i F. Žigrovića sa zadatkom da idu u Beč i »mole cara za potvrđenje« odluka Hrvatskog sabora od 1848, među kojima dakako i zahtjev za sjedinjenje Južnih Slavena u Monarhiji. A 25. travnja 1849, ovi su poslanici saborskog Odbora potpisali u Beču »molbenicu državnoga odbora za potvrđenje naših saborskih zaključaka«. Uz to su hrvatski liberali u dvjema zakonskim »Osnovama«, koje su donijeli u saborskom Velikom odboru početkom i krajem travnja 1849, zahtijevali teritorijalno jedinstvo i samostalnost Hrvatske i njeno stupanje u državni savez sa Slovenijom i Vojvodinom. A Austriji, i to »slavenskoj« Austriji, namijenili su historijsku misiju da, s oslonom na jugoslavensku državnu zajednicu unutar austrijske federacije, pomogne osloboditi balkanske Slavene i omogućiti sjedinjenje svih Južnih Slavena.²⁶

IV

Iako se više neće odreći austroslavističke i federalističke politike i jugoslavenske koncepcije koju su zastupali za revolucije 1848—1849, ipak u hrvatskih narodnjaka 1850. dolazi do bitne promjene u sadržaju jugoslavenske ideologije, koju su s neznatnim promjenama zastupali za vrijeme neoapsolutizma. Pred naletom centralističke politike austrijske vlade, koja je postepeno ukidala sve tekovine revolucije, hrvatski su narodnjaci, kao i slovenski, privremeno odustali od zahtjeva za osnivanje jugoslavenske državne zajednice, te su ponovo prihvatili jezik i literaturu kao sredstvo nacionalno-političkog izražavanja. Ipak je to razdoblje neobično važno za dalji razvoj hrvatsko-slovenskih odnosa. Godine 1850, hrvatski i slovenski na-

²⁵ Usp. Korunić, n. dj. i I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, knj. I, n. dj., 279—373.

²⁶ Usp. Korunić, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848—1874, n. dj., 162—168.

rodnjaci uspostavili su plodnu suradnju preko zagrebačkih liberalnih novina, i to preko *Slavenskog Juga* i zatim *Jugoslavenskih novina*, a posebno preko lista *Süd-slawische Zeitung*, koji je bio prvo zajedničko hrvatsko-slovensko glasilo, sve do njegove zabrane.

Imajući u vidu osnovne koncepcije slovenskih narodnjaka koje su izlagali u zagrebačkim liberalnim listovima i u slovenskim časopisima, koje se bitno nisu mijenjale do kraja neoapsolutizma, mogli bismo zaključiti da su slovenski narodnjaci i dalje polazili od slovenske nacionalno-političke individualnosti i zahtijevali, na temelju narodnog prava i etničkog načela, ujedinjenje Slovenaca u »jednu krunovinu« — Sloveniju, te tražili javnu upotrebu slovenskog jezika. Isticali su da Slovenci svoju narodnost, u odbrani od germanizacije, mogu očuvati jedino u »jugoslavenskoj zajednici« — dakle, samo ako se sjedine s ostalim »Jugoslavenima«. Kako hrvatski tako i slovenski narodnjaci pojam »jugoslovenstvo« uzimaju kao nadnacionalnu kategoriju. Ali ni jedni niti drugi do kraja neoapsolutizma ne raspravljaju o državnom sjedinjenju Južnih Slavena. Slovenski su narodnjaci smatrali da se ostvarenje »jugoslavenske zajednice« može postići samo etapno: od okupljanja jugoslavenskih naroda (Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji) u svoja posebna nacionalno-politička i državna tijela do njihova međusobnog povezivanja putem izgradnje jedinstvenog »jugoslavenskog« (»ilirskog«) jezika, književnosti i kulture, te putem »jugoslavenskog« sveučilišta u Zagrebu. Sve je to, uz moralni oslonac na sveslavensko jedinstvo; trebalo da bude prvi stupanj i priprema za buduće državno sjedinjenje Južnih Slavena.

Hrvatski su narodnjaci za neoapsolutizma nastajanje »jugoslavenske zajednice« (u kulturnom i državnom pogledu) zamišljali kao etapni proces. Smatrali su da iako Južni Slaveni ne čine kulturnu a još manje političku i državnu cjelinu, ipak, ukoliko žele da očuvaju i dalje razviju nacionalnu samostalnost, onda »jugoslavenska zajednica« (kao nadnacionalna kategorija) treba da bude cilj njihova zajedničkog nastojanja. Da bi ostvarili svoj konačni cilj — osnivanje samostalne jugoslavenske države, jugoslavenski narodi svoju djelatnost treba da usmjere, u okviru jugoslavenske ideologije, podjednako na kulturni i politički plan. Po učenju hrvatskih narodnjaka, etapnu »jugoslavensku politiku« (zasnovanu, dakle, na dugi rok: od okupljanja jugoslavenskih naroda u svoje nacionalno-političke jedinice preko njihova užeg povezivanja unutar austrijske federacije do osnivanja samostalne jugoslavinske države) treba da prati nastojanje za stvaranjem jugoslavenske kulture, koja bi jugoslavenske narode »u duhu« zbližila, a njeno postizanje može da bude također samo etapno: uzimajući kao konačni cilj prihvaćanje štokavskog književnog jezika i stvaranje jedinstvene književnosti za sve Južne Slavene, isticali su da svaki jugoslavenski narod, posebno se to odnosilo na Slovence, treba da se u okviru svog nacionalno-političkog programa bori za očuvanje »narodnih osobina« i za uvođenje svog »narodnog jezika« u javnu upotrebu, a zatim da taj jezik postepeno »prirodnim putem« razvije prema jedinstvenom jugoslavenskom književnom jeziku.

Polazeći od tog učenja i od mišljenja o postojanju nacionalnih posebnosti u Južnih Slavena, hrvatski su narodnjaci za neoapsolutizma i nakon njegova sloma podržavali slovenske narodnjake u njihovu zahtjevu za uvođenje slovenskog jezika u škole i urede, poticali slovenske rodoljube da razvijaju slovensku nacionalnu svijest i zagovarali povezivanje Hrvata i Slovenaca u trgovačkom, ekonomskom, kulturnom i, napokon, kada okolnosti to budu dopuštale, političkom pogledu. Zato su hrvatske novine od 1848. do 1868, do pokretanja novina *Slovenski Narod*, bile otvorene slovenskim narodnjacima da na njihovim stranicama izlažu slovenski nacionalni program.

Uza sve to što je za neoapsolutizma bila onemogućena politička djelatnost, i dalje su se uspostavljali bliski odnosi između hrvatskih i slovenskih narodnjaka. Njih je poglavito povezivalo »Društvo za jugoslavensku povijestnicu i starine« (osnovano u Zagrebu 1850) čiji je predsjednik i urednik društvenog časopisa (»Arkiva za

povijestnicu jugoslavensku») bio I. Kukuljević. To je društvo poticalo u hrvatskih i slovenskih narodnjaka intelektualaca interes za istraživanja i upoznavanja nacionalnih kulturno-historijskih vrednota i na literarno stvaralaštvo, te širilo jugoslavensko nadnacionalno ime. S »Društvom za jugoslavensku povijestnicu i stanarine« bili su za neoapsolutizma povezana u »krepki i uzajemni savez« historijska i književna društva iz svih slovenskih pokrajina, a preko 30 istaknutih slovenskih narodnjaka postali su članovi tog društva.

Pomoću »Društva za jugoslavensku povijestnicu i starine«, hrvatski su narodnjaci odredili obavezu za svakog narodnjaka, a za članove društva napose, da radi razvoja nacionalne znanosti i književnosti, pomoću kojih u naroda valja probuditi nacionalnu svijest i spasiti ga od vanjskih opasnosti, svestrano istraže i prouče nacionalnu književnost, narodni jezik, vjerovanja, mitologiju, povijest, narodnu književnost i običaje, narodni život, pravne i državne uredbe, statute i spise.

Narodnom samospoznajom, upoznavanjem narodnih vrednota (»narodne svojine«), trebalo je u jugoslavenskih naroda probuditi ne samo nacionalnu svijest (hrvatsku, slovensku i srpsku) i širiti jugoslavensko nadnacionalno ime, nego također upoznati vlastite snage i vrijednosti na kojima valja graditi budućnost.

Osim toga, valja istaći da su od 1850. u Hrvatsku dolazili brojni Slovenci (preko trideset tisuća) od kojih je većina, s izuzetkom germaniziranih Slovenaca činovnika tzv. »Bachovih husara«, za vrijeme neoapsolutizma i nakon njegova sloma mnogo doprinijeli daljem razvoju hrvatsko-slovenskih odnosa, te imali znatnog udjela u privrednom životu zemlje.²⁷

V

Osnovni temelji daljem razvoju jugoslavenske nadnacionalne ideologije,²⁸ u okviru koje su se nakon sloma neoapsolutizma uspješno razvijali hrvatsko-slovenski odnosi, udareni su za revolucije 1848—1849. I nakon sloma neoapsolutizma, hrvatski narodnjaci nisu shvaćali nadnacionalno jugoslavenstvo kao nešto što je već utvrđeno ili postoji, već kao proces. Dakle, jugoslavenstvo su shvatili kao kretanje od neposrednog i pojedinačnog (pojedinačne hrvatske, slovenske i srpske nacionalne, političke i državne posebnosti) k općem i zajedničkom nadnacionalnom jugoslavenstvu, kao jedinstvu različitosti, koje treba da se ostvari u dvojakom obliku: 1. u vidu jugoslavenske federativne državne zajednice i 2. u vidu kulturne (»duhovne«) federacije. Oni su jugoslavensku nadnacionalnu ideologiju temeljili na načelu prirodnog i narodnog prava, i usklađivali je s austroslavističkom i federalističkom koncepcijom, koja je doživjela stanovite ideološke izmjene. Ipak su smatrali da krajnji idealni cilj svih nastojanja u političkom i kulturnom pogledu treba da bude stvaranje nezavisne federativne jugoslavenske zajednice.

Ali su, ocjenjujući realno odnos društveno-političkih i ekonomskih snaga u jugoslavenskih naroda, način i put nastajanja Jugoslavije zamišljali kao etapni proces. A sredstva za ostvarenje tog cilja treba da budu kulturno (»duhovno«) i državno sjedinjenje. »Duhovno« sjedinjenje Južnih Slavena trebalo je postići pomoću jedinstvenog jezika, književnosti i nauke. A političko (državno) sjedinjenje ostvarilo bi se tek u budućnosti. Prije toga, svaki od jugoslavenskih naroda morao bi da se

²⁷ Prema socijalnoj strukturi i funkciji koju su imali u Hrvatskoj, valja ih podijeliti u tri skupine: 1. intelektualci različitog profila, poglavito nastavnici u školama; 2. zanatlije, težaci i trgovci i 3. službenici — »Bachovi husari«. U daljem razvoju hrvatsko-slovenskih odnosa, pripadnici prve i druge skupine vršili su, za razliku od treće, veoma pozitivnu ulogu. Većina slovenskih nastavnika koji su radili u nižim i srednjim školama u Hrvatskoj, kao i neki službenici, bili su iskreni rodoljubi i jugoslavenski orijentirani. Oni su odigrali golemu ulogu u zbližavanju Hrvata i Slovenaca. Polazeći od hrvatske i slovenske nacionalno-političke posebnosti, pojedinci su također utjecali na razvoj nacionalne svijesti u Hrvata, a time u školama umanjili oštricu germanizacije hrvatske omladine. J. Trdina svjedoči da su on i njegovi prijatelji Slovenci po dolasku u Hrvatsku odmah naučili hrvatski jezik, a zatim u školi gdje su radili budili hrvatsku nacionalnu svijest i širili koncepciju o »slavenskoj uzajemnosti«. A brojni Slovenci zanatlije, trgovci i težaci, koji su za vrijeme neoapsolutizma došli u Hrvatsku, zauzimali su mjesta i prepriječili put strancima — Nijemcima, te odigrali znatnu ulogu u privrednom životu Hrvatske.

²⁸ Za sva naša daljnja izlaganja usporedi bibliografiju u bilješki br. 1.

u nacionalno-političkom i državnom pogledu konstituira. To je, uz kulturno sjedinjenje koje može da prethodi državnom sjedinjenju, prvi stupanj, a drugi je sjedinjenje jugoslavenskih naroda u Monarhiji u državnu federativnu zajednicu oko Hrvatske na jednoj i oko Srbije na drugoj strani. Tek poslije toga, i nakon raspada Habsburške Monarhije i rješenja istočnog pitanja, bilo bi moguće osnovati jedinstvenu i nezavisnu federativnu jugoslavensku državu.

Jugoslavenska nadnacionalna ideologija — koja je, dakle, pretpostavljala postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti — poticala je nakon propasti feudalizma ne samo hrvatsku inteligenciju (narodnjake) na stvaranje različitih tekovina potrebnih za osnivanje moderne hrvatske nacije, nego slovensku i srpsku inteligenciju na stvaranje moderne slovenske i srpske nacije, ali uvijek s gledišta budućeg »jugoslavenskog jedinstva« — u kojem su jedino vidjeli sigurnost od germanizacije i mađarizacije. Ta funkcija jugoslavenske nadnacionalne ideologije, koju su uza sve ideološke varijante zastupali hrvatski i slovenski narodnjaci, još više je došla do izražaja pošto je u hrvatskoj i slovenskoj sredini napokon (od 1863. do 1865.) odbačena koncepcija o stvaranju zajedničkog književnog jezika za sve Južne Slavene.

Hrvati i Slovenci bili su nakon sloma neoapsolutizma iz više razloga upućeni na međusobnu suradnju, i to ne samo u kulturnom i političkom nego i u trgovačkom i ekonomskom pogledu, pogotovo nakon izgradnje željeznice. To poželjno i korisno zbližavanje tih dvaju naroda odvijalo se posredno preko novinstva i neposredno prilikom brojnih susreta istaknutih hrvatskih i slovenskih narodnjaka političara na narodnim svečanostima (svake godine od 1861. dalje) u Hrvatskoj i slovenskim pokrajinama.

Nastavljajući svjesno na tradiciji hrvatske politike (pa i jugoslavenske ideologije) za revolucije 1848—1849, hrvatski su narodnjaci od 1860, u opreci prema centralizmu i dualizmu, dosljedno zastupali koncepciju federalizma. Jer, iako je u hrvatskoj politici, pred opasnošću od apsolutizma i centralizma, potkraj 1860. postojala sklonost ka zbližavanju s Ugarskom, ipak se odnos prema Mađarima temeljito promijenio pošto je vladar 20. listopada objavio tzv. *Listopadsku diplomu* sa svojom u osnovi federalističkom koncepcijom o državnom uređenju Monarhije, i kada je zatim austrijska vlada učinila Ugarskoj ustupke na račun Hrvata i Srba (Medimurje i Vojvodina). Politika federalizma bila je u hrvatskoj politici i dalje najtješnje povezana s rješavanjem problema ujedinjenja hrvatskih pokrajina i koncepcijom o državnom sjedinjenju Južnih Slavena u Monarhiji. A F. Rački je već 1861. kao prvu idealnu fazu političkog zbližavanja jugoslavenskih naroda označio državno sjedinjenje Hrvata sa Slovencima i Srbima u Monarhiji unutar austrijske federacije.

Narodno-samostalna stranka — koja se na čelu s I. Mažuranićem, I. Kukuljevićem i I. Vončinom odvojila od matice *Narodne stranke* i od 1863. svoju politiku temeljila na tradiciji hrvatske politike za revolucije 1848—1849. godine — već se 1865. u potpunosti vratila austroslavističkoj i federalističkoj politici te jugoslavenskoj koncepciji koju su hrvatski narodnjaci zastupali 1848—1849. A nakon poraza Austrije u ratu s Pruskom 1866, *Narodno-samostalna stranka* zastupala je, nasuprot historijskom pravu i »historijskom federalizmu«, koncepciju o »narodnom federalizmu« i zahtijevala državno sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u jednu od jedinica unutar austrijske federacije. To gledište, koje joj je bilo veoma blisko, zastupala je, nakon neuspjeha pregovora s Mađarima, u drugoj polovici 1866. i *Narodno-liberalna stranka* — na čelu s J. J. Strossmayerom, M. Mrazovićem i F. Račkim.

Hrvatski narodnjaci obiju stranaka podržavali su tada javno slovenske narodnjake koji su zagovarali ujedinjenje Slovenije i tražili njeno sjedinjenje s Hrvatskom. Nasuprot historijskom pravu, na kojem su načelu slovenski političari utemeljili slovenski nacionalni i politički program u Mariboru (25. rujna 1865) i u Ljubljani (27. rujna 1866), neki su slovenski narodnjaci 1866. zagovarali ujedinjenje sloven-

skog naroda na temelju prirodnog i narodnog prava i etničkog načela te zahtijevali sjedinjenje ujedinjenje Slovenije s Hrvatskom u »jugoslavensku skupinu«. Jer, slovenski narodnjaci nisu mogli postići ujedinjenje Slovenaca na temelju historijsko-pravnih programa. Razumije se da je zato narodno pravo u slovenskoj politici imalo izuzetno značenje. Uzimajući narodno pravo kao osnovu za utemeljenje jedinstvenog slovenskog nacionalnog i političkog programa, slovenski narodnjaci (uglavnom L. Svetec, J. Vošnjak, B. Raič i R. Razlag) zahtijevali su da se u slovensku nacionalnu politiku unesu, kao i za revolucije 1848, dva činitelja: da se ponovo prihvati slovenski nacionalni i politički program *Zedinjenje Slovenije* i, kao njegov sastavni dio, koncepciju o sjedinjenju Slovenije s Hrvatskom.

Prema tome, »historijskom federalizmu« — osnovanom na načelu, tada vladajućem u politici većine austrijskih naroda, državne autonomije i historijsko-političke individualnosti — suprotstavljena je u Hrvata i u Slovenaca politika »narodnog federalizma«, na temelju koje se jedino mogla zastupati koncepcija o osnivanju »jugoslavenske skupine« — zahtijevati državno sjedinjenje ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u austrijskoj federaciji.

Obje su pak spomenute hrvatske narodne stranke i tada smatrale da političke, ekonomske i društvene prilike u jugoslavenskih naroda ne dopuštaju drugo osim, u najboljem slučaju, etapnu jugoslavensku politiku: osnivanje jugoslavenske državne zajednice u austrijskoj federaciji na jednoj i okupljanje Južnih Slavnica izvan Monarhije oko Srbije na drugoj strani. Te dvije jugoslavenske državne skupine, po njihovu gledištu, tek u budućnosti bi se sjedinile u nezavisnu federativnu jugoslavensku državu.

Ta jugoslavenska koncepcija hrvatskih narodnjaka bila je u skladu s prijedlogom srpske vlade, koji je u kolovozu 1866. prihvatio biskup Strossmayer, o osnivanju »jugoslavenske države nezavisne i od Austrije i od Turske«, jer je i taj prijedlog počivao na etapnoj jugoslavenskoj politici.

Smatrajući da zbog uvođenja dualizma predstoji skori raspad Habsburške Monarhije i rješenje istočnog pitanja, ujedinjena je hrvatska *Narodna stranka* (*Narodno-samostalna* i *Narodno-liberalna*) početkom travnja 1867. ugovorila sa srpskom vladom zajednički program jugoslavenske politike. Prema njemu, jugoslavenska »savezna država«, kao konačni cilj zajedničke politike, trebalo je da se ostvari etapno. Ali je *Narodna stranka* i tada javno zahtijevala političko povezivanje ne samo sa Srbima nego i sa Slovencima, i to zbog političkih i gospodarskih razloga. Prva zajednička akcija Srbije i Hrvatske trebalo je da bude usmjereno na oslobođanje Bosne i njeno sjedinjenje sa Srbijom. Međutim, srpska je vlada odbila da hrvatsko-srpsku suradnju uvjetuje ravnopravnim sporazumom, već je, na temelju međunarodnog prava, suradnju Hrvata preko političke stranke (*Narodne stranke*) ograničila na »potpomaganje« Srbije kao države. A taj je »ugovoreni« program mogla lako zatim jednostrano napustiti. Uskoro je zaista srpska vlada napustila taj zajednički program, pošto je, prilikom sastanka kneza Mihaila i G. Andrásyja 1. kolovoza 1867, odlučila da sklopi sporazum s Madarima.

Narodna stranka, koja je osudila srpsku vladu zbog napuštanja zajedničkog programa, bila je od tada primorana da nacionalnoj i jugoslavenskoj politici odredi drugi smjer. Hrvatski su narodnjaci i dalje smatrali da krajnji idealni cilj treba da bude sjedinjenje svih jugoslavenskih naroda u nezavisnu jugoslavensku federativnu državu, ali su, u nedostatku zajedničkog programa sa Srbijom, težili da u Austro-Ugarskoj okupe Hrvatsku, Sloveniju i Vojvodinu u jugoslavensku državnu zajednicu.

Svaka je, međutim, politička akcija u tom smjeru ovisila poglavito o unutrašnjim političkim prilikama i međunarodnim odnosima. U međunarodnoj krizi koja je nakon pruske pobjede nad Francuskom 1870. uzdrmala opstanak Monarhije, *Narodna stranka* dala je poticaj za sastanak jugoslavenskih političara u Sisku (7. i 8. studenog) i u Ljubljani od 1. do 3. prosinca 1870.

U hrvatskoj politici prisutne su tada uglavnom dvije koncepcije o osnivanju jugoslavenske državne zajednice. Polazeći od »historijskog federalizma«, urednik *Zatočnika* (glasila *Narodne stranke*) J. Miškatović zastupao je koncepciju o stvaranju federativne »međunarodne lige« u koju bi se sjedinile Ugarska, Češka, Galicija i Hrvatska »ujedinjena i podpomogućena« slovenskim pokrajinama. Po njemu, Slovenija bi stupila u federalnu jugoslavensku državnu zajednicu s Hrvatskom, koja bi zatim stupila u »realnu uniju« s Ugarskom, u okviru šire »međunarodne lige«. S nekim izmjenama, ta je koncepcija pobijedila i na sastanku hrvatskih i slovenskih političara u Sisku.

M. Mrazović, stvarni vođa *Narodne stranke*, zastupao je u nečem drugačiju koncepciju. Na poticaj Miškatovića, pozvao je istaknute hrvatske, slovenske i vojvođanske političare da se sastanu u Sisku. Tom su se pozivu odazvali samo Slovenci. U pismu J. Subotiću, u kojem je ponovo pozivao vojvođanske Srbe na sastanak u Ljubljani, Mrazović se vratio federalističkoj politici i jugoslavenskoj koncepciji koju je zastupala hrvatska politika za revolucije 1848—1849. Dakle, zastupao je koncepciju o federativnom preuređenju Monarhije i tražio državno sjedinjenje Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom. Pošto se, međutim, vojvođanski Srbi nisu pojavili na sastanku u Sisku, a u Ljubljani se pojavio samo jedan, Mrazović je zastupao koncepciju, koju su podupirali Slovenci i brojni Hrvati, da se Hrvatska i Slavonija »naslone« na Sloveniju, Dalmaciju i Vojnu krajinu, i da ta jugoslavenska državna »skupina« zatraži »na temelju hrvatskog državnog prava onaj položaj, što ga ima Ugarska, a traži Češka«.

Napokon su se u Ljubljani od 1. do 3. prosinca 1870, prilikom Prešernove proslave, okupili mnogi hrvatski i slovenski narodnjaci-političari i jedan predstavnik Srba iz Ugarske — predsjednik Ujedinjene omladine srpske književnik Laza Kostić. Sastanku su prisustvovali narodnjaci iz svih hrvatskih i slovenskih pokrajina, a od Slovenaca predstavnici »staroslovenaca« i »mladoslovenaca«. Oni su pokušali da prvi put, kao rezultat međusobnog sporazumijevanja, donesu program zajedničke jugoslavenske politike. Nakon trodnevnog vijećanja na tom prvom kongresu jugoslavenskih političara donesena je »Izjava« o »jedinstvu Južnih Slavena«.

Iako tada nisu donijeli, niti su to mogli, konkretni politički program o državnom sjedinjenju Hrvatske sa Slovenijom i Vojvodinom, kojim bi se obratili austrijskoj vladi i narodima u Monarhiji, kako je to prvobitno bilo zamišljeno, ipak je historijsko značenje ove zajedničke »Izjave« izuzetno važno. U njoj su jugoslavenski političari prvi put u povijesti na jednom organiziranom kongresu izrazili koncepciju o »jedinstvu Južnih Slavena« uopće (»Južni Slaveni u habsburškoj monarhiji udesiti će svoj rad, kako bi pomogli zadovoljiti jednakim potrebama svoje braće preko granice, s kojom smo jedan narod«) i napose o vrlo bliskoj suradnji Hrvata, Slovenaca i Srba u Monarhiji »na polju književnom, ekonomičkom i političkom«.

Jugoslavenska nadnacionalna ideologija — koja je pretpostavljala postojanje hrvatske, slovenske i srpske nacionalne svijesti — od tada je postala neraskidivo vezana za društveni i politički život u Hrvata i Slovenaca. A po njoj, jugoslavenska zajednica morala je da ima političko, državno i federativno značenje. Ipak, polazeći od realne društvene zbilje, prihvaćena je jugoslavenska politika etapnog karaktera kao jedino moguća. Prema tome, najprije su hrvatski narodnjaci morali težiti ujedinjenju hrvatskih pokrajina u jedinstvenu »državu Hrvatsku« na jednoj i slovenski narodnjaci ujedinjenju slovenskih pokrajina u jedinstvenu Sloveniju na drugoj strani. Ali pri tom, kako su se u »Izjavi« složili — Hrvati, Slovenci i Srbi u Monarhiji moraju nacionalnu politiku uskladiti sa zajedničkim jugoslavenskim programom: »Za obćuvanje skupne koristi, svi će južni Slaveni monarhije habsburške raditi sporazumno u svakom pitanju, koje se tiču ma i posebnih njihovih posalah.« Drugi korak na putu ostvarivanja »Izjave«, trebalo je da bude postizanje sjedinjenja ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u jugoslavensku državnu zajednicu »Izjava« pak ne govori u kakvo bi uređenje stupila ta

jugoslavenska državna zajednica: da li bi pristupila Cislajtaniji, Translajtaniji ili federativno uređenoj Monarhiji. »Izjava« se ne opredjeljuje ni za jednu od tih kombinacija, a u obzir uzima sve mogućnosti. Uz to, jasno je naglašeno jedinstvo svih Južnih Slavena.

Upravo je tada M. Mrazović uspostavio bliske odnose sa srpskom vladom i informirao je o rezultatima ljubljanske konferencije i o južnoslavenskom programu usvojenom u Ljubljani. Dakle, politika austroslavizma i federalizma, kako smo se do sada mogli uvjeriti, nije isključivala koncepciju o sjedinjenju svih Južnih Slavena u nezavisnu državu, koja je u hrvatskih narodnjaka od revolucionarne 1848—1849. bila krajnji cilj svih nastojanja. Ali je i tada Ristić, prema svjedočanstvu B. Kállaya, »pisao Mrazoviću da srpska vlada prihvata ideju južnoslavenstva, ali sa svoje strane samo na Balkanskom poluostrvu. Preko je Hrvatska pozvana za ostvarenje ove ideje, srpska se vlada ne može mešati u te stvari.«²⁹ Dakle, po Ristiću, srpska vlada u svojoj politici zastupa ideju o okupljanju Južnih Slavena izvan Monarhije oko Srbije, dok Hrvatskoj prepušta da oko sebe okupi Južne Slavene u Austro-Ugarskoj.

Tu jugoslavensku ideologiju slijedili su hrvatski i slovenski narodnjaci u svojim novinama, te u zajedničkom hrvatsko-slovenskom listu *Südslawische Zeitung*, koji je izlazio u Sisku u prvoj polovici 1871. U Slovenca su tu jugoslavensku ideologiju prihvatila i dalje širila slovenska politička društva u pojedinim pokrajinama. Prema tome, iako je s nestankom opasnosti da Monarhija bude razbijena, i mogućnosti da bude uređena na federativnom načelu, pošto se državni dualizam uskoro učvrstio, ljubljanska »Izjava« izgubila svoje neposredno političko značenje, ipak su se na njenim osnovama, dalje gradili hrvatsko-slovenski odnosi.

Iako su pojedini hrvatski i slovenski narodnjaci, i njihova politička društva, i dalje zastupali koncepciju o državnom sjedinjenju Hrvatske i Slovenije u jednu od jedinica u austrijskoj federaciji, dok su Srbi iz Ugarske tu koncepciju odbijali, ipak je, nakon posljednjeg neuspjelog pokušaja da se Monarhija uredi na federativnom principu, *Narodna stranka* bila primorana da napokon 1873. prizna dualističku nagodbu. Nakon toga, jugoslavensku je ideologiju trebalo prilagoditi novim prilikama.

Učinio je to uži krug *Narodne stranke* — okupljen oko Strossmayera, Mrazovića i Račkog — u svom južnoslavenskom političkom programu iz srpnja 1874. U njemu je *Narodna stranka* jugoslavensku politiku također zasnovala na dugoročnim ciljevima: od ujedinjena jugoslavenskih naroda u Monarhiji u svoja posebna nacionalno-politička i državna tijela preko okupljanja Slovenije i Vojvodine oko Hrvatske (u Monarhiji) na jednoj, te okupljanja Južnih Slavena oko Srbije i Crne Gore (izvan Austro-Ugarske) na drugoj strani, do sjedinjenja svih »jugoslavenskih zemalja« u »nezavisnu i slobodnu, narodnu i državnu zajednicu Jugoslavensku«. Taj program jugoslavenske politike, uskladila je *Narodna stranka* s nacionalnim i političkim programom u svih južnoslavenskih naroda — u Hrvata, Slovenaca, Srba i Bugara. A po tom programu, prva njihova »zadaca zajedničkog rada na političkom polju« trebalo je da bude, kao i 1867, rad na »oslobođenju onog dijela Jugoslavenstva, što je u granicama Turske Carevine, započimavši oslobođenjem Bosne i Hercegovine«. Prema tome, u tom tajnom južnoslavenskom programu hrvatska je *Narodna stranka*, kao i do tada, jasno izrazila težnje hrvatskih narodnjaka (kao konačni cilj — koji su oni zastupali od revolucionarne 1848—1849.): »Najskrajnji cilj zajedničkih težnjâ i zajedničkog rada narodnoga u Srbâ, Hrvatâ, Slovenacâ i Bugarâ, da bude njihovo ujedinjenje u nezavisnu i slobodnu, narodnu i državnu zajednicu Jugoslavensku.« Bio je to dovoljno širok jugoslavenski program koji je omogućavao daljnju međusobnu suradnju svih južnoslavenskih naroda — kojima, dakle, krajnji cilj treba da bude stvaranje »nezavisne i slobodne« Jugoslavije. Međutim, dalji razvoj političkih prilika u Hrvatskoj i Srbiji, te u Monarhiji i na Bal-

²⁹ A. Radenić, Dnevnik Benjamina Kalaja, Beograd-Noví Sad 1976, 374.

kanu uopće, onemogućio je za duže vrijeme bilo kakvu suradnju u smjeru takve jugoslavenske politike koju je formulirala *Narodna stranka*.

Naprotiv, jugoslavenska nadnacionalna ideologija — koja je u hrvatskoj i slovenskoj nacionalnoj politici utemeljena za revolucije 1848—1849, prolazila zatim različite faze do 1870. i konačni oblik dobila jugoslavenskim programom hrvatske *Narodne stranke* iz 1874. godine — postala je temelj budućih odnosa između Hrvata i Slovenaca, koji su se kao dva ravnopravna naroda sve više međusobno zblizavali. A jugoslavenska nadnacionalna ideologija, koja je isključivala bilo kakvu hegemoniju jednog jugoslavenskog naroda nad drugim, polagala je temelje budućoj federativnoj jugoslavenskoj državnoj zajednici.

PRILOZI³⁰

I

»Dopis iz Celovca (Klagenfurt) 4. travnja. Svaki vèrli Slovenac izpovijeda, da se je probudio pèrvo neznana spavajuća idea uzajemnosti i ljubavi prama bratji Hèrvatom. Ja i ostali vijerni sinovi Slovenie pripovijedamo po poslanicah bratinsku ljubav: Bože daj, da bi ovaj glas probudio svakog Slovenca sèrce na čast rodu i jeziku, da se živa volja nebi plašila nevoljah. Kako mučno i teško to kod nas ide, odavle vidijeti možeš, što štajerski i koruski stališi posve, i kranjski većinom ponijemčeni jesu, ovako stoje i varoši. Celovac nemože se među slovenske varoši računat, premda seoski puk slovenski divani. U Ljubljani, Novom mjestu, Celju jest bolje. Pa nepazec na ove zaprijeke pripravni smo sve žèrtvovati, da bi zanemarenu slovenštinu opet uveli i razširili. Za ovu svèrhu sastavio je g. Majar sljedeću petitiu: 1. U našoj dèržavi neka dobiju samo oni službu, koji narod, narodnost i jezik ljube. 2. Da se imaju Slovenci kao jedan narod smatrati i posebni sabor dèržati. 3. Da bi s našom carskoj dynastii vijernom bratjom u Hèrvatskoj, Slavonii i Dalmaciji u bližnji savez stupiti mogli. 4. Da ima slovenski jezik u ovih stranah iste pravice, koje nijemački u nijemačkih, talianski u Italii itd. 5. Da nam bude prosto, kada i kako zaželimo, narodni jezik u učione uvesti i diplomatskim načiniti. 6. Koi u našoj domovini službu dobiti hoće, mora slovenskomu jeziku dobro viješt biti. 7. Na svih gymnasiah naših ima se slovenski jezik i literatura predavati i to po čovijeku, koi bude pri concursu professorom načinjen, od kojega se i potrijebite znanosti svih slavjanskih nariječjah zahtijevati imaju. 8. Pri tako zvanom »deutschen Bund« nećemo biti.

³⁰ U prilogima (br. I i II) donosimo peticiju M. Majara, koja je u slovenskoj nacionalnoj politici imala svoje izuzetno značenje. Bivši slovenski ilirac M. Majar, prvi je za revolucije 1848. izložio slovenski nacionalni i politički program *Zedinjenje Slovenije*, u kojem je, kako smo naveli, zahtijevao sjedinjenje ujedinjenje Slovenije s ujedinjenom Hrvatskom u saveznu državnu zajednicu.

Potkraj ožujka ili početkom travnja 1848. Majar je sastavio peticiju — program *Zedinjenje Slovenije* u osam točaka. Tu je peticiju (u sažetom obliku) nepoznati bogoslov iz Celovca uklopio u svoj dopis, dat 4. travnja, a objavljen je u zagrebačkim *Novinama dalm. hèrv. slavonkim* 11. istog mjeseca (prilog br. I). O tom spisu dijelom su raspravljali: F. I l e š i č, *O slovensko-hrvatski zajednici 1848/49*, Bleiweisov zbornik, ZMS XI, Ljubljana 1909, 288-89; J. P l e t e r s k i, *Narodna in politična zavest na Koroskem*, Ljubljana 1965, 31—32 i 435; F. Z w i t t e r, *Slovenski politični prehod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, ZC XVIII, 1965, 112; I. V. Č u r k i n a, *Matija Majar-Ziljski*, *Razprave SAZU VIII/2*, Ljubljana 1974, 95.

Prošireni oblik te peticije M. Majara, poslali su slovenski narodnjaci »po svih slovenskih krajih« — po slovenskim pokrajinama s ciljem da se sakupljaju potpisi i zatim da se uputi caru. Ta je Majarova peticija objavljena pod naslovom »Molbenica slovenskih rodoljubah« u zagrebačkim *Novinama dalm. hèrv. slavonkim* 22. travnja 1848 (prilog br. II). Taj program *Zedinjenje Slovenije* — s kojim su se slovenski narodnjaci namjeravali obratiti austrijskoj vladi radi postizanja svojih nacionalnih i političkih zahtjeva — imao je, prema svjedočanstvu nepoznatog Slovenca, do početka svibnja 1848. »na Štajeru više hiljada podpisa« (*Novine dalm. hèrv. slavonske* 48. 16. svibnja 1848, 194). »Molbenica slovenskih rodoljubah« prevedena na njemački jezik pronađena je među dokumentima Slavenskog kongresa u Pragu, a objavio ju je V. Záček (Slovansky sjezd v Praze roku 1848, Praha 1958, 376—78). Po njemu, objavio ju je ponovo V. Melik i preveo na slovenski jezik (Majarjeva peticija za Zedinjenje Slovenijo 1848, *Casopis za zgodovino in narodopisje* 1—2, Maribor 1979, 286-94). Izvorni tekst »Molbenice slovenskih rodoljubah« na slovenskom jeziku nije pronađen.

Tu »Molbenicu slovenskih rodoljubah« (do tada nepoznatu) otkrili smo 1976. a uredništvu je ZC (uz neke druge izvore za slovensku povijest) uputili 1978; ovdje je prvi put objavljujemo u cijelosti. Peticija M. Majara (objavljena u dopisu klerika iz Celovca, naš prilog br. I) i »Molbenica slovenskih rodoljubah« (naš prilog br. II) kao i prijevod te »Molbenice« na njemački jezik (V. Záček, *Slovansky sjezd*, n. dj.) te napokon letak M. Majara »Kaj Slovenci terjamo?« (tiskan u Blaznikovoj štampariji, a priložen *Novicama* 10. svibnja 1848) — iako se u pojedinosti međusobno razlikuju, ipak predstavljaju jedinstvenu cjelinu, važnu za razumijevanje ne samo stava M. Majara nego također akcije većeg broja slovenskih narodnjaka, uglavnom iz slovenskog dijela Štajerske i Koruske, koji su podupirali i širili taj program *Zedinjenje Slovenije* u prvim mjesecima revolucije 1848. A program *Zedinjenje Slovenije*, zajedno sa zahtjevom za sjedinjenje Slovenije s Hrvatskom, prihvatili su i slovenska politička društva, o čemu, uz ostalo, svjedoči i naš prilog br. III.

Ovo bi bilo protinaravno, jer Slavjani i nijemački bund nikako se neslažu, ali Nijemci misle, ako Austria k ovomu pristupi, svi narodi austrijski k njemu će spađati, al polagano!

Ovo jesu naše mile želje i zahtijevanja, tako pravična, da nam ih dobar car dozvoliti mora, jer mi drugo ne zahtijevamo, nego šta su ostali austrijski narodi već prije constitucije imali. Ovake liste razposlasmo ovih danah po svih slovenskih krajevinah, da bi iskreni rodoljubi podpise sabirali i opomenuli, šta bi se pri ovih petitiyah promijeniti i dodati moglo. Kada bi se ovako mnogo podpisanikah sabralo, poslali bi deputaciju, kojoj bi se priklopili bečki Slavjani, k caru. I gledaj brate, ravno kad ovo pišem, dojde vijest, da su i ljubljanski i gradački djaci i Slavjani baš ovake petitie sastavili, kako mi i sabiraju podpisnike. Ti si moraš ove stvari kod nas drugčie misiti, kako kod vas.

Pri nas Slovencih nije za sada još moguće sabor dèržati, jer naši domorodci jesu jedini djaci, klerici i nijekoji mladi svetjenici, drugo kod nas sve spava: zato mi gori napomenutim putem udarismo. Ja nedvojim, da nećemo sve zadobiti. — Kakve zaprijeke nam se na put stavljaju iz slijedećega vidijeti možeš: Za ovu narodnu svetu stvar i u sijeminištu podpise sabirasmo. Bilo nas je za pèrvu četvèrt ure već 30, kad direktor dodje i ove stvari iz rukuh tèrgne, te odnese k spiritualu, koi je podpise po srijedini podrapao i g. direktor izjavio, da mi klerici podpisati nesmiemo. Izdao nas je rođjeni Slovenac. Ali mi se zato nebojimo, podpisat će se svaki, koi želi dobro naroda. Jedino me veseli, što su se sada mnogi Slovenci probudili, i sve plamti za narod i domovinu. Već je Nijemacah mnogo manji broj. Sve se dobro kaže i reći možemo »zora puca, bit će dana«.³¹

II

»Molbenica slovenskih rodoljubah. Vaše veličanstvo! Kao što svi narodi austrijske cesarevine, tako evo i mi Slovenci, stanujući u Koruškoj, Kranjskoj, Štajerskoj, Istrii, Gorici i u tèrstjanskom okružju, nas jedan i pol miliona, utičemo se k prestolu cesarskoga prestola, da mu prijavimo naše želje i potrebe.

Mi Slovenci nećemo potanko opetovati prošnje ostalih austrijskih naroda, po imenu: slobodno uređenje obćinah, prilično zastupanje svih stališah, odkup desetine i robote, oružanje naroda, javnost ustmenost pred sudom, odgovornost svih najvišjih dèržavnih častnikah, slobodu vijere, govora, učenja i štampe itd. Želje ove jesu i naše i mi očekivamo željno njihovo izvršenje.

Nu rana, koja nas Slovence od davna ljuto peče, tegobe, koje nas nesnosno tlače, koje našoj duši mir i pokoj oćimaju i za koje kod vašega veličanstva polašćicu tražimo, jest:

Što naša narodnost i materinski jezik neima nikakva poručanstva, nigdje se u istinu nepriznaje, nigdje se nepodupire, jer ono malo zakonah za nju, znadu ljudi obići. Za slobodu svih vijerah govori se krijepko i to svim pravom, obzir se uzima na židove i pogane: samo narodnost i jezik uvijek vijernih Slovenacah ostaje bez zaštite; ništa se nećini za domaći slovenski narod, dapače više putah priječe naš razvitak i ugnjetavaju nas bezobzirno baš oni, kojih dužnost jest nas zastupati.

Nemožemo izraziti gorku bol, koju pored takvog postupanja osijetjamo, nećemo imati mira ni spokojstva, ako bude narodnost i jezik svih austrijskih narodah osiguran, podupiran i podpomagan, i ako samo nas, uvijek vjerne i tèrpljive Slovence, smatrat će za našu vijernost i tèrpljivost samo kao pastorčad. U ovo vrijeme je sloga i spokojstvo narodah neobhodno potrijebito, nu zato trijebaju našem narodu slijedeće stvari:

1. Kod našega naroda neka dobiju službe samo oni, koji naš narod, narodnost i jezik zbilja ljube.

2. Trijeba učiniti naredbe, kako bi se Slovenci kao narod sjedinili i svoj obći sabor dobili.

3. Da bi s našom vitežkom, vašemu ces. veličanstvu uvijek vijernom bratjom u Hèrvatskoj, Slavonii i Dalmaciji u užji savez stupili. Dok se ovo neučini, slabo će nam se pomoći.

4. Slovenski jezik trijeba da u slovenskoj pokrajini ista prava ima, koja i nije-mački u nijemačkih, talijanski u talijanskih itd. Svaki narod ljubi svoj jezik, tako i mi ljubimo naš; narod se može samo svojim jezikom, kao što valja, izobraziti; jao narodu, koi to zanemari!

5. Mora nam se dopustiti, da kad i kako budemo htijeli, uzmožemo narodni jezik uvesti u škole i sudove. Mi nećemo nijemštinu napriječas ukloniti, jer to ni nebi mogli učiniti, nu trijeba da nam se ova promijena dozvoli. To je pravedno pred Bogom i svijetom. Mi nesmetamo nijednomu narodu, koi to želi učiniti, pravedno je, da ni

³¹ Novine dalm. hèrv. slavonske 33, 11. travnja 1848, 131-32.

nama nitko nesmeta. Što valja da se promijeni u školah i sudištih glede jezika u slovenskih mijestih, to mi najbolje znademo. Što bi kazali drugi narodi n. p. Nijemci, Talijani, kad bi im tko hotio tudji jezik uvesti u škole i javne poslove? — Oni bi kazali, da je to grijehota od Boga — isto ovo valja i za Slovence:

6. Svaki činovnik u Slovenii ima podpuno znati naš jezik. Ovo je stari više putah naloženi, nu na veliku štetu i žalost prečesto zanemareni zakon. Znanje narodnoga jezika može se pravom potrijebovati. Ako ga činovnik neznade, tim se slovenskomu seljaku očita krivica čini: on nemože sa svojim poglavarom razgovarati; Slovenac nerazumie ili zlo razumie tudjim jezikom pisane zakone, pa se ipak kazni, ako ih točno neizvëršava; više putah mora koje službeno pismo potpisati, pa ni sam nezna šta i zašto; kasnie doznade, nu samo zato, da parnicu započne. Neuki činovnik je kriv, a nedužni Slovenac kvaran. Činovnici jesu zarad puka, a ne naopako. Tko želi kakvu službu obnašati u Slovenii, trijeba da znade slovenski jezik; jer mi nemožemo nikako sve naše seljake poslati na sveučilište, da se uče tudjem jeziku, ako nijekoji činovnici neznadu slovenski, akoprem u Slovenii stanuju i slovenskim se znojem hrane.

7. Na svih gimnaziah naše zemlje imaju se utemeljiti učiteljske stolice za slavjanski jezik i književnost, na ove stolice imat će se postaviti po natječaju učitej, koji osim slovenskoga znaju kao što trijeba i ostala slavjanska nariječja.

8. Kod nijemačkoga saveza nećemo da budemo. Mi ćemo kano i do sada uvijek biti vijerni neporušivo vijerni podložnici vašega veličanstva, krijepko privërženi ustavnoj vladi, mi ćemo sve narode austrianske monarkie smatrati kao našu bratju i s njima čvrsto svezani biti: nu s ostalimi vladami Nijemačke nećemo da sklopimo savez, jer bi to našemu narodu, narodnosti i jeziku samo štetu nanijelo.

Za ove točke molimo pravo i pravicu; mi želimo steći samo ono, što ostali austrianski narodi već imadu. U obće uvijereni smo, da će austrianska cesarevina krijepko stajati, ako se bude često opetovalo i uvijek obdržavalo načelo: Sve austrianske narodnosti i jezici imaju u svom području sasvim jednaka prava!³²

III

»Iz Sekove (na Štajeru) 20. svibnja. Poznato vam je, da se je u Beču, Gradcu i Ljubljani ustrojilo društvo pod imenom »Slovenija«, kojemu je cilj uzdignutje slovenske narodnosti. Kao neophodni uvijet smatra se spojenje Slovenacah na Štajeru, u Kranjskoj, Koruškoj i austr. Primorju u jedno tijelo državno; uvedenje narodnoga jezika u škole i javne poslove; odstupanje do nijemačkog »bunda« (občine su ponajviše protestirale proti pošiljanju poslanikah u Frankfurt i samo ponijemčeni varošani izabraše ih), najposlije skopčanje s bratjom našom hërvatskom. — Uslijed toga zametne se razpra između Nijemacah i Slavjanah. Oni žele ponajviše bezuvijetno pridruženje k Nijemačkoj, kojoj bi se Austria imala podčiniti; ovi pako negoje da kako nikakve naravske sympathie prama nijemačkoj veličini i pored svega velikodušnoga uvijeravanja Nijemacah, da će priznati slovensku narodnost, Slovenci neće da se drugomu imaju zahvaliti za bezbijednost svoje narodnosti nego samom sebi. Oni dakle iznikom žele uzdržati prestol i souverenitet austrianske monarkie, jer znaju da će imati na bečkom saboru većinu, a u Frankfurtu bili bi samo neznatni »appendix«. Zato nose pored crveno-bijelo-modre kokarde austriansku žuto-crvenu. Radi što digoše Nijemci veliku viku.

U Gradcu bilo je već ozbiljnih demonstraciah; slavljanski su djaci stupili iz dobrovoljne čete. Doctor Suppan razvio je na svom prozoru austriansku žuto-crvenu zastavu, i budući da ju nije htio skinuti ni »na zapovijed gubernatora«, provalilo je prekjučer više stotinah ljudi noćju u njegovu sobu i otelo mu silom rečenu zastavu. G. Suppana nije bilo srijećom kod kuće, jer bi ga bili ovi hvastavci »deutscher Treue« radi njegove privërženosti prama caru zlostavili. Tako su medjusobno ogorčenje i tim obćenita smetnja dan na dan umnaža i nama prijeti gradjanski rat.³³

³² Novine dalm. hërv. slavonske 38, 22. travnja 1848, 152.

³³ Novine dalm. hërv. slavonske 55, 1. lipnja 1848, 223.

Zusammenfassung

**DIE JUGOSLAWISCHE IDEOLOGIE IN DER KROATISCHEN
UND SLOWENISCHEN NATIONALPOLITIK
UND DIE KROATISCH-SLOWENISCHEN BEZIEHUNGEN (1835—1847)**

Petar Korunić

Im Laufe der jahrhundertelangen Beziehungen zwischen den Kroaten und den Slowenen soll die Kontinuität und die historische Bedeutung der politischen und kulturellen Beziehungen zwischen dem kroatischen und slowenischen Volk seit der illyrischen Bewegung hervorgehoben werden. Die Frage des Verhältnisses den Slowenen gegenüber war in der kroatischen Politik, besonders in der Zeit von 1848 bis 1916 sehr aktuell.

Das Revolutionsjahr 1848 stellt eine bedeutende Wende in der Geschichte der Beziehungen zwischen Kroaten und Slowenen dar. Damals fand der beiderseitige Wunsch nach Vereinigung zu einer jugoslawischen Staatseinheit zum ersten Mal seinen Ausdruck. Die jugoslawische Ideologie des kroatischen sowie des slowenischen Volkes von 1848 an muß im Rahmen ihrer nationalpolitischen Programme betrachtet werden. Die jugoslawische übernationale Ideologie — die das Vorhandensein einer kroatischen, slowenischen und serbischen nationalen und politischen Besonderheit voraussetzt, war von da an mit dem gesellschaftlichen und politischen Leben der Kroaten und Slowenen verknüpft. Ihr zufolge mußte die jugoslawische Einheit staatlich und kulturell verwirklicht werden.

Ausgehend jedoch von der realen gesellschaftlichen Gegebenheit, kam einzig eine in Etappen vorgehende jugoslawische Politik in Frage. Demnach war die Politik des Austroslawismus und Föderalismus, mit der die kroatischen und slowenischen Nationalbewußten die jugoslawische Konzeption abstimmen wollten, nur eine Etappe auf dem Weg der Schaffung einer unabhängigen föderativen Staats- und Kultureinheit. Die jugoslawische übernationale Ideologie, die im Rahmen der kroatischen und slowenischen Politik zur Zeit der Revolution 1848/49 entstand, machte dann bis zum Jahr 1870 verschiedene Phasen durch. Die endgültige Gestalt bekam sie mit dem jugoslawischen Programm der kroatischen **Nationalen Partei** aus dem Jahr 1874 — diese Ideologie wurde zur Grundlage künftiger Beziehungen zwischen dem kroatischen und slowenischen Volk, die sich als gleichberechtigte Völker immer näher kamen.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je s finančno pomočjo Kulturne skupnosti Domžale ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 izdalo publikacijo

EDVARD KARDELJ-SPERANS IN SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«. Gradivo je izšlo kot separadni odtis iz »Zgodovinskega časopisa« številka 4/1979.

Publikacija je na voljo za ceno 40 din (člani ZDS 30 din, študentje 20 din) na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I.

PUBLIKACIJE ZGODOVINSKEGA ARHIVA LJUBLJANA

Zgodovinski arhiv Ljubljana, 61001 Ljubljana, Mestni trg 27/III., p. p. 373

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku

I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956	razprodano
II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957	50 din
III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958	50 din
IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959	50 din
V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960	50 din
VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961	50 din
VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962	50 din
VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963	50 din
IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964	50 din
X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965	50 din
XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966	50 din
XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968	50 din

2. Razprave

I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958	50 din
II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane, Ljubljana 1971	razprodano
III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja, Ljubljana 1972	razprodano
IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1977	100 din
3. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962	50 din
Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja)	200 din
Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945 do 1955, Ljubljana 1965	100 din
Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970	100 din
4. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959	100 din
Razstavni katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973	50 din

5. Gradivo in razprave

Zvezek 1: Zapisniki in drugi izbrani dokumenti iz arhiva občine Škofja Loka 1861—1918, Škofja Loka 1979	50 din
Zvezek 2: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Ljubljana 1980	150 din
Zvezek 3: Ljubljanska trgovina od začetka 18. do srede 19. stoletja, Ljubljana 1981	200 din
Zvezek 4: Knjiga hiš v Škofji Loki, Škofja Loka 1981	200 din
Zvezek 5: Hranilništvo na Dolenjskem in v Beli krajini, Hranilništvo v Škofji Loki, Ljubljana 1983	250 din
Zvezek 6: Arhivska zapuščina Petra Grassellija 1842—1933, Ljubljana 1983	250 din

IN MEMORIAM

DR. JOSIP ŽONTAR
(23. IX. 1895—24. IV. 1982)

Josip Žontar izvira iz rodu, ki je doma pri Svetem Duhu na nekdanjem freisinškem loškem gospodstvu in je v bližini tega kraja v Škofji Loki v mladih letih pogosto preživel tudi svoje počitnice. Po službovanju svojega očeta (orožniškega stražmistrja Primoža Zontarja) pa je bil rojen 23. septembra 1895 na Savi pri Jesenicah (danes je ta kraj sestavni del mesta Jesenice) in postal po premestitvi svojega očeta v Kranj Kranjčan — v tem mestu je odtlej preživel veliko večino svojega življenja. Gimnazijski študij je opravil na kranjski (tedaj še klasični) gimnaziji (z maturo julija 1914). Že kot gimnazijec se je ob pomoči prof. Franca Komatarja, takrat vidnega slovenskega strokovnjaka za arhivistiko, posvečal poglobljenemu študiju zgodovine in še posebej pomožnih zgodovinskih ved. Študij zgodovine in zemljepisa ter pomožnih zgodovinskih ved je končal na dunajski filozofski fakulteti in inštitutu za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje (na Dunaju s promocijo 11. VII. 1919 — na podlagi neobjavljene disertacije o zgodnjekapitalističnem gospodarstvu na Kranjskem —, z izpiti na inštitutu in obenem s profesorskim izpitom iz zgodovine na fakulteti, medtem ko je opravil profesorski izpit iz zemljepisa 1921 na filozofski fakulteti v Ljubljani). Nato je v Ljubljani študiral še pravo (promocija 20. XII. 1930), obenem pa se je v letu 1923—24, ko je za leto dni prekinil svoje službeno razmerje srednješolskega profesorja, še posebej izpopolnjeval na Dunaju pri prof. Alfonsu Dopschu na področjih pravne in gospodarske zgodovine. Služboval je največ kot srednješolski profesor (od 1919 do 1950, s prekinitvijo od 1941 do 1945, ko je bil kot začasni »pomožni nastavljenec« dodeljen arhivu in muzeju v Kranju): 1919 je začel s profesorsko službo v Ljubljani, pa jo je hitro nadaljeval do 1923 v Celju, 1924/25 je bil profesor v Nišu, od 1925 naprej pa na gimnaziji v domačem Kranju. Ko je okrog 1948 slovensko prosvetno ministrstvo skušalo najti filozofski fakulteti nove univerze v Skopju profesorja za občo zgodovino srednjega veka, je bil tudi Žontar eden izmed zgodovinarjev, na katere se je s ponudbo obrnilo, vendar je mesto, ki bi ga odvedlo predaleč od doma, odklonil. Pač pa je bil v začetku leta 1950 postavljen za znanstvenega sodelavca na inštitutu za politično-ekonomske in sorodne vede pri ekonomski fakulteti v Ljubljani, z delovnimi nalogami na področju gospodarske zgodovine; tu je ostal do upokojitve 1958. V postopku, ki se je začel z Žontarjevo prošnjo pravni fakulteti univerze v Ljubljani za privatno docenturo za narodno pravno zgodovino v šolskem letu 1939/40, izveden pa je bil od januarja do marca 1941, mu je bila priznana zaprošena habilitacija na podlagi poglavij o pravni zgodovini v knjigi Zgodovina mesta Kranja. Ker pa je temu neposredno sledil zlom stare Jugoslavije v aprilski vojni in okupacija z okupatorsko državno mejo med Kranjem in Ljubljano, je imelo priznanje habilitacije pravi izraz šele od jeseni 1945, ko je bil Žontar 7. septembra res imenovan za privatnega docenta narodne pravne zgodovine in je od jeseni 1945 naprej predaval »zgodovino države in prava narodov FLRJ« najprej v tem svojstvu, od 1950 naprej pa kot honorarni predavatelj vse do konca letnega semestra 1952. Pred začetkom zimskega semestra 1952/53 pa mu je bila ta naloga odvzeta spriči anonimnih časninarskih napadov (v Slovenskem poročevalcu med 13. VII. in 4. X. 1952), čeprav je posebna univerzitetna preiskovalna komisija (sestavljena iz po dveh predstavnikov pravne in ekonomske fakultete, ki jim je rektor Fran Zwitter dodal še mene kot predstavnika Zgodovinskega društva za Slovenijo), ki je delala pod predsedstvom tedanjega prorektorja Gorazda Kušaja skoraj vso prvo polovico 1953, v svojem končnem poročilu, datiranem z 9. VI. 1953 in podpisanim s strani vseh članov komisije med 23. in 25. VI. 1953, ugotovila, da so bili očitki teh napadov skoraj v celoti neutemeljeni in v nasprotju z resnico: Prav zaradi tega bistvenega rezultata obsežnega poročila komisije je Žontar vse do upokojitve 1958 ohranil svoje redno delovno mesto na ekonomski fakulteti.

Za znanstvenika, ki je vsaj od izida Zgodovine mesta Kranja (1939) po pravici veljal za zelo vidnega slovenskega zgodovinarja in pravnega zgodovinarja, je ta življenjska pot gotovo nenavadna, lahko bi rekli po svoje tragična zanj in za fakulteto, na kateri bi mogel študentom posredovati svoje veliko znanje. S svojim delom je že v tridesetih letih našega stoletja dokazal, da med slovenskimi pravnimi zgodovinarji najbolj pozna široko jugoslovansko pravnozgodovinsko problematiko in poleg profesorja Polca (do uveljavitve Sergija Vilfana okrog 1960) tudi slovensko, pa vendar ni mogel dobiti stalnega delovnega mesta na pravni fakulteti, v katero je bil namenjen velik del njegovega znanstvenega dela. V resnici se skriva za vsem tem čudno skriveno slovensko mišljenje med obema vojnama (živo v nenormalnem precenjevanju

vsega literarnega dela v primerjavi z drugim kulturnim delom od jezikoslovja preko zgodovinskih do prirodnih in matematičnih ved tudi še danes), ki je na račun mladega maturanta iz leta 1914 reševalo ugled spoštovanega in velikega slovenskega pisatelja in kranjskega profesorja, ki pa je prav v krizi poletja 1914 človeško strašno spodrsnil in ki se je po pravici v neki »glosi« sam v človeškem pogledu ocenil, da je pač »previden mož in po predpisih patriotičen«. Vedno znova so se zoper Žontarjeva prizadevanja postavljali nasproti pečati tako skrivenčene in krivične preiskave višjega šolskega sveta iz let 1919 do 1922 in šele univerzitetna komisija iz leta 1953 je te stvari v svojem elaboratu postavila na njihova pravilna mesta. Predvsem to je povzročilo, da je bilo Žontarjevo življenje tako krivično zalomljeno, povsem v nasprotju s tehtnostjo njegovega znanstvenega dela. Nihče drug kot Milko Kos mi je po 1953 večkrat izražal svoje razočaranje nad ravnanjem pravne fakultete, ki je ob Josipu Žontarju (in pozneje še vrsto let ob Sergiju Vilfanu) tako nerazumno reševala vprašanje profesorja za pravno zgodovino naših narodov.

Navedena življenjska tragika ima pa vendar tudi svojo prednost: Josipa Žontarja slovensko zgodovino pisje nikdar ne bo štelo in ocenjevalo po njegovih funkcijah — ki bi mu poleg tega jemale enako mnogo časa kot mu ga je drugo službeno delo — marveč le po njegovem delu in trajnih rezultatih tega dela. Na organizacijsko področje je segel v bistvu le enkrat, ob pripravi zborovanj slovenskih zgodovinarjev, kjer je imel enega izmed osrednjih referatov, o organizaciji slovenskih zgodovinarjev in arhivskih vprašanjih (34 — številke se nanašajo na priloženo bibliografijo; o pomenu tega referata za krajevni loški muzej, zoper katerega je dotlej nastopal Josip Mal kot ravnatelj Narodnega muzeja v Ljubljani, prim. nekrolog, ki ga je objavil Pavle Blaznik v Loških razgledih 29, 1982, str. 142).

Razvoj Žontarjevega znanstvenega dela najlepše kaže njegova kronološko razporejena bibliografija v prilogi (podlaga zanjo je z ene strani lastna bibliografija, objavljena v Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 160 sl., z druge pa njeno nadaljevanje do 1975, ki mi ga je na prošnjo izročil sam, ko sem pripravljaval za Kroniko zapis o njem ob osemdesetletnici, Kronika 23, 1975, str. 180—182; oboje pa je bilo treba urediti na enoten način in ponekod dopolniti s kakšnimi podatki). S kontinuiranim znanstvenim delom je začel sorazmerno kasno, po 1930. Pri tem je seveda gotovo treba upoštevati, da je poleg zaposlitve na srednji šoli mlademu profesorju jemal čas prav do tega časa tudi dodatni študij prava, pa tudi devetletno delo na zgodovini mesta Kranja, ki ga je kot nalogo sprejel 1928 po Antonu Koblarju. Vse do dokončanja tega dela sega prvo obdobje Žontarjevega dela, ki ga označuje z ene strani veliko število ocen (zlasti del, ki so povezana z gospodarsko, pravno in upravno zgodovino), nekaj razprav, ki so povezane v celoti ali vsaj posredno (17) z zgodovino mesta Kranja, poleg tega pa vrsta razprav, v katerih skuša pregledovati širša vprašanja slovenske ali jugoslovanske pravne zgodovine (13, 16, 17, 24, 36—43) ali načenjati nova vprašanja na meji med pravno in gospodarsko zgodovino (zlasti 6, 7 in 16). Pregledovanje problematike pravnega zgodovinskega razvoja je večkrat posebna značilnost tudi Žontarjevih ocen, ki so manj kritične do posameznega ocenjevanega dela, bolj pa skušajo izluščiti njegove različne pobude za obravnavanje slovenske, zlasti kranjske deželne zgodovine (lep primer za to je št. 8). Tudi po letu 1946 je včasih skušal podajati široke preglede o delu jugoslovanskega zgodovino pisja na pravni, družbeni in gospodarski zgodovini (51 in 59), vendar je le v obdobju do 1953 izrazilo prevladovala pravnozgodovinska problematika, včasih tudi tesno povezana z njenimi gospodarskozgodovinskimi aspekti (prim. št. 52, ki je v nekaterih pogledih mejno delo v Žontarjevem znanstvenem raziskovanju). Odtlej se je sicer res od časa do časa še vračal k pravnozgodovinski problematiki (npr. 53, 64, 70, delno 72, 83), v bistvu pa izrazilo prevladajo vprašanja gospodarske zgodovine od 16. do 18. stoletja, pri čemer se je pa sredi šestdesetih let začel vse intenzivneje posvečati širokim vprašanjem habsburško-turških razmerij, od česar mu je dozorel le »obveščevalno-diplomatski« del, prvotno izhodišče njegovega zanimanja (vojaško-organizacijski del s posebnim vprašanjem vloge vojaškega »plena« v vojski in gospodarstvu) pa mu žal ni dozorel do zaključka. Podobno ne vemo, kako daleč je dozorelo drugo delo tega časa, o katerem mi je sam pripovedoval sredi šestdesetih let, preden ga je pritegnila »turško-vojaška« problematika, obsežen rokopi, v katerem je želel podati podrobno podobo celotnega gospodarstva na Kranjskem sredi 18. stoletja — na te načrte kažejo v objavah le nekateri drobci (58, 61 in 74). V tem zadnjem obdobju seveda ne smemo pozabiti tudi Žontarjevega sodelovanja pri pripravi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev, bodisi v tričlanski komisiji, ki je pripravljala s prvim osnutkom pregleda problematike podlago za celotno delo, bodisi vestno sodelovanje pri vseh sejah širše redakcije prvega sklopa tega dela, Zgodovine agrarnih panog (posebej gl. 60 in 75).

Tako se nam kaže splošni razvoj Žontarjevega dela v njegovem časovnem razvoju. Že življenje nam je razložilo obe njegovi prelomnici okrog 1940 in po 1953. Pomen njegovega znanstvenega dela pa si je lažje ustvariti po posameznih skupinah,

v katere moremo razdeliti njegovo raziskovanje glede na obravnavano problematiko. S tega stališča je mogoče razdeliti Žontarjeva znanstvena dela v štiri poglavitne skupine, ki pa se pogosto prepletajo med seboj: prva skupina je posvečena zgodovini njegovega domačega mesta, Kranja; druga skupina del, posvečenih problematiki gospodarskega razvoja slovenskih pokrajin v obdobju zgodnjega kapitalizma, je rasla iz problematike njegove dunajske doktorske disertacije; tretja skupina je posvečena pravni zgodovini, ki je v njegovem delu posebej vidna med 1930 in okrog 1955; četrta skupina pa je bolj neenotna, v zadnjem obdobju je bila v njej najvidnejša »turška« problematika zgodovine jugoslovanskega prostora, zlasti pod vidikom različnih načinov obrambe zoper turško nevarnost.

Največje svoje delo, rezultat devetih let zbiranja virov in pisanja zgodovine na njihovi podlagi, je posvetil zgodovini domačega mesta. »Zgodovina mesta Kranja« (31) je ostala najtemeljitejša zgodovina, kar jih ima doslej katerokoli mesto na Slovenskem. Že ob njenem izidu 1939 jo je kritika ocenila kot eno izmed najpomembnejših monografij slovenske historiografije, hkrati pa ugotovila, da v nekaterih pogledih knjiga načenja vprašanja (npr. o zgodnjem kapitalizmu), ki po svojem značaju presegajo le za to delo nujni lokalni okvir, in izrazila željo, da bi Žontar dokončal delo, ki ga je ob tem delu začel, tudi z njegovim širšim okvirom. Druga, že posmrtna, izdaja te knjige — pripravil jo je avtorjev sin Jože Žontar — je morala biti dopolnjena le glede nove arheološke podobe Kranja in opremljena z novimi zgodovinarskimi in umetnostnozgodovinarskimi opozorili na nove rezultate, v osnovi pa je lahko ostala nespremenjena. Še v času, ko je Žontar pripravjal to svoje veliko delo, je v posebnih razpravah podrobneje obdelal nekaj vprašanj zgodovine Kranja (6, 29), takoj po izidu pa je dopolnil poglavje o pravnem redu v mestu v srednjem veku po sodni knjigi iz začetka novega veka, ki jo je 1941 vnovič odkril (46, 64). Vnovič se je povrnil k tem vprašanjem šele čez dvajset let, ko je obsežno prikazal »vlogo Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij«, a z zelo izrazitim težiščem na gospodarskem življenju 16. stoletja (67) in podal pregled »pomembnih kranjskih zdravnikov preteklosti« od 17. stoletja do 1941 (76).

K pravni zgodovini je pristopil z resnim pripravljalnim delom v smislu kritičnega pregleda vsega opravljenega dela, pri čemer je pravo povezoval ne le s socialno, marveč tudi z gospodarsko zgodovino, upošteval pa je pogosto zgodovino vseh jugoslovanskih narodov. Po nekaj začetniških pregledih (4, 13) takoj po koncu pravniskega študija je pripravil obsežen in temeljit pregled »poglavitnih vprašanj jugoslovanske družbene in gospodarske zgodovine« (16), obsegajoč tudi različne pobude za raziskovanje, vendar s težiščem na starejših obdobjih. S podobnim delom je nadaljeval tudi še pozneje (59, 70), najprej v celoti, nato z omejitvijo na vprašanja vaške samouprave. Nato se je na tem področju lotil najprej nekaterih pogledov cerkvene pravne zgodovine — najprej v zvezi z mesti (17), nato s širokim vprašanjem lastniških cerkva in samostanov (24, 32). Pripravljanje Zgodovine mesta Kranja ga je na tem področju pripeljalo k proučevanju razvoja deželskih sodišč na Gorenjskem (30) in ob primeru kosezov okrog Križ pod Trzičem (36) k pregledu celotne koseške problematike in še posebej k študiju »zgodovine prevedbe koseščin v kupna zemljišča« v razpravi, ki je pomenila začetek mirnejšega razreševanja nekaj tedaj zelo zaostrenih znanstvenih vprašanj, tako v zvezi s kosezi kot z izvorom svobodnikov. Na področje javne uprave je segel najprej z razpravo o kranjskem komerčnem konsesu (45), nato s pregledom uprave in sodstva na Slovenskem v 18. stoletju v tečaju za arhivarje, končno pa z obsežno razpravo o kranjskem deželnem vicedomu (72), ki ni le »prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem«, marveč tudi lep in trezen prispevek k prikazu boja med Celjani in Habsburžani za oblast nad to deželo. Na pravno področje spada tudi še pomembna razprava o Kastavskem statutu (47), zastavljena v širokem okviru istrskih samoupravnih občin in njihovega srednjeveškega postanka, ki je z najdbo nemškega prevoda Kastavskega statuta iz 16. stoletja razjasnila tudi nekatera interpretacijska vprašanja hrvaškega originala. Poleg nekaterih manjših prispevkov je posebna Žontarjeva zasluga še utemeljitev »pravne arheologije« kot posebne pravnozgodovinske stroke pri nas. Najprej je to storil v poljudni obliki za Slovence (37—43), nato ga pa dokončal v znanstveni obliki za vse naše narode (59).

Poleg tega, da bo Žontar ostal pač trajno zapisan v našem zgodovininapisju kot »zgodovinar mesta Kranja«, bo po svojem delu trajno ohranil veljavo zlasti še kot eden med najvidnejšimi raziskovalci gospodarske zgodovine zgodnjega novega veka, še posebej 16. stoletja. Tudi na tem področju se mu pogosto prepletata pravna in gospodarska zgodovina. Povsem na srednji vek se je omejil le v razpravi »Banke in bankirji srednjeveške Slovenije« (7), do danes temeljnem delu o tej strani naše srednjeveške zgodovine, čeprav se delo omejuje le na mesta v notranjosti in ne zajema primorskih, ki razpolagajo v tem pogledu s starejšo in precej bogatejšo dokumentacijo (pa tudi o zgodovini Judov v srednjem veku na Koroškem vemo sedaj po Wadlovi monografiji bistveno več). V okviru življenjepisa loškega meščana Volbenka Schwarza (62) je očrtal poslovanje deželnoknežjih financ na Kranjskem na meji med 15. in 16.

stoletjem. V razpravi o »kranjskem sodnem redu za deželna sodišča iz leta 1535« (52) ni samo podrobno preiskal postanek in pravno vsebino tega zakona (v primerjavi z zakonodajo drugih avstrijskih dežel), marveč se prvič posebej dotaknil tudi tedanjega boja za podežlško trgovino. Prav to vprašanje je postalo težišče njegove obsežne razprave o »nastanku, gospodarski in družbeni problematiki policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine« (63), danes temeljnega dela o pravni strani kmečkega trgovanja v naših deželah in trenjih med kmeti, deželnimi stanovi in mesti okrog tozadevnih zakonskih določb. V dveh razpravah (66, 69) je preiskoval trgovino na dolge razdalje preko slovenskih dežel v smeri od južne Nemčije na jugovzhod do turške meje ter vse različne gospodarske aktivnosti, ki so bile zvezane s tem trgovanjem. Čeprav se je ob Gestrinovem delu pokazalo, da je bila že v 16. stoletju za naše kraje še pomembnejša druga trgovinska smer (Ogrska—Italija), pomeni tudi Zontarjeva analiza trgovine po navedeni smeri zelo pomembno dopolnilo vednosti o gospodarstvu 16. stoletja v slovenskih pokrajinah. Posamezna tehtna dopolnila te problematike pomeni še vrsta drugih prispevkov (61, 73, 77), medtem ko posega prikaz obrtnikov v slovenskih mestih in trgih 1673 (74) že na drugo področje neagrarnega gospodarstva. V razpravi o Heilu (63 a) je — podobno kot ob Schwarzu — analiziral predvsem problematiko kranjskega gospodarstva sredi 18. stoletja in načrte za njegovo izboljšanje. Posebej je obravnaval tudi različne vrste gospodarske dejavnosti, tako platnarstvo in sitarstvo v založniški organizaciji na loškem gospostvu v 18. stoletju (58) ter računsko izobrazbo enega izmed organizatorjev te dejavnosti (68), žebjarstvo v Železnikih v 17. stoletju (56), zlasti pa svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja (60, 75).

Zadnje obdobje svojega dela pa je Zontar posvetil široki problematiki obrambe proti Turkom. Prvič se je dotaknil tega z ugotovitvijo, da je tirolski upornik Mihael Gaismair pri svojih protihabsburških načrtih skušal pridobiti 1528 na svojo stran tudi Hrvatov (71 — s prikazom položaja Hrvatov med Ogrsko, Turčijo in Habsburžani od okrog 1500 naprej), nato pa mu je dozorela še velika monografija o »obveščevalni službi in diplomaciji avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju« (81; 78 je le v nemščini objavljeno poglavje te knjige).

Čeprav je Zontar le kratek čas svojega službovanja prebil na znanstvenem delovnem mestu in je vse svoje znanstveno delo opravil poleg svojega službenega dela in po upokojitvi, je v naše znanje slovenske preteklosti prispeval bogate in pomembne rezultate. Spada pač v vrsto tistih starih srednješolskih profesorjev, ki so bili od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne najširši in zato tudi poglavitni temelj razvoja slovenske znanosti. Hkrati pa so prav zaradi tega pomenili najpomembnejši temelj pri uvajanju gimnazijcev na pot široke splošne izobrazbe, vedenja o življenju svojega naroda in slovenskega narodnega osveščanja. Brez njih bi bila dozorela slovenskega naroda v 19. stoletju gotovo vsaj bistveno počasnejša.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA DR. JOSIPA ZONTARJA*

1. (poročilo) Jovan Cvijić über die Vergletscherung der albanisch-montenegrinischen Hochgebirge von den Prokletije bis zum Durmitor, Zeitschrift f. Gletscherkunde Bd. X. (1917), zv. 4—5, 250—253.
2. **O nečedni tekmi**, Pravni Vestnik V (1925), 4—12.
3. (ocena) Fr. Vatovec, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, Ljubljana 1927, Čas XXII (1927/28), 343—344.
4. **Sistematska dela iz pravne zgodovine Slovencev**, GMS XI (1930), 83—84.
5. (ocena) Šišičev zbornik, Zagreb 1929, GMS XI (1930), 87—90.
6. **Kranjska gimnazija v dobi Napoleoneve Ilirije**, Izvestje državne gimnazije v Kranju 1931, 1—18.
7. **Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije**, GMS XIII (1932), 21—35.
8. (ocena) A. Mell, Grundriss der Verfassung- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks. Graz 1930, GMS XII (1932), 102—104.
9. (ocena) H. Voltolini, Der Bericht über die Rechte des Herzogs von Kärnten in zwei Handschriften des Schwabenspiegels, Berlin 1928, GMS XIV (1933), 150—151.
10. (ocena) Silvino Gigante, Monumenti di storia fiumana. Libri del Cancelliere, Fiume 1912, 1931, GMS XIV (1933), 151.
11. (ocena) M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII (1932), GMS XIV (1933), 151—152.
12. (ocena) J. Polec, O odpravi nevoljništva na Kranjskem, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete IX, GMS XIV (1933), 152.

* Brez upoštevanja člankov v dnevnem časopisu.

13. **Skupna podlaga zgodovine slovenskega prava**, Slovenski pravnik XLVII (1933), 162—171.
14. (ocena) E. Schmidt, Die verfassungsrechtliche und politische Struktur des rumänischen Staates in ihrer historischen Entwicklung, München 1932, VSWG 26 (1933), 408—409.
15. (poročilo) Publikacije seminarja za zgodovino prava v srednji Evropi na pravni fakulteti Komenskega univerze v Bratislavi, Slovenski pravnik XLVIII (1934), 45.
16. **Hauptprobleme der jugoslawischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte**, VSWG 27 (1934), 347—373.
Oceno razprave gl. Jugoslovanski istorijski časopis III (1937), 478—479. (M. Kos)
17. **Cerkev in ustavni razvoj naših mest**, Kronika slovenskih mest I (1934), 189—192.
18. (ocena) J. Striedinger, H. G. Puecher, ein Freisinger Diplomat des 17. Jahrhunderts, Freising 1920, GMS XV (1934), 121—122.
19. (ocena) U. Inchiostri, Il comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV, Roma 1931, Jugoslovanski istorijski časopis I (1935), 139—142.
20. (ocena) B. Seuffert, Drei Register aus den Jahren 1478—1519, Innsbruck 1934, GMS XVI (1935), 141—143.
21. (ocena) Die österr. Zentralverwaltung. II. Abt. Von der Vereinigung der österr. und böhm. Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverwaltung (1749—1848) GMS XVI (1935), 143—144.
22. **Zum Mass- und Geldwesen Ragusas**, VSWG 28 (1935), 363.
23. (nekrolog) **Prof. Mihajlo N. Jasinski**, Slovenski pravnik XLIX (1935), 455—456.
24. **Problem lastniških cerkva in samostanov v pravni zgodovini Jugoslovanov**, Slovenski pravnik XLIX (1935), 430—444.
Oceno razprave gl. Jugoslovanski istorijski časopis III (1937), 461. (Al. Soloviev), Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte LIX (kanon. Abt. 28) 1939, 629 (H. F. Schmid, Dunaj).
25. (ocena) J. Šedivy, Oris zgodovine Jugoslovanov, ČZN XXX (1935), 93—94.
26. (ocena) T. Saturnik, O pravu soukromem u Slovanů v dobach starších, Praha 1934, Slovenski pravnik XLIX (1935), 51—53.
O vplivu recenzije na češko strokovno literaturo gl. O. Sommer, Od Bohuše Riegra Theodoru Saturnikovi, Praha 1935, 4, 13, 27; R. Rauscher, O vedecké metody pri zkoumání soukromého práva u Slovanů v dobach starších, Bratislava 1935, 10 sl., 21, 27, 34.
27. (ocena) M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, ČZN XXXI (1936), 88—90, Ljubljanski zvon LVI (1936), 293—295.
28. (ocena) Gr. Krek, Lastnina na divjaci, Maurovičev zbornik, Beograd 1934, VSWG 29 (1936), 218.
29. **Prešeren in Kranj**, ČZN XXXII (1937), 204—212.
30. **Razvoj deželjskih sodišč na Gorenjskem**, Slovenski pravnik LII (1938), 221—224.
31. **Zgodovina mesta Kranja** (s sodelovanjem W. Schmida [arheologija] in Fr. Steleta [umetnostna zgodovina]). Ljubljana 1939, 530 str.
Oceno so izšle: v ČZN XXXIV (1939), 110—112 (Fr. Zwitter), Sodobnost VII (1939), 474—475 (isti), Dejanje II (1939), 214—215 (B. Grafenauer), Domu in svetu 51 (1939), 353—354 (P. Blaznik).
32. (skupaj s prof. dr. M. Kosom) **Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja**, GMS XX (1939), 236—243.
33. (ocena) Kočevski zbornik, Dom in svet 51 (1939), 354—355.
34. **Za delovno skupnost slov. zgodovinarjev**, ČZN XXXIII (1939), 212—216.
35. (ocena) J. Polec, Pripombe kranjske deželne komisije k Martinijevemu osnutku avstrijskega državlanskega zakonika, ZZR XVI (1940), GMS (1940), 133—134.
36. **K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča**, Slovenski pravnik LII (1940), 285—295.
37. **Slovenske pravne starine**, Mladika XXI (1940), 136—138.
38. **Sodne lipe in mejna znamenja**, istotam, 175—177.
39. **Sramotilni stebri**, istotam, 214—216.
40. **Morišča in krvava znamenja**, istotam, 249—250.
41. **Tržna in obrtniška znamenja**, istotam, 281—282.
42. **Rovaši**, istotam, 310—311.
43. **Knežji kamen in vojvodski stol**, istotam, 349—350.
44. (ocena) K. Zechner, Die Rechte der Kärntner Städte im Mittelalter und ihr Zusammenhang mit den Stadtrechten außerhalb Kärntens, München 1938, GMS XXII (1941), 87—88.
45. **Kranjski »consensus commercialis« in njegovo delo za napredek železarstva**. Tovarniški vestnik, Jesenice 1941, 11—12 (nadaljevanje je izostalo zaradi okupacije).
46. **Najstarejša sodna knjiga mesta Kranja (1517—1520)**, ZZR XVIII (1942), 360—368.
47. **Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja**. ZZR XXI (1946), 153—219.
48. (ocena) H. F. Schmid, La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel piu antico codice slavo, Milano 1951, ZČ V (1951), 367.
49. (ocena) A. Melik, Planine v Julijskih Alpah, Ljubljana 1950, ZČ V (1951), 372—373.
50. **Ob šestoletnici Dušanovega zakonika**, ZČ V (1951), 209—214.

51. **Zur Problematik der älteren Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Völker Jugoslawiens**, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung LX (1951), 369—383.
Recenzijo razprave gl. Historijski zbornik VI (1953), 123—124 (J. Šidak).
52. **Kranjski sodni red za deželna sodišča iz leta 1535**, ZČ VI—VII (1952—1953), 566—587.
53. **Rokopis dr. Tomaža Dolinarja (1760—1839)**, ZČ VIII (1955), 155—157.
54. (ocena) G. Ostrogorski, Pronija, Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama, istotam, 258—262.
55. (ocena) Greta Mecenseffy, Im Dienste dreier Habsburger, Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615—1677), istotam, 296—299.
56. **O našem starem žebjarstvu**, Loški razgledi II (1955), 85—86.
57. **Arhiv poveljstva armadne skupine maršala Svetozarja Borovića (1916—1918)**, Kronika IV (1956), 39—47.
58. **Platnarstvo in sitarstvo v loškem gospostvu v 18. stoletju**, Loški razgledi III (1956), 89—102.
59. **Zur Problematik der Rechtsarchäologie bei den Völkern Jugoslawiens**, Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas, Bd. II., Studien zur älteren Geschichte Osteuropas I., Teil, Wien 1956, 169—202.
60. **Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja**, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 11, Institut za zgodovino, sekcija za občo in narodno zgodovino 3, Ljubljana 1957, 160 str.
61. **Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1713—1716**, Prispevek k zgodovini blagovnega prometa in organizacije trgovine na Slovenskem v 18. stoletju, Tržič 1957, 23 str.
62. **Ločan Volbenk**, Loški razgledi 4 (1957), 24—34.
62. a **Soseskini »hisi« v Beli Krajini**, Slovenski etnograf X, 1957, 77—80.
63. **Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine**, ZČ X—XI, 1956—1957, 32—121.
63. a **Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektmacher und national-ökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts**, Südostforschungen XVII, 1958, 376—406.
64. **Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg/Kranj (1517—1520)**, Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas, Bd. III, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas II. Teil, Wien 1959, 186—200.
65. (nekrolog) **Gregor Čremošnik (1890—1958)**, Südostforschungen XVIII (1959), 391—394.
66. **Villach und der Südosten**, 900 Jahre Villach — Neue Beiträge zur Stadtgeschichte, Villach 1960, 459—522.
67. **Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka)**, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, 137—159.
68. **Trgovska računica loškega veletrgovca Franca Oblaka-Wolkensperga iz leta 1677**, Loški razgledi 7 (1961), 88—93.
69. **Villach-Nürnberg und der Südosten**, Jahrbuch des Museums der Stadt Villach, 1 (1961), 89—100.
70. **Der Stand der Forschung über die südslawische ländliche Ordnung**, Vorträge und Forschungen, Herausgegeben vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, geleitet von Theodor Mayer, Bd. VIII, Die Anfänge der Landsgemeinde und ihr Wesen, Konstanz 1964, 419—441.
71. **Mihael Gaismair in Hrvatje**, ZČ XIX—XX (1965—1966), 205—218.
72. **Kranjski deželni vicedom. Prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem**, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave V, Ljubljana 1966, 277—318.
73. **Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544**, Kronika XVI (1968), 32—44.
74. **F. V. Hörnigkova statistika obrtnikov slovenskih mest in trgov iz leta 1673**, Kronika XVIII (1970), 80—82.
75. **Gojitev sviloprejk**, v Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I., Ljubljana 1970, 409—415.
76. **Pomembni kranjski zdravniki preteklosti**, Kranjski zbornik 1970, 343—348.
77. **Vloga in pomen Ptuja v mednarodni trgovini poznega srednjega in zgodnjega novega veka**, Kronika XIX (1971), 149—151.
78. **Michael Černovič, Geheimagent Ferdinads I. und Maximilians II., und seine Berichterstattung**, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 24 (1971), 169—222.
79. (nekrolog) **Milko Kos (1892—1972)**, Südostforschungen XXXI (1972), 344—349.
80. **Die Südslawen und die Türken**, Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969 in Mogersdorf, Eisenstadt 1972, 95—108.
81. **Obveščevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju**, SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 18, Ljubljana 1973, 263 str.

82. **Pavlu Blazniku ob sedemdesetletnici**, Kronika XXI (1973), 127—130.
83. (skupaj z B. Otorepcem) **Božja sodba (ordal) sveče v Kamniku leta 1398**, ZC XXVII (1973), 321—328.
84. **Zgodovina mesta Kranja**, Kranj 1982. Str. 1—529 je ponatisnjeno besedilo knjige iz leta 1939 (gl. št. 31) s prilogama »Kranj po katastrski mapi iz leta 1826« (ceste in stavbe po stanju v katastru 1937) in »Kranjsko polje z ledinskimi imeni po katastrski mapi iz leta 1826«. Ponatisnjene so tudi vse ilustracije v besedilu in prilogah (164 slik), le podoba Antona Koblarja na pril. med str. 4 in 5 je

zamenjana s sliko dr. Jos. Žontarja. Na str. II—XLVII so nova besedila : *Uredniški odbor*, Ob ponatisu Zgodovine mesta Kranja, str. III—IV ; *Andrej Valič*, Arheološka raziskovanja na Kranjskem območju v preteklih štirih desetletjih, str. V—XXIV ; *Jože Zontar*, Novejša dognanja o zgodovini Kranja in njegovega območja, str. XXV—XXXVII ; *Cene Avguštin*, Novejša raziskovanja o umetnostni zgodovini Kranja, str. XXXVIII—XLVI ; povzetki, str. XLVII ; novi prilogi »Arheološka najdišča na Kranjskem območju« in »Generalni načrt staroslovanskega grobišča v središču Kranja (farna cerkev)«.

Bogo Grafenauer

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevine zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,

med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 180 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minafik — Ptujске lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim podarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 180 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov — Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič — Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 180 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J.M. Žagarja (Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst napotkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 300 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago Bufon — Ivan Žiga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc — Ivan Žiga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Žagarstvo na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 620 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji, Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič — Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel (Štrukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 800 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Petra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka, Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjurina, Štefana Barbariča in Mirka Kambiča.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

MEDNARODNO ZNANSTVENO POSVETOVANJE »UNIVERZE IN ŠTUDENTJE« (Dunaj, 16.—18. septembra 1983)

Namen posvetovanja, ki ga je organiziral Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju v sodelovanju z Mednarodno komisijo za slovanske študije in ob podpori UNESCA, je bil — kot pove podrobnejša opredelitev teme — ovrednotenje »pomena študentskih migracij za znanstveno in družbeno obnovo v času od 18. do 20. stoletja«, razprava pa je bila v geografskem pogledu (z nekaj izjemami) omejena na srednjo in vzhodno Evropo. Posvetovanje ima predhodnika v podobnem srečanju, ki so ga isti organizatorji pripravili že leta 1978 s prominentno avstrijsko in mednarodno udeležbo in na katerem so udeleženci razpravljali o »znanstvenih središčih in duhovnih stikih med srednjo in jugovzhodno Evropo od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne«; obsežen, vsebinsko bogat zbornik tega srečanja, ki je združil v enem zvezku prepogosto kar preveč razpršene informacije, je izšel spomladi leta 1983 na Dunaju,¹ ravno ob pravem času, da je osvežil rezultate prvega in ponudil gradivo za drugo posvetovanje.

Vseeno je v dve sekciji razdeljena razprava na posvetovanju o »Univerzah in študentih« deloma tekla mimo zastavljene teme: večina referentov in razpravljalcev je tudi tokrat ostajala pri predstavitvi pomena posameznih univerzitetnih središč za različne narode srednje in vzhodne Evrope in opozorilih na nacionalno pripadnost profesorjev in študentov, le v manjši meri pa se je ustavljala ob vprašanju o posledicah prenašanja in izmenjave znanja za družbeni in kulturni razvoj v okoljih, iz katerih so študentje in profesorji prihajali. Potek posvetovanja je tako pokazal, da je mogoče k temi, ki jo je že obravnavalo srečanje leta 1978, še marsikaj dodati, hkrati pa razkril, da je širši vpliv znanstvenih in intelektualnih središč na proces družbene modernizacije neredko zelo težko natančneje ugotoviti, saj so že z ugotavljanjem kasnejšega curriculum vitae posameznih študentov in diplomantov velike težave (kar je duhovito in nazorno ilustriral prof. W. Zimmermann iz Zürichs s primerom srbskih študentov na züriški univerzi). Vprašanje o mednacionalni izmenjavi znanstvenih rezultatov, vplivih znanstvenih ustanov in posameznih osebnosti in kulturnih stikih med različnimi narodi srednje in vzhodno evropskega prostora je obširneje problematiziral predvsem uvodni referat slovenskega rojaka prof. Stanislava Hafnerja iz Gradca (K tipologiji nadnacionalne znanstvene komunikacije), ki je ob neizogibnih posplošitvah opozoril na nekatere značilnosti v razvoju znanosti v srednji Evropi in habsburški monarhiji od 18. stoletja dalje in med drugim prepričljivo ugotovil, da je imela rastoča nacionalna polarizacija s krepitvijo nacionalnih gibanj za razvoj posameznih znanosti večznačne, celo nasprotujoče posledice, saj ni le vzpodbujala k nastajanju nacionalnih znanstvenih središč in oblikovanju »nacionalnih« znanstvenih disciplin, temveč marsikje v isti sapi obremenjevala mednacionalno znanstveno komuniciranje. Teh vprašanj so se kasneje mimogrede posamezniki dotaknili tudi v razpravi v sekcijah, vendar bi nedvomno zaslužila še podrobnejšo in temeljitejšo osvetlitev.

Delo v sekcijah je potekalo istočasno, zaradi česar so imeli udeleženci le deloma pregled nad razpravo, zato pa tem več možnosti, da so se vanjo vključili. V prvi sekciji je bilo v dveh dneh predstavljenih kar dvanajst referatov, ki jih je težko tematsko in geografsko grupirati. Uvodni referat je imel Gary Cohen (Oklahoma, ZDA), ki je prikazal rezultate svoje še nedokončane raziskave socialnega in geografskega izvora študentov dunajske univerze v letih 1860—1900 in se med drugim ustavil pri nekaterih vidikih računalniške obdelave univerzitetnih matrik. Po Cohenovih podatkih so za razmere na dunajski univerzi v navedenem obdobju značilne iste težnje, ki označujejo razvoj na ostalih avstrijskih visokih šolah: nagla rast števila študentov prava, medicine in filozofije, po letu 1890 povečan dotok študentov iz nižjih socialnih slojev, hkrati pa z ustanavljanjem univerz in visokih šol v nenemških deželah monarhije porast števila študentov z nemškimi maternim jezikom. Cohenova študija bo, ko bo dokončana, nedvomno edinstven prikaz študentske populacije na dunajski univerzi v drugi polovici 19. stoletja in zanimiva tudi za slovensko kulturno zgodovino. Na Cohenova izvajanja sta se posredno navezala Waltraud Heindl (Dunaj) in Walter Höflechner (Graz), ki sta svoja referata podobno pripravila na osnovi univerzitetnih

¹ »Wegenetz europäischen Geistes«, Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum ersten Weltkrieg, Herausgegeben von Richard Plaschka und Karlheinz Mack, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1983, 498 str.

gradiv. Heindlova je govorila o prvih ženskah-šudentkah na dunajski univerzi in opozorila na številna vprašanja, ki jih v tej zvezi zastavlja raziskovanje univerzitetnih matrik (v nadaljevanju se je omejila predvsem na ruske študentke), graški univerzitetni arhivar Höflechner pa je podrobneje predstavil gradivo in tuje (med drugim tudi južnoslovanske) študente graške univerze v času med obema vojnama. Razmer in študentov na dunajski kot ostalih univerzah avstrijske polovice monarhije so se dotaknili še nekateri drugi referenti prve sekcije: Vladimir Matula (Bratislava) je govoril o vplivu slovanskih študentskih krožkov na Dunaju na oblikovanje slovaškega preporednega gibanja v tridesetih letih preteklega stoletja, W. Malfer (Dunaj) o italijanskih študentih na Dunaju, v Gradcu in Innsbrucku, referat o Slovencih na dunajski in ostalih avstrijskih univerzah pa sta skupaj pripravila V. Melik in podpisani.

V zvezi z jugoslovanskimi narodi je bila v referatih obširneje zastopana le problematika oblikovanja srbskega in slovenskega izobraženstva, medtem ko referata o hrvatskem izobraženstvu in njegovi povezanosti z evropskimi univerzitetnimi središči na žalost ni bilo. V sklopu referatov, ki so govorili o naših narodih, je tako najprej W. Zimmermann iz Züricha v dinamičnem in duhovitem prispevku predstavil podatke o južnoslovanskih, zlasti srbskih in bolgarskih študentih na züriški univerzi in kot eden redkih med referenti poizkušal natančneje opredeliti njihovo vlogo po povratku v domovino. Če bi v vseh evropskih univerzitetnih središčih razpolagali s tako bogatimi podatki kot v Zürichu, kjer univerzitetno gradivo dopolnjujejo podrobni policijski sezname in poročila o tujih študentih (njihovih stikih, njihovem vedenju, gmotnih in življenjskih razmerah), bi bilo razmeroma lahko napisati zgodovino evropskega izobraženstva in študentskih migracij. Toda Zürich je prej izjema kot pravilo. Z zbiranjem podatkov, ki ga dodatno otežuje selitev študentov z univerze na univerzo, so praviloma velike težave, na kar je med drugim opozorila Ljubinka Trgovčević (Beograd), ki je govorila o študiju prve generacije profesorjev beograjske univerze v tujini. Med 45 profesorji leta 1905 ustanovljene beograjske univerze se jih je kar 44 šolalo na tujem, in sicer na skupno 23 univerzah v petih različnih državah, polovica med njimi pa je v času študija enkrat ali večkrat zamenjala univerzo. Kako nezanesljivi in neusklanjani so statistični podatki in razne številčne navedbe v literaturi, sva se naglo prepričala tudi avtorja slovenskega referata. Del, ki poizkuša natančneje ugotoviti število slovenskih študentov po univerzah in strokah, je pripravil prof. Melik. Čeprav ugotovljene številke zaradi nezanesljivih in pogosto nasprotujočih navedb niso dokončne in jih bo mogoče še v marsičem dopolniti, je Meliku uspelo zlasti za zadnja desetletja pred razsulom monarhije napraviti podrobnejše izračune, ki bodo z objavo referata prvič obelodani. Iz podatkov je razvidno, da je bilo slovenskih visokošolcev še v osemdesetih letih preteklega stoletja manj kot 400, da se je njihovo število povzpelo na okoli 650 leta 1900 in se je neposredno pred prvo vojno gibalo malo pod 1000. Med strokami sta sprva prevladovala bogoslovje in pravo, pri čemer so ob prelomu stoletja med slovenskimi visokošolci pravniki po številu že sami na prvem mestu (leta 1913 okoli tretjina vseh študirajočih). Število študentov medicine in filozofije je bilo podvrženo večjim nihanjem, medtem ko je število tehnikov hitreje raslo šele od začetka našega stoletja. Melik se je v referatu širše ustavil tudi pri boju za slovensko univerzo, podpisani pa je poročal o podpornih društvih za slovenske študente, njihovem socialnem položaju in društvenem življenju. V sklepu sva kratko opozorila na nekatere slovenske profesorje, ki so poučevali na avstrijskih univerzah in omenila pomen avstrijskih visokih šol za oblikovanje slovenskega izobraženstva.

Ostali referati, predstavljeni v prvi sekciji, so obravnavali izobraženstvo in univerze v različnih, zemljepisno dokaj oddaljenih predelih srednje in vzhodne Evrope. J. Bardach (Varšava) je tako govoril o poljskih študentih na ruskih univerzah, E. Thaden (ZDA) o nemških univerzah in agrarnih ter socialnih reformah v zahodnih (baltskih) pokrajinah ruskega carstva v letih 1804—1866, D. Berindei (Bukarešta) o romunskih študentih v tujini in njihovi vlogi v procesu nastajanja moderne romunske države, G. Hölvény (Budimpešta) pa je kot edini madžarski referent predstavil madžarske študente na evropskih univerzah v 18. stoletju. Ruski, bolgarski, češki, slovaški in lužiško-srbski študentje, njihov študij in kasnejša vloga v domovini so bili predmet razprave v drugi sekciji, v kateri so z referati sodelovali (navajam po programu): I. I. Kostjuško (Moskva), E. Donnert (Halle-Wittenberg), N. Genčev, V. Paskaleva in C. Todorova (Sofija), P. Bachmaier (Dunaj), H. Batowski (Krakov), J. Koči (Praga), E. Bosak (Kanada), Jan Šolta (Budišin) in G. Grimm (München). Razpravo v sekcijah je sklenilo zaključno plenarno zasedanje, na katerem so poročevalci poročali o rezultatih razprave, v imenu Mednarodne komisije za slovenske študije sta o pomenu posvetovanja govorila J. Bardach in B. Michel, srečanje pa je — tako kot otvoril — svečano zaključil rektor dunajske univerze prof. dr. Richard Plaschka.

Dunajsko posvetovanje tako velike teme kot je tema o »univerzah in študentih« razumljivo ni moglo izčrpati. Že s tem, da je omogočilo soočenje različnih dognanj

in prikaz razmer na različnih evropskih univerzah, opozorilo na še neizčrpane arhivske fonde in vzpodbudilo izmenjavo informacij, pa pomeni dragocen in pomemben prispevek k proučevanju zgodovine evropskega izobraženstva in evropske kulturne povezanosti v preteklosti. Referati s posvetovanja bodo izšli v posebnem zborniku (predvidoma leta 1985); bržčas ni pretirana misel, da bo ta zbornik — skupaj z zbornikom prvega dunajskega posvetovanja na isto temo, nepogrešljivo gradivo vsakomur, ki se bo v prihodnje ukvarjal z zgodovino evropskih univerz in pretoka znanja in idej v srednjem in vzhodnoevropskem prostoru. K uspehu posvetovanja pa je nedvomno pripomoglo tudi izredno prijetno, gostoljubno in delavno vzdušje, ki so ga pod vodstvom dr. Karlheinz Macka uspeli ustvariti organizatorji, sodelavci Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo.

Peter Vodopivec

17. ZASEDANJE ČEŠKOSLOVAŠKO-JUGOSLOVANSKE ZGODOVINSKE KOMISIJE

(Brno, 11. do 14. oktobra 1983)

Tema 17. zasedanja češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije, ki se je sestala v času od 11. do 14. oktobra 1983 v Brnu, je bil »Miselni razvoj pri Čehih, Slovakah in južnih Slovanih« od srede 18. stoletja do revolucionarnih let 1848/49. Izkazalo se je, da je zgodovina »idej in ideologij« lahko kaj vzpodbudna snov za živo in sproščeno razpravo, saj se je zasedanja komisije udeležilo kar 43 zgodovinarjev obeh držav, izmenjava mnenj v prostorih filozofske fakultete in rektorata brnske univerze pa je po zavzetosti preseгла vrsto razprav na dosedanjih zasedanjih komisije (vsaj tistih, ki jim je od leta 1972 prisostvoval podpisani). Zasedanje je tako, — kljub nekaterim očitnim razlikam v ideoloških ocenah in izhodiščih — opozorilo na številne podobnosti in razlike v sočasnem razvoju na Češkem, Slovaškem in pri jugoslovanskih narodih, ki v isti sapi vzpodbujajo k razmišljanju o širših razvojnih značilnostih v oblikovanju nacionalnih, socialnih in političnih ideologij v srednji Evropi kot mnogih metodoloških vprašanih raziskovanja kulturne in tim. »intelektualne zgodovine«.

Uvodni referat je imel J. Kolečka, ki je v zelo splošnih tezah, s poudarkom na idejah zadnjih desetletij 18. stoletja in vplivih francoske revolucije, orisal »Narodnostno načelo v prvi polovici 19. stoletja« in spregovoril o različnih manifestacijah »ideje naroda« v obravnavanem času. Kljub dinamični in sugestivni predstavitvi so ostala njegova izvajanja v razpravi manj odmevna, saj je poizkušal zajeti narodnostno problematiko ne le v širšem evropskem, temveč deloma tudi izvenevropskem okviru, medtem ko so se drugi referenti usmerili h konkretnjšim vprašanjem razvoja pri posameznih narodih jugovzhodne Evrope in Habsburške monarhije. Kot prvi jugoslovanski referent je tako Nikola Petrović opozoril na idejna gibanja pri Srbih na Ogrskem po padcu jožefinizma, avtonomistične težnje v Banatu v devetdesetih letih 18. stoletja in pomen Temišvarskega sabora. Pri srednji Evropi se je zadržal tudi B. Sindelař, ki je govoril o prostozidarskih ložah in prostozidarstvu v srednjeevropskem prostoru v 18. stoletju in vzbudil splošno pozornost z novimi zapazanji in podatki o precejevanju pomena prostozidarskih združenj in njihove vloge v razširjanju razsvetljskih idej. Sindelařove ugotovitve so tem zanimivejše, ker ugovarjajo trditvam nekaterih zahodnoevropskih zgodovinarjev, ki v zadnjem času ponovno odkrivajo in (pre)naglašajo posredniško vlogo mednarodnih prostozidarskih zvez in stikov. V tem smislu je lahko tudi podpisani v svojem referatu o političnih in kulturnih gibanjih na Slovenskem v času od srede 18. stoletja do 1813 ugotovil, da je bilo med člani prostozidarskih lož, ki so jih Francozi ustanovili v Ilirskih provincah precej manj domačinov kot se je domnevalo doslej.

Začetke nacionalnih (preporodnih) gibanj pri Čehih, Slovakah in južnih Slovanih je v medsebojni primerjavi obravnaval le del referentov; v tem pogledu je kot poizkus sinteze zasnoval svoj referat zlasti V. Začek, ki je obširno govoril o češko-jugoslovanskih stikih v prvi polovici 19. stoletja in se med drugim posebej ustavljal pri Slovencih. S slovaškega vidika je isto vprašanje predstavil M. Krajčović, ki je v svojem referatu povzel nekatere rezultate svojih raziskav slovaških stikov z južnošlovanskimi narodi do leta 1848. Širše sta se nato medsebojnih odnosov dotaknila še V. Štastný in J. Tíbenski (prvi z referatom o »Slavistiki in slovanstvu v češki družbi do srede 19. stoletja« in drugi s prispevkom o »Sodelovanju Slovakov z nekaterimi najpomembnejšimi protagonisti ilirizma«), tako da smo Jugoslovani z referati na temo medsebojnih vplivov in sodelovanja (zopet) ostali v manjšini. Kot večkrat na podobnih srečanjih se je namreč tudi v Brnu ponovno izkazalo, da v raziskovanju mednarodnih zvez lastnih narodov zaostajamo za sosedi in nekaterimi narodi nekdanje monarhije, s katerimi smo imeli nekaj intenzivne kulturne in politične stike.

Čeprav so deloma posegli v problematiko jugoslovansko-češkoslovaških odnosov, so se morali tako jugoslovanski referenti omejiti predvsem na predstavitev razvoja v obravnavanem obdobju na domačih tleh. O Slovencih je v odmevnem referatu

govoril V. Melik, o Hrvatih in ilirizmu N. Stančić, o prvem srbskem zunanjepolitičnem programu in I. Garašaninu pa Lj. Aleksić-Pejković. Makedonske razmere v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja sta stvarno, vendar polemično predstavila A. Matkovski in B. Ristovski, medtem ko je F. Rozman prikazal socialno misel Andreja Bernarda Smolnikarja. Na številna manj znana dejstva iz socialnega in političnega življenja Vojne krajine je opozoril D. Berić. O nekaterih problemih idejnega razvoja pri Čehih in Slovakah v istem času pa so nato izčrпно poročali tudi češki in slovaški referenti. O zahodnoevropskih vplivih, zlasti vplivih nemške idealistične filozofije, na slovaško nacionalno gibanje v prvi polovici 19. stoletja je tako govoril J. Hučko, o socialnem vprašanju in češki nacionalni ideologiji leta 1848 M. Šmerda, o državno pravnih vidikih češkega narodnega programa leta 1848 pa M. Šestak.

Kljub osredotočenju večine referentov na procese pri posameznih narodih je plodna in razgibana razprava razkrila, da so takšne vzporedne predstavitve problematike več kot koristne. Razprava se namreč — kot omenjeno — ni omejila le na posamezna pojasnila, temveč se je razširila na širše soočanje mnenj in stališč. Tako je V. Začek med drugim obširno opozoril na svoje poglede na Garašaninovo Načertanije, polemična razhajanja so vzpodbudile nekatere teze N. Stančića o ilirizmu in značaju nacionalnih gibanj v prvi polovici 19. stoletja, posebno pozornost pa je vzbudil diskusijski prispevek V. Melika, ki je predstavil nekatere nove poglede na slovensko zgodovino 19. stoletja in njene osebnosti (med drugim J. Bleiweisa). Sproščeno vzdušje v razpravi po svoje ilustrira podatek, da je 18 predstavljenih referatov dopolnilo dvakrat toliko diskusijskih prispevkov (36), pri čemer se je v razpravo vključila večina stalnih udeležencev srečanja.

Kot vsakoletno srečanje je tudi srečanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije v Brnu sklenil sestanek stalnih članov komisije pod predsedstvom V. Štastnega in N. Petrovića, vsem udeležencem srečanja v Brnu pa bo bržčas posebej ostal v spominu izlet v Slavkov in Kromeriž, dve mesti, ki sta se pomembno zapisali ne le v češko, temveč tudi širšo srednjeevropsko zgodovino. Z zasedanjem v Brnu se je češkoslovaško-jugoslovanska zgodovinska komisija še enkrat potrdila kot pomembna in uspešna oblika mednarodnega sodelovanja, ki izpolnjuje svojo nalogo z utrjevanjem institucionalnih in osebnih stikov in zvez — na žalost tudi nadalje ena redkih bilateralnih komisij Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije, ki redno delujejo.

Peter Vodopivec

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije (oddelek za zgodovino, Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, telefon 224 011, 224 046, int. 209) lahko naročite še večino letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja; posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih številk »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

Cene so razprodajne in so za posamezne številke naslednje:

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — razprodan
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 40-odstotni pribitek.

OCENE IN POROČILA

Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov. Odgovorni urednik Janko Liška. Uredniški odbor (poleg njega) Franček Brglez, dr. Vladimir Klemenčič, Janez Stergar, dr. Borut Marjan Sturm in (predsednik odbora) inž. Pavle Žaucer. Ljubljana : Komunist; Celovec : Drava, 1984. 386 + XIV strani + 32 strani slik in zemljevidov v prilogi.

To je knjiga, ki so jo želeli in pripravljali ljudje iz vodstva Zveze koroških partizanov že od 1971, ko zaradi meni ne povsem razumljivih razlogov niso bili povsem zadovoljni z zbornikom *Koroška in koroški Slovenci* (založba: Obzorja): — ali res zaradi »ljubosumnosti« sodobne zgodovine na pomen starejše zgodovine Slovencev? Vsekakor sta mi že kmalu po izidu te knjige najprej Karel Prušnik-Gašper in pozneje še inž. Žaucer izrazila željo po novem, »pravem« zborniku o Koroški in njeni zgodovini. Nezadovoljstva nisem razumel tedaj in ga ne morem sedaj, po izidu te knjige — prejšnji zbornik je bil glede na vso zgodovino koroških Slovencev, pač gotovo bolj celovit in tudi bolj vsestranski in dokumentaren.

Pač pa je seveda res, da je ta zbornik mnogo močneje zavezan **današnjemu** položaju Slovencev na Koroškem in podlagi njihovih pravic, udeležbi v narodnoosvobodilnem boju. S tega stališča ima knjiga o položaju koroških Slovencev, **danés**, kot jo je zasnoval uredniški odbor in oblikoval vsaj v njenem prvem delu (v člankih in razpravah do strani 170) odgovorni urednik Janko Liška (ki pa zaradi svoje smrti dela ni mogel opravičiti do konca), seveda globok temelj prav sedaj, ko se nad koroškimi Slovenci zgrinjajo nove grožnje, posebej glede šolstva, in ko so že nekaj let uresničene nove oblike volilnega sistema, ki preprečujejo s svojo volilno geometrijo koroškemu Slovenceu kakršenkoli uspeh pri deželnozborskih volitvah. Hkrati pa vemo, da še danes, 29 let po podpisu avstrijske državne pogodbe, niso uresničene njene določbe v 7. členu o pravicah Slovencev na Koroškem in da je obratno prav njen sprejem pomenil začetek novih germanizacijskih pritiskov ter raznovrstnih oblik napadov na Slovence (zlasti s strani obnovljenega Heimatdiensta) in celo odpravljanja pravic, ki so jih imeli v času pogajanj za odpravo okupacije Avstrije in sprejema omenjene pogodbe (zlasti spremembe glede osnovne šole). Prav ta položaj je poglavito izhodišče knjige, ki naj bi v svojem prvem delu predvsem opozarjala Slovence, kaj se dogaja s tistim delom njihovega narodnega telesa, ki je po plebiscitu ostal na severu zunaj jugoslovanskih državnih meja. Odtod tudi njena vsebinska omejitev v glavnem na čas od 1941 naprej, pač na današnje življenje in njegove neposredne podlage. Za vso starejšo zgodovino je porabljenih le nepolnih trideset strani.

Urednik prvega dela knjige si je pomagal v največji meri tako, da je iz novejšé slovenske literature o koroških Slovencih (večinoma okrog leta 1980, nekaj pa tudi ob upoštevanju nekoliko starejših stvari) izbral primerne članke ali razprave krajšega obsega in jih (včasih nebitveno spremenjene) ponatšnil; žal mesto prvotne objave ni navedeno povsod, kot bi pač moralo biti.

Za obdobje prve svetovne vojne je uporabljen kratek sintetičen pregled Janka Pleterskega o »pomenu koroške preteklosti« (22—33), ki se do marčne revolucije omeji le na izpostavitve pomena nekaj redkih bistvenih sestavin, od 1848 pa vendar podaja strnjen pregled etničnega, socialnega in političnega razvoja koroških Slovencev oziroma slovenskega dela dežele. V svojem drugem prispevku o »koroških Slovencih in plebiscitu« (34—39) je isti avtor dal kratek povzetek iz zbornika »Koroški plebiscit«, omejen predvsem na vprašanje odločitve večine koroškega slovenskega socialdemokratskega delavstva za Avstrijo, kar je pač odločilo slovenski poraz v plebiscitu. Za današnje potrebe bi bilo pa vendarle prav članek iz leta 1971 dopolniti z zavzetjem stališča do drugačne teorije, ki jo je o tem vprašanju leta 1980 postavil koroško-du-najski zgodovinar Andrej Moritsch. (Moritsch je namreč svojo tezo, da je odločilo proti Jugoslaviji agrarno-kmečko prebivalstvo, zasnoval le na relativnih razmerjih med številom Slovencev (po občevalnem jeziku) in za Avstrijo glasujočih v posameznih občinah, ni pa izračunal absolutnih diferencialnih vrednosti glasov za Avstrijo v agrarnih in neagrarnih občinah; ta izračun pa njegovo teorijo zelo omejuje!)

Za obdobje prve avstrijske republike sta v zborniku uporabljena dva prispevka Toneta Zorna, prvi sega do »anšlusa« (40—46), drugi pa obravnava neposredne posledice te »priključitve« v letih 1938 in 1939 (47—49). V obeh ne podaja toliko celotnega slovenskega razvoja na Koroškem v tem času, marveč opozarja predvsem na različne oblike in sredstva germanizacijskega pritiska na Slovence — prav desetletje po plebiscitu je bilo v tem pogledu eden izmed najhujših časov za koroške Slovence. Opo-

zorit je treba le na nekaj potrebnih popravkov: str. 42, 7. vrsta zgoraj — moteča tiškovna napaka »protikomunizem« namesto prav »prokomunizem«; sredi str. 48 bi bilo prav pregnanega predsednika SPZ imenovati tudi z imenom — dr. Joško Tischler; v predzadnjem odstavku na isti strani je tiskarski škrat spremenil štetje 1923 v napačno »1932«; nacistično štetje je imelo šveda svoje politično ozadje (račune z izgonom Slovencev), kar bi bilo prav povedati; število 115.000 Slovencev na ozemlju današnje republike Avstrije je za 1910 gotovo previsoko, sam sem računal na okrog 100.000, glej Koroški zbornik, 1946, str. 185 sl.!

France Škerl je (v sodelovanju z Borutom M. Sturmom) prispeval nekaj kratke povzetek razprave o narodnoosvobodilnem boju na Koroškem iz Koroškega zbornika 1946 (50—62). Glede na današnje stanje znanstvenega obravnavanja tega vprašanja pa bi bilo prav povedati tudi kaj konkretnega v zvezi z drugačnimi kvantifikacijskimi podatki (o številu partizanov, padlih partizanov in nemških vojakov), ki jih navaja dunajski zgodovinar Josef Rausch, vsekakor pa je škoda, da niso uporabljeni podatki Rauschovega zemljevida o »nemških oporiščih« in »področjih delovanja partizanov« na »južnem Koroškem« v poletju 1944 (str. 54—55 knjižice, ki jo Škerl navaja med literaturo). Ti podatki govorijo o pomenu partizanskega gibanja nemara bolj razločno kot marsikaj drugega. Za sklepne operacije spomladi 1945 na Koroškem je uporabljen strnjen podrobnejši pregled, ki ga je napisal Tone Ferenc (63—70), diplomatska borba za mejo z Avstrijo po maju 1945 pa je zastopana le z odlomkom Beblerjevih spominov (71—73), kar je seveda daleč od popolnosti; glede na pomen tega boja od 1945 do sklenitve avstrijske državne pogodbe 1955 za današnji položaj koroških Slovencev bi prav to vprašanje moralo biti upoštevano bistveno drugače (še posebej glede na obsežna obravnavanja te problematike v avstrijskem zgodovinoписju, npr. v 2. izdaji Stourzhove knjige *Geschichte des Staatsvertrages 1945—1955*, 1980). Nisem prepričan, da ne bi bilo mogoče v naši literaturi dobiti vsaj kakega bolj popolnega prikaza pogajanj (čeprav morda ne, bi imel tiste pričevalne vrednosti, kot jo ima Beblerjev spomin, a vendar le za en sam sestanek ministrov štirih velesil).

S tem smo pri pglavitnem delu teksta, ki se nanaša na »Koroške Slovence v drugi avstrijski republiki« str. 75—170). Pod istim naslovom je Avgustin Malle podal uvodni okvir celotnega političnega, kulturnega in delno tudi gospodarskega razvoja od 1945 do danes (76—84). Originalni spominski prispevek Francija Zwitterja ob 25-letnici slovenske gimnazije v Celovcu (85—91) ima dokumentarno vrednost s spočitli o poti do slovenske gimnazije in deležu koroških Slovencev pri boju za njo (že od 1946), s podatki ki se nekoliko razlikujejo od običajne podobe vsega tega. Za prikaz »gravitacijskega zaledja dijakov gimnazije za Slovence v Celovcu« je uporabljen prispevek Vladimirja Klemenčiča (92—94 in zemljevidi 2—4). Temu sledi razprava Vladimirja in Matjaža Klemenčiča o »položaju manjšine na avstrijskem Koroškem v luči historičnih in socialnogeografskih procesov« (95—111 in zemljevidi 5—8), ki sega tudi v starejša obdobja in ponavlja nekatere stvari iz prispevkov Pleterškega, težišče je pa na kritiki povojnih avstrijskih štetij do štetja »posebne vrste« 1976 in na označbi današnjega mesta koroških Slovencev glede gospodarstva in šolstva kot dveh »orodij germanizacijskega pritiska. Pri uvodnem pregledu razvoja strukture prebivalstva moti nekaj podatkov, ki so napačni. Etnična meja od 15. do srede 19. stoletja se vendarle v pomembnem pogledu pri Celovcu razlikuje od današnje meje med dvojezičnim in nemškim ozemljem na Koroškem (str. 99); na str. 100 je ob koncu prvega odstavka prišlo do nerodne zmede podatkov: medtem ko so absolutne številke Slovencev na današnjem avstrijskem Koroškem 1846 in 1910 pravilne, pa je pri odstotnem deležu Slovencev za 1910 navedena za vsa dežela mera po štetju 1934 (6,6 % mesto pravilno 18,3 %), na »današnjem« dvojezičnem ozemlju pa celo nerazumljiva odstotna mera 20 %; za 1846 slovensko ozemlje velja 1910 mera 44,5 %, za ozemlje utrakvističnih šol — to je »današnje« dvojezično ozemlje — pa mera 67,7 %; toda mera 20 % ne velja niti za prvo niti za drugo ozemlje niti 1923 niti 1934! Na koncu sledečega odstavka, tudi ni opravičeno šteti zaostajanje števila Slovencev med 1880 in 1910 predvsem kot rezultat germanizacije — to bi bilo mogoče le posebej za Koroško in v severnem delu spodnje Štajerske, glede na Slovence v celoti pa je pri tej značilnosti njihovega razvoja brez dvoma pglavitni dejavnik veliko, slovensko izseljevanje tega obdobja. Ponekod bi želeli tudi nekoliko bolj umirjeno in tudi strokovno natančnejše izražanje. Poleg dveh starih sta dodana tudi dva nova zemljevida o štetju 1976, pri zemljevidu o deležu slovenskega prebivalstva 1951 pa se ponavlja že stara metodična napaka v različnih odstotnih stopnjah nad 50 % in pod 50 %, kajti čista znanstvena metoda zahteva enako obravnavanje obeh vrst deležev (če je razdeljen na tri stopnje — do 10, 10—20 in 20—50 % — delež Slovencev pod 50 %, bi moral biti na enak način razčlenjen tudi njihov delež nad 50 %, kot je bilo to storjeno na vseh zemljevidih v Koroškem zborniku 1946).

Temu sledi pravna analiza položaja koroških Slovencev, ki jo je prispeval Borut Bohte (112—123), in politološki prikaz današnjega njihovega trenutka s strani Danila

Türka (124—129). Kot je koroški domačin Malle uvedel ta oddelek, tako se tudi politični del končuje s prispevkom obeh današnjih najodgovornejših slovenskih političnih mož. Predsednik Narodnega sveta Matevž Grilc je opredelil položaj in težave koroških Slovencev po sklenitvi tristrankarskega sporazuma SPÖ in FPÖ 1. 7. 1976, ki je odtelej praktično blokiral reševanje slovenskega vprašanja na Koroškem in v ozadju postavil Heimatdienst za razsodnika o dovoljenem, tako da se Slovencem kaže kot najpomembnejša pot narodna samopomoč (130—135). Predsednik Zveze slovenskih organizacij Feliks Wieser se je dotaknil politike le na uvodu s poudarkom želje po močnejši »frontovski« povezavi različnih temeljnih družbenih skupin (vendar pri tem nekatere zgodovinske reminiscence niso do kraja natančne), drugi del pa opravičeno posveča gospodarskim vprašanjem. Vendar so statistične tabele na str. 139 sl. in 141 sl. zaradi različnih pomanjkljivosti ali nejasne ali neuporabne: številke, ki naj bi na tabeli str. 139 kazale stanje 1951, kažejo v resnici stanje 1869; na tabeli str. 140 manjka podatke, kateri letnici ustrezajo podatku o prebivalstvu, 1961 ali 1971? Po podatkih, ki sem jih našel, ne ustrezajo natanko niti enemu, niti drugemu letu. Pri tabelah str. 141 sl. sploh manjka časovna opredelitev — gre za leto 1971 — primerjava med prvo in tretjo tabelo pa je težko mogoča, ker so enotne kategorije »poklicev« iz prve tabele v tretji razdeljene po socialni kategoriji (»samostojni« in »pomočniki«); nemarno poenostavljanje tretje tabele pri prvi in tretji kategoriji je izpustilo označbo »samostojni« in tako seveda onemogočilo možnost vzporejanja tistemu, kdor ne pozna predloge. Končno spada v okvir tega dela knjige še Kardeljev intervju o manjšinah in jugoslovansko-avstrijskih odnosih iz leta 1976 (7—19); to je seveda izredno pomembno besedilo (po uveljavitvi »pologa« za prehod preko meje njegova predstavitev meja kot »resnično zgodovinskega anahronizma« tudi za nas le še pridobiva na svojem pomenu), ne glede na to pa v zborniku, kakršnega ocenjujemo, predstavlja le nekako »prilogo«, čeprav je postavljena na začetek knjige.

Sklep obravnave današnjega koroškega življenja pomenijo še trije prispevki o »umetniški ustvarjalnosti koroških Slovencev«, od katerih sta prva dva vnovič časovno nekaj širša. Zmaga Kumer podaja kratek pregled zbiranja in raziskovanja slovenske ljudske pesmi na Koroškem, njihovih povezav in vrst (148—153); ne razumem potrebnosti pripombe redakcije o emigraciji dr. Czigana 1945, ki za njegovo etnografsko, muzikološko in kulturno delo na gimnaziji ni niti malo pomembna in je zaradi tega na tem mestu ni mogoče oprostiti sektaške značilnosti). Za pregled sodobne slovenske književnosti (154—167) je porabljen Kmeclov uvod v knjigi »Ta hiša je moja, pa vendar moja ni«; sklepa se pa ta del z zelo kratkim pregledom likovne umetnosti Slovencev na Koroškem po Mirku Juteršku (168—170). Nemara bi bilo za celotnost potrebno dodati tudi še znanstveno delo med koroškimi Slovenci, ki vendarle kaže nekatere rezultate, pa tudi iz kulture ga pač ni mogoče odpisati. Tako je ta stran zanimanja za koroške Slovence predstavljena le s ponatisom nekrologa Lojzeta Udeta izpod peresa Janka Pleterskega (172—174) in s kratkim spominskim zapisom Tonetu Zornu v opombi pod črto (46); kaj delajo danes koroški Slovenci sami, pa je do neke mere razvidno le iz bibliografije, pa bi zaslužilo tudi oris drugačne vrste.

Kakšne pripombe bi zaslužili tudi podpisi k slikam. Omejim naj se le na označbo knežjega kamna in vojvodskega stola po str. 46: pri knežjem kamnu je tiskarski škrt pokvaril »vojvodsko« čast v »vojaško«; pri vojvodskem stolu je pa huje, kajti to je simbol **fevdalne** oblasti nad deželo, ki jo je dobil vojvoda le z vladarjevo podelitvijo dežele v fevd, ne pa od koseškega ustoličevalca, ki mu je mogel podeliti le pravice, »kolikor jih pač lahko da dežela«, ne nadomešča pa to fevdne podelitve.

Medtem ko je pomen prvega dela knjige le v tem, da je zbrala različne prispevke (nekatero nekoliko predelane) in s tem gotovo zelo olajšala njihovo uporabnost, ni pa povečala njihove »novosti«, je drugi del novost, prispevek k boljšemu poznanju dogajanja med Slovenci in s Slovenci na Koroškem v 135 letih med začetkom 1848 in koncem 1983. Gre za »kronološki pregled zgodovine koroških Slovencev« (175—283), ki se ne omejuje le na politično, marveč tudi etnično (štetja! tu so popravki nekaterih pomanjkljivosti v knjigi), gospodarsko in kulturno zgodovino koroških Slovencev, upošteva pa tudi podatke o življenju politikov in znanstvenih delavcev na problemih pretreklosti in sodobnosti koroških Slovencev Vsekakor gre za pionirsko delo, zaradi katerega potrebuje knjigo vsak, kdor se zanima tudi vsaj za ta del globinske dimenzije položaja in življenja koroških Slovencev. To je najbrže tisti del knjige, po katerem bodo ljudje najpogosteje posegali in v njem iskali različne podatke. Glavni trije avtorji tega dela so Janez Stergar (tudi z uporabo Zornovih pregledov s podobnim značajem) ter poleg njega še Avguštin Malle in Borut Sturm (oba iz Celovca), pri končni obliki besedila pa sta sodelovala in dodajala nove podatke tudi Pavle Žaucer in Janko Liška. Kronologija je prirejana tako, da upošteva v novejših obdobjih postopno vse več, kar je najbrže ustrezno naravi vse knjige. Izbor je dober, le redke so stvari, ki bi si jih še želel ali ki jih je avtorski odbor pri vsej svoji pazljivosti morda vendar še spregledal. Nekaj opomb te vrste! Pod 17. septembrom 1848 bi bilo prav uvrstiti izjavo

koroškega deželnega zbora o številu Slovencev na Koroškem (114.527), ker bi kronologija tako mogla pritegniti že tu tudi prvo jezikovno štetje na Koroškem iz leta 1846 in opozoriti na napako pri njegovi nekdanji objavi (ki jo nemški avtorji še vedno edino upoštevajo). Nekaj podatkov o tem štetju je v kronologiji pod letom 1860 (str. 178), kjer pa se preveč lahko spregledajo. Pri štetju 1880 (184) bi bilo treba dopolniti, da se nanaša 85,8 % slovenski delež na ozemlje utrakvističnih šol po uredbi leta 1945. Kot avtor knjižice *Aus dem Wilajet Kärnten* je navadno veljal Janko Brejc (gl. Josef Lukan, Franz Grafenauer, str. 228; v SBL I, 58, se sam omenja vsaj za sourednika); od kod podatek o avtorstvu L. Ehrlicha (201: sam v SBL I, 150 sl., tega ne omenja)? Pogajanja v Kranju so bila 6. junija 1919 le parafirana, a dogovor ni bil ratificiran in zato ni stopil v veljavo (209). Pod 28. julijem 1920 bi bilo prav navesti podatke o avstrijskem sestanku v Šentvidu na Glini (211). Na str. 219 očitno po nesreči ni upoštevan Vladimir Klemenčič pod letom 1926. Podatki na koncu str. 224 in na začetku sledeče so delno napačni oziroma nepopolni: Veiter je ocenjeval, da je število 71.000 ustrezalo 1923 (rezultat slovenskega privatnega štetja), sam jih je 1936 cenil na 55.000, Zwitter pa 1937 na okrog 70.000; po privatnem štetju 1934 naj bi jih bilo (brez Celovca z okolico) 81.000. Dogodki pod 14. marcem 1938 (229) niso napisani povsem natančno oziroma pravilno (demonstracija se je vršila na univerzitetnih tleh in ni bila napadena; do aretacij je prišlo zaradi poročil konfidenta (ali konfidentov) na seji meddržtvenega odbora; protestni zbor je bil sklican kot podpora načrta Kluba koroških Slovencev za sklic »narodnega odbora«, a je bil načrt preprečen prav zaradi te nespretne akcije študentov, ki ni bila dogovorjena v meddržtvenem odboru). Podatki o Tischlerju so napačni v toliko, da je bil že 1934 v Beljaku in ostal tam vse do kazenskega premeščanja v Bregenz (230). Pri Koroškem zborniku 1946 (247) bi bilo vendar prav omeniti tudi pomen za spoznavanje slovenske kulture. Ali ne gre pri zahtevi po pouku verouka v nemščini (260) le za otroke (tudi slovenske), ki niso prijavljeni k pouku slovenščine?

Druga pomembna novost je bibliografska priloga knjige. Sestavljajo jo bibliografija »časnikov in časopisov koroških Slovencev v Avstriji« od 1849 do 1983 (tako onih v slovenskem kot onih v nemškem jeziku; str. 284—299; avtorji Stefka Bulovec, Marija Malle, Avguštin Malle), in »izbor strokovne literature o koroških Slovencih« (300—318; avtorji Janez in Nataša Stergar ter Borut M. Sturm), razdeljen v poglavja »bibliografije«, »periodika«, »vodniki« in »krajevni seznami«, »samostojne publikacije« in »razprave in članki«. Čeprav se pri zadnjem razdelku da postaviti vprašanje, ali ne bi kazalo zajeti še kakšnih razprav temeljnega pomena, čeprav so posredno navedene že v zbornikih, gre za zelo koristen pripomoček. Končno sklepajo zbornik še nekatere priloge (Avstrijska državna pogodba in Operativni koledar slovenskih organizacij) ter kot zadnji deli še nemški povzetki, seznama osebnih in krajevnih imen ter slovensko-angleški izvlečki vsebine (vse skupaj str. 319—386 in I.—XIV.).

Kljub navedenim pripombam gre očitno za izredno pomembno delo, pri katerem bo navadnim ljubiteljem koroških Slovencev ljubši prvi del, kjer se bodo mogli o marsičem poučiti, za delavce na teh vprašanjih pa bo gotovo drugi del mnogo koristnejši. Prav v našem času obnovljenega in povečanega pritiska na koroške Slovence — pri katerem je gotovo soudeleženo tudi v knjigi omenjeno (279) pripranje živih stikov z deli slovenskega naroda onstran meja, ki nikakor ni skladno s temeljnim stališčem slovenske politike o enotnem slovenskem kulturnem prostoru — je knjiga še posebej pomembna. Saj odpira vprašanje z obeh strani, koroške in naše.

Bogo Grafenauer

Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete. Leto 16. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1983. 186 strani.

Tokrat se Zbornik prvič predstavlja s »trojezično« naslovno stranjo: slovensko, hrvaško in srbsko in tako tudi s tem odraža že od vsega začetka ustaljen način objavljanja prispevkov v jezikih njihovih avtorjev. Gre za potezo, ki bo nedvomno dodatno naglasila vsejugoslovanski pomen revije. (Ta ostaja še naprej »deficitarna«, zlasti kar se tiče sodelovanja makedonskih avtorjev, vendar ne po krivdi uredniškega odbora.)

Že tradicionalni uvodnik, ki presega okvire šolske zgodovine, je tokrat namenjen poudarjanju pomena I. in II. zasedanja ZAVNOH-a in I. ter II. zasedanja AVNOJ-a. Avtor Tomo Žalac, sicer upokojeni prosvetni delavec, delegat ZAVNOH-a in namestnik delegata AVNOJ-a, se dotika tudi organizacije šolstva v tem času na osvobojenih ozemljih v Jugoslaviji.

Profesor zgodovine na Izobraževalnem centru za avtomatiko, energetiko in procesno tehniko »Nikola Tesla« v Zagrebu Lovro Jovan prikazuje stoletno delovanje zagrebške Obrtne šole in njenih naslednikov Srednje tehnične šole in še nekaterih drugih, med njimi tudi že omenjene šole »Nikola Tesla«.

Profesor Pedagoške fakultete v Plznu Vaclav Spevaček piše o znamenitem češkem pedagogu dr. Otakarju Kádnerju (1870—1936), njegovem delu in še zlasti njegovem zanimanju za slovensko, hrvaško, srbsko in bolgarsko pedagoško misel. Kádner je med drugim ocenil tudi precej del južnoslovanskih pedagogov.

Kustos Slovenskega šolskega muzeja Andrej Vovko prikazuje prizadevanja slovenske učiteljske strokovne organizacije »Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev«, da bi dobila svojega predstavnika v vodstvu slovenske šolske narodno-obrambne organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda.

Profesor prizrenske filozofske fakultete dr. Jašar Redžepagić ob 100-letnici smrti in 165-letnici rojstva Karla Marxa naglašča aktualnost in pomen njegovih pedagoških pogledov.

Upokojeni ravnatelj beograjskega Pedagoškega muzeja Borivoje Aksentijević prikazuje življenje in delo učitelja in pesnika Dragutina Prokića (1887—1963) ob 20-letnici njegove smrti.

Upokojeni profesor Radoš Trebješanin piše o dejavnosti srbskega pedagoškega delavca Radoja Domanovića, predvsem o njegovi kritiki srbskega Zakona o srednjih šolah iz leta 1898 in njegovem naglašanju pedagoške vloge telesne vzgoje.

V rubriki manjših prispevkov in gradiva dr. Dragutin Franković najprej polemizira s trditvami Ivana Dumbovića o hrvaškem pedagogu Stjepanu Ilijaševiću iz 15. številke Zbornika. Gre za vprašanje, ali je Ilijaševićeva knjiga *Obuka malenih ili ka-tehetika* prva hrvaška pedagoška knjiga ali ne. Bibliotekarka Slovenskega šolskega muzeja Tatjana Hojan predstavlja Pedagoško knjižnico, ki jo je v letih 1893—1896 izdajalo Slovensko učiteljsko društvo. Upokojeni gimnazijski ravnatelj Esad Peco iz Mostarja piše o stavki dijakov učiteljsča na Cetinju v letu 1938 zaradi težkih razmer, ki so vladale v tej šoli. Pedagoški svetovalec iz Beograda Nikodije Trujić prikazuje nekatere oblike praktičnega izobraževanja učiteljev v Srbiji v 19. stoletju.

Rubrika *Obletnice* je posvečena 70-letnici življenja in 30-letnici znanstvenega dela beograjskega univerzitetnega profesorja dr. Dragutina Frankovića, dolgoletnega glavnega urednika Zbornika. Dodan je tudi pregled njegovih del iz zgodovine pedagogike. Rubrikama ocen in poročil ter prikazov dela šolsko-pedagoških muzejev je dodan pregled vsebine Zbornika za zgodovino šolstva in prosvete v letih 1978—1982 (zvezki od 11 do 15), ki ga je pripravil Borivoje Aksentijević.

Pozoren bralec Zbornika lahko kaj kmalu ugotovi, da ima ta revija svoje »trdo« jedro stalnih sodelavcev, aktivnih in upokojenih delavcev šolsko-pedagoških muzejev in pedagoških delavcev raznih stopenj. Nedvomno bi ta krog, ki sicer v veliki večini »proizvaja« tehtne razprave in ostale prispevke, kazalo razširiti z novimi sodelavci, tudi iz »deficitarnih« republik in pokrajin, s čemer pa nikakor nočemo reči, da si uredniški odbor tega ne prizadeva doseči.

Andrej Vovko

Acta Ecclesiastica Sloveniae 5, Miscellanea. Ljubljana : Teološka fakulteta, 1983, 331 strani.

Peto številko zbornika za zgodovino Cerkve na Slovenskem, ki jo izdaja Inštitut za zgodovino Cerkve ljubljanske teološke fakultete, sta s svojimi prispevki napolnila Jože Mlinarič in Ivan Zelko. Razen majhne izjeme je ves naravnani na problematiko slovenske reformacije in protireformacije, kar je v teh letih, ko proslavljamo nekatere kulturne dosežke verskega vrenja sredi našega tisočletja, več kot razumljivo.

Jože Mlinarič, ki je s svojim prispevkom zapolnil dve tretjini zbornika, objavlja dokumente, ki osvetljujejo prizadevanja sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovno. Nastali so v zvezi z vizitacijami koncem 16. in v začetku 17. stoletja. Uvaja jih razmeroma obsežen uvod, ki označuje takraten čas in prostor, zlasti pa verske in politične razmere. Vanj so vključeni tudi nekateri podatki iz dokumentov, ki mu sledijo. Prvo skupino virov predstavljajo protokoli škofa Martina Brennerja (1584—1614). Nemški in latinski dokumenti osvetljujejo organizacijske razmere, v katerih se je nahajala katoliška cerkev, stanje duhovščine, ki sta ga ugotovili vizitaciji 1607. in 1608. leta, in navajajo akcije, ki so iz njih sledile. Drugo skupino predstavlja zapisnik po vizitaciji v letu 1608 in je pisan v nemškem jeziku, tretjo pa vizitacijski zapisnik iz let 1617—1619. Napisan je v latinščini. Objavljeni so tudi dokumenti, ki osvetljujejo težave sekovskega škofa z vizitacijo fara, ki so bile inkorporirane krški škofiji in križniškemu redu. Iz njih je razvidno, da je bilo nekaterim cerkvenim dostojanstvenikom, kljub zapletenim in za katolicizem nerazveseljivim razmeram, več za oblast kot pa za vero, ki naj bi jo branili. Dokumenti so opremljeni s kratkimi slovenskimi čelnimi registri, na koncu prispevka so povzetki v slovensčini, angleščini in italijanščini. Mlinarič je izdelal tudi register oseb in krajev in dva zemljevida. Čeprav so nastali dokumenti predvsem zaradi verskih potreb, osvetljujejo tudi širše kulturne

in celo gospodarske razmere. Zanimivi so tudi podatki in oznake skakačev in prekrščevalcev. Želeli bi, da tisti, ki pripravljajo referate za številne simpozije o reformaciji, ne bi prezrli vsaj objavljenih virov, da bi bolj upoštevali prizadevanja tistih zgodovinarjev, ki se trudijo naše vedenje o tej problematiki razširiti, da ne bi bili priča ponavljanjem že več desetletij znanih dejstev in zlasti napak, da ne bi bili priča raznim miselnim konstrukcijam, ki imajo z obravnavano temo zelo malo skupnega.

Neutrudni raziskovalec preteklosti našega Prekmurja, Ivan Zelko je svojemu prvemu prispevku dal naslov Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino. Objavlja šest dokumentov, ki govore o sporu za cerkveno desetino v Gornjih Petrovcih leta 1649 in 1650 (latinski in madžarski), o turškem posegu v cerkvene zadeve v Martjancih leta 1652 (madžarski), protestantsko poročilo iz leta 1681 o vrnitvi cerkva katoličanom (latinski), tiste dele zapisnika vizitacije györske škofije, ki jo je opravil opat Štefan Kaza in se nanašajo na slovenske vasi iz leta 1698 (latinski), dele vizitacijskega zapisnika iz leta 1714 (latinski) in vizitacijski zapisnik iz leta 1721 (madžarski in latinski). Vsi dokumenti so objavljeni s krajšim uvodom, razen tretjega in petega so tudi prevedeni, zadnji je opremljen še z dodatnimi pripombami. Dodan je seznam madžarskih, nemških in izginulih oblik krajevnih imen ter seznam krajevnih imen, izpeljanih iz imen cerkva in kapel. Čeprav ne gre nobenemu dokumentu odrekati dragocenosti in pomembnosti, pa je nad vse zanimiv tisti, ki govori o turškem posegu v cerkvene razmere v Martjancih. Verjetno bi bili mnogi zelo veseli, če bi Zelko obširneje in sintetično obdelal problem turške oblasti v Prekmurju in to objavil v eni izmed zgodovinskih revij. V drugem prispevku objavlja Zelko dva dokumenta, ki osvetljujejo dejavnost frančiškanov v Murski Soboti. Tja so prišli, da bi zapolnili praznino, ki jo je povzročila reformacija. Oba madžarska dokumenta sta tudi prevedena. Tudi Zelvova prispevka sta opremljena s povzetki v treh tujih jezikih.

Acta Ecclesiastica Sloveniae finančno podpirajo nekateri posamezniki in cerkvene ustanove. Tak način izhajanja znanstvenih revij v tujini ni tako redek. V naših razmerah, ko pod oznako znanstveni tisk podpira družba tudi stvari, ki to niso in nikoli ne bodo, pa bi bilo prav, da zbornik, ki redno izhaja in ki mu po znanstveni plati ni kaj očitati, dobi normalen družbeni status.

Stane Granda

Pavao Živković, Tvrško II. Tvršković — Bosna u prvoj polovini XV. stoljeća. Sarajevo : Institut za istoriju, 1981. 247 strani.

Bosenski kralj Tvrško II., sin Tvrška I. in njegove žene Bolgarke Doroteje, je vladal v Bosni v prvi polovici 15. stoletja in je prišel dvakrat na oblast (prvo obdobje vladavine od 1404 do 1409, drugo pa od 1420 do 1443). S prekinitvijo je torej njegova vlada trajala skoraj 40 let. To se pravi, da se niti enemu od bosenskih vladarjev po smrti Tvrška I. ni uspelo obdržati toliko časa na čelu bosenske države kot Tvršku II. V posebni monografiji je Pavao Živković skušal dati celovit pregled obdobja, v katerem je vladal Tvrško II. Razvoj Bosne v prvi polovici 15. stoletja se po njegovi zaslugi v mnogočem razlikuje od prikaza obdobja vladavine Tvrška II. v starejših sintezah bosenske zgodovine. Prav v tem je vrednost Živkovičevega dela. Nas seveda zanima monografija o Tvršku II. tudi zaradi tega, ker se v drugem obdobju Tvrškove vladavine vmeša v bosenska politična dogajanja Herman II. Celjski.

Podrobnejše raziskave naših domačih in tujih arhivov po drugi svetovni vojni so odkrile, da je za obdobje vladavine Tvrška II. ohranjeno mnogo več arhivskega gradiva, kot je bilo znano starejšim raziskovalcem. P. Živković je svoje raziskave usmeril na Dubrovniški arhiv, kjer je našel veliko novega gradiva predvsem v zapisnikih Velikega sveta in Sveta naprošenih. Na podlagi tega gradiva, instrukcij, ki jih je dajala dubrovniška vlada, in njene korespondence, je uspelo avtorju rekonstruirati stališča Tvrška II. do posameznih političnih dogodkov in njegovo zunanje-politično usmeritev. K raziskavam je pritegnil deloma tudi arhivsko gradivo, ki ga je našel v Zadarskem arhivu, medtem ko je arhivsko gradivo beneškega in budimpeštanskega arhiva črpal iz objavljenih arhivskih zbirk (npr. Š. Ljubiča za beneški arhiv). Pri svojem delu je upošteval številna objavljena dela.

Knjigo je razdelil na deset poglavij, v katerih obravnava posamezne faze v dolgoletni vladavini Tvrška II. Potrebno je poudariti, da daje avtor poseben poudarek političnemu razvoju Bosne v prvi polovici 15. stoletja. Pregled dogodkov je podan kronološko, tako da sledimo razvoju Bosne iz leta v leto. P. Živković si je postavil za cilj prikazati vse karakteristike Tvrškove vladavine, zato je v nekaterih poglavjih v okvir političnih dogajanj pritegnil tudi gospodarski razvoj, verske razmere in kulturna stremeljenja vladarja.

Mnogi starejši, pa tudi mlajši zgodovinarji (izjema je S. Čirković) so izrekli dokaj ostro sodbo o osebnosti Tvrška II. in njegovem deležu pri kreiranju bosanske zgodovine. Poudarjajo predvsem oslabeitev centralne oblasti ter potencirajo vpliv po-

krajinskih gospodarjev, katerim naj bi Tvrtko II. služil kot marioneta pri reševanju njihovih medsebojnih sporov in spletk. To oceno sprejema P. Živković za prvo obdobje Tvrtkove vladavine in zadnja leta njegovega vladanja. V času prve vladavine je bil Tvrtko v resnici prisiljen voditi dolge in izčrpavajoče vojne z ogrskim kraljem Sigmundom. Sigmund je namreč podpiral njegovega konkurenta in protikralja Ostoja. V zvezi s tem in še nekaterimi drugimi dogodki obravnava avtor podrobno posamezne probleme dinastične politike Bosne. Zasluga Tvrtka II. je bila še v tem, da je za nekaj časa združil do tedaj razdeljeno in razcepljeno bosensko plemstvo. Bosna je bila spet politično združena pod vladarjem, ki so ga vsi priznali. Pri reševanju pomembnih političnih odločitev pa igrajo bosenski magnati odločilno vlogo na svojem »stanku« — saboru. Ker je bil Tvrtko II. v odvisnosti in pod velikim vplivom takrat najmočnejšega bosenskega fevdalca Hrvoja Vukčića, saj je po njegovi zasluzi prišel na bosenski prestol, je poiskal oporo in zaščito na neapeljskem dvoru.

Zaradi spremenjene igre političnih sil zunaj Bosne se je moral tem spremembam prilagoditi tudi Tvrtko II. Protikralj Ostoja je še naprej užival vso podporo Ogrske, medtem pa so v bosenske razmere začeli posegati Turki. Vrstili so se njihovi vpadi, nekateri bosenski magnati so postali njihovi vazali. Tvrtko II. ni imel drugega izhoda, kot da je iskal oporo in pomoč pri Turkih. Pod njihovo zaščito se je leta 1420 vrnil na bosenski prestol. Kljub tej spremembi ni veliko sodeloval z njimi in jim je celo obrnil hrbet, kadar se mu je ponudila priložnost. P. Živković ugotavlja, da je do konca življenja ostal njihov sovražnik. Za zunanjo politiko Tvrtka II. je tudi značilno, da se je v določenih obdobjih znal pravilno orientirati. Po daljšem obdobju izoliranosti Bosne so se v začetku druge Trtkove vladavine začeli za Bosno zanimati Benečani. Zveza s Tvrtkom naj bi jim pomagala pri uveljavljanju aspiracij na področju Jadranskega morja. Benečani so si skušali zagotoviti tudi privilegije za svoje trgovce v Bosni. Inicijativa v zvezi s formiranjem skupnih akcij med Benečani in Tvrtkom II. ni naletela na odobravanje bosenskega plemstva. Še posebej je temu nasprotoval vojvoda Sandalj. Takšna politika je sprožila močno reakcijo pri Dubrovčanih, ki so z diplomatsko igro onemogočili približevanje Bosne Benetkam. Prav tako je velik del bosenskega plemstva podpiral interese dubrovniške republike. Še enkrat se je Tvrtko II. obrnil na Benečane in jih skušal vključiti v reševanje svojega položaja. To je bilo ob koncu njegove vlade, ko jim je ponujal, da zasedejo Bosno. S tem bi si zagotovil izhod iz brezupne situacije. Vendar Benečani, da ne bi pokvarili odnosov s Turki, te ponudbe niso sprejeli.

Obnavljanje kraljeve oblasti je prišlo najbolj do izraza v drugem obdobju Tvrtkove vladavine. To najbolj potrjuje primer njegove ponovne samostojne opredelitve za Ogrsko. Posrednik v pogajanjih med kraljem Sigmundom in Tvrtkom II. je bil Celjski grof Herman II. Zato je šesto poglavje, kjer razpravlja avtor o Tvrtkovi proogrski orientaciji, izredno zanimivo za poznavanje politike Hermana II. v odnosu do Bosne. Sklepanje miru med Ogrsko in Bosno leta 1425 je sprožilo tudi vprašanje nasledstva v Bosni, če bi Tvrtko II. umrl brez moških potomcev. V tem primeru bi bosensko krono nasledil daljnji sorodnik bosenskega kralja, Celjski grof Herman II. Posebno pogodbo s Hermanom II. je sklenil Tvrtko II. 3. septembra 1427 kljub odporu bosenskih fevdalcev. Tvrtkova avtoriteta je prišla do izraza tudi v času Konaveljske vojne, ki jo je proti Dubrovniški republiki leta 1430 vodil bosenski fevdalec Radosav Pavlović. Tvrtko se z akcijo Radosava ni strinjal, je pa v tem času tudi krvavo obračunal s fevdalno rodbino Zlatonoševičev, ki so imeli svojo posest v Usori, zaradi zvez s srbskim despotom Đurđem Brankovićem. Čeprav je bil vojvoda Sandalj z njimi v sorodstvenih zvezah, jim ni priskočil v pomoč in jih ni obvaroval pred kraljevo osвето. Tvrtko II. je vrnil centralni oblasti ugled tudi na ta način, da je izkoriščal spore med pokrajinskimi gospodarji in jih v veliki meri izkorstil za krepitev svojih pozicij.

Pri oceni zgodovinske vloge Tvrtka II. se P. Živković dotakne tudi gospodarskega razvoja Bosne. V tridesetih letih 15. stoletja je prišlo do najintenzivnejšega izkoriščanja rudnikov srebra in svinca, ki so ležali v osrednji Bosni na teritoriji kraljevske posesti. To je vplivalo na močnejši razvoj mestnih naselij z domačim trgovskim slojem. V tem obdobju se okrepijo kolonije dubrovniških trgovcev. Tvrtko II. je namreč na široko odprl vrata dubrovniškim in beneškim trgovcem. Tudi v drugem obdobju Tvrtkove vladavine smo priča intenzivnemu gospodarskemu razvoju. Z obnavljanjem kovnice denarja in uvajanjem novih carin je skušal priti Tvrtko II. do večjih materialnih sredstev, kar je povzročilo negativno reakcijo s strani Dubrovčanov. Nekateri novosti v trgovini s srebrom (»bolanje« — žigosanje) so prav tako naleteli na odpor Dubrovčanov.

P. Živković je v monografiji o bosenskem kralju Tvrtku II. prišel do nekaterih zanimivih in originalnih pogledov na dogajanja v Bosni v prvi polovici 15. stoletja. Zal motijo nekatera ponavljanja, kar zmanjšuje preglednost. Kljub temu moramo ugotoviti, da bodo le takšne podrobne monografije o posameznih osebnostih iz bosenske zgodovine dale podlago za sintezo celotnega pregleda politične zgodovine srednjeveške Bosne.

Slikovno je knjiga opremljena s posnetki posameznih primerkov denarja, ki ga je koval Tvrтко II. in s posnetki njegovega pečata in grba. Kulturni razvoj ilustrira avtor z arheološkim materialom, ki je bil odkrit pri izkopavanjih na dvoru v Bobovcu. Do izraza je prišel predvsem gotski stil, ki izpričuje svoje bogastvo v izredni dekoraciji.

Na koncu je dodan izčrpen povzetek v nemškem jeziku, pregled uporabljenih virov ter spisek citirane literature. V pomoč bralcu služi tudi register osebnih ter geografskih imen in pojmov.

Ignacij Voje

Silvin Košak, *Hittite inventory texts (CTH 241-250)*. Heidelberg : Winter-Universitätsverlag, 1982. 332 strani (Texte der Hethiter; 10)

Zelo sem vesel, da v Zgodovinskem časopisu lahko poročam o monografiji, ki je delo jugoslovanskega in slovenskega hetitologa. Doktor Silvin Košak je namreč pridobil svojo temeljno orientalistično izobrazbo na ljubljanski Filozofski fakulteti, kjer je bil njegov učitelj za hetitologijo in za primerjalno jezikoslovje akademik profesor Bojan Čop. Po njegovem priporočilu je po doseženem doktoratu izpopolnjeval svoje orientalistične študije še nekaj let na univerzi v Marburgu ob Lahni, kjer je bil njegov mentor ugledni hetitolog profesor Henrik Otten. Ko je kratko dobo deloval kot asistent s pravico predavanj in izpraševanja v Ljubljani, je svojo hetitološko izobrazbo nadaljeval v Oxfordu, kjer je bil njegov vodnik profesor Oliver R. Gurney. Kolikšen strokovni ugled si je pridobil, kaže dejstvo, da so organizatorji za izdajo novega hetitskega slovarja (*The Hittite dictionary*) v Chicagu prav njega izbrali za svojega pomožnega sodelavca. Osrednji ravnatelj profesor Hans Gustav Güterbock mi je omenil, da si ni pomišljal, da ne bi letalom poletel iz Chicaga v London, da je tam osebno presodil, kateri izmed izbranih kandidatov za nameravano delo strokovno najboljše ustreza. Ko mi je to pripovedoval, je tudi omenil, da se je odločil za Silvina Košaka, ko je ugotovil, »kaj vse on ve«. Tako je S. Košak že uspešno sodeloval ob sestavljanju drugega sešitka Čikaškega hetitskega leksikona.

S svojo novo monografijo je S. Košak zaoral ledino, ko se je lotil t. i. inventarnih tekstov. Ugledni francoski hetitolog Emmanuel Laroche, ki je leta 1971 objavil že drugo izdajo svojega vodiča po hetitskih tekstih (*Catalogue des textes hittites*, okr. CTH) je med upravnimi in tehniškimi teksti (str. 31—41) pod tekočimi številkami 241—250 (str. 34 s.) objavil skupine tekstov takih inventarnih tekstov (inventarji: skrinj, št. 241, kovin, orodij in orožij št. 242; tkanin in oblačil št. 243, ter drobci inventarjev št. 250). To razdelitev navajam, ker bo s tem olajšano razumevanje Košakovega razporeda, ki razlikuje osem skupin. On je namreč razširil obravnavano gradivo s tem, da je dodal vse drobce, ki so postali dostopni šele po objavi vodiča iz leta 1971. Hkrati je tudi uvedel še nekatere nove kategorije.

Avtor je namreč snov, ki obsega po kazalu (*Index*) na straneh 312—317 kar 153 obravnavanih tekstov, smotrno razdelil na osem poglavij. Po obravnavi vseh tekstov je posrečeno dodal precej obširen povzetek (*Summary*) na straneh 193—204. Za njim sledi glosar besed, ki so v teh napisih uporabljene. Najprej (str. 205—245) pridejo hetitske besede; za njimi sledijo sumersko pisane besede (t. i. sumerogramov) (str. 240—282); njim sledijo akadski (ali babilonski) izrazi (str. 282—296); končno so uvrščena imena božanstev (str. 296), oseb (str. 297—302) in krajevna imena. Knjiga sama pa se končuje z navedbo uporabljenih literature (str. 318—332).

Naše poročilo o knjigi S. Košaka bi preveč naraslo, če bi navajali vse podrobnosti. Mislim, da bomo bralcu najboljše ustregli, če se omejimo na najvažnejša dognanja, kakor jih je pisec zbral v svojem povzetku.

Prva skupina, ki jo označuje z veliko črko A, zajema spravila najvažnejših predmetov, katerih imena so v obravnavanih zapisnikih. Začenja s spravili, ki so ali lesene skrinje ali pa s protjem spletene košare. Največ je srednje velikih (GAL), manj je večjih, redke so kratke. Večina od njih je pobarvana rdeče, manj oranžnorumenih. Po obliki so največ egiptovske, malo je babilonskih. Nekatere so postavljene na levje noge. Ohranjene so dobro ali tudi slabše, posebna skupinica je iz cedrinega lesa.

V nadaljnjih skupinah je avtor razvrstil obravnavanje kovin. Začenja z zlatom (B. str. 193 ss.); nato sledijo podatki o srebru. Za asiriologa je težavno sklepati o vseh teh primerih; kajti omenja se npr. zlato brez navedbe, kolika je njegova čistina. Izjemno uporabljena navedba »dobro zlato« pomeni verjetno čisto zlato. Pač pa se kot »rdeče zlato« označuje tisto, ki mu je primešanega nekaj bakra. V nekem primeru je izrecno omenjeno, da v tistem zlatu ni bakra. Kot največja količina se omenja enkrat 38 min zlata, ki je bilo shranjeno v dveh rumenih škatlah. Zlato so uporabljali predvsem za nakit, obeske, ogrlice, zapestnice, diademe in kipce. Manjše količine zlata se omenja kot 4 mine 7 seklov (iz Babilona) in 2 mini in 2 sekla iz Likije.

Dalje so omenjene vodne ure in čaše. Končno je tudi več orodij in orožja med zlatimi izdelki ter nekateri kipci. Srebro je ohranjeno v večjih količinah, tako se omenja 81,5 min srebra. V nekem dokumentu se navaja 179 min srebra, precej primerov pa je navedenih v manjših količinah od 5 min navzdol do 6 seklov. Babilonska mina ima 60 seklov; hetitska pa 40. 30 min je talent (babilonsko »biltu«). Srebro se uporablja pri izdelavi nakita, posod, čaš ipd., različnega orodja, kipev itd. Zlato se začinja pri tej obdelavi z veliko črko B (sum. Guškin, bab. hurāzu), pa s črko veliki C.

S črko D je označen pomen bakra. Zato so tu navedene velike količine, npr. 6 talentov. Kot šalmu je najbrže mišljen posebno izbran baker. Zelo mnogo so uporabljali »rdeče zlato« pri izdelavi sekir, bodal, sulic in posod. Pod črko E je obravnavano železo (str. 198 ss). Razlikujejo tri vrste; navadno železo, ki ga najdemo v nožih, bodalih, klinah, pektoralih. Hetitska vojska najbrže še ni bila oborožena z orožjem iz železa — »dobro železo« so imenovali najbrže jeklo. Kot črno železo so najbrže označevali železo meteorskega izvora — »pride z neba«. Pod črko F je omenjen kositer, ki je prihajal predvsem iz Kizzuvatne. Ohranjeno je poročilo o 67 minah in 26 seklih. Manjše količine so v posameznih primerih. Pod črko G je obravnavan bron. Po avtorjevi ugotovitvi je bil ta izmed vseh kovin najmanj uporabljen. Najdemo ga v bodalih, klinah, iglah, v okrasu pohištva. Navadno je pisan kot sumerograf. Pod črko H sledijo tkanine in oblačila. Predvsem so sukno iz volne in platno. Barve so rdeča, sinje modra, zelena, škrlatna (hašmanu), bela; skrajno redko pa naletimo na črno barvo. Tkanine so označevali tudi kot tanke, fine, debele, česane in nepobarvane.

Pod črko J ugotavlja avtor, iz katerih delov hetitske države so prihajali izdelki, vsebovani v teh inventarjih. V zaključnem odstavku datira tekste tako, da so izza zadnjih let Hatušila III. in prvih let Tuthalija IV. Torej nekako okoli 1260 do 1240.

S to svojo knjigo je Silvin Košak obogatil naše znanje o hetitskih gospodarskih razmerah, in sicer na področju, ki je doslej še zelo malo raziskano.

Viktor Korošec

Glosar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa. Herausgegeben von Jadran Ferluga, Manfred Hellmann, Frank Kämpfer, Herbert Ludat, Klaus Zernack. — Beiheft Nr. 1: **Bibliographie der Übersetzungen griechisch-byzantinischer Quellen.** Bearbeiter: Wolfgang Schule. — Beiheft Nr. 2: **Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts.** Bearbeitung: Rade Mihaljičić. Wiesbaden: Steiner, 1982, 150; 159 strani.

Avtor prve publikacije, W. Schule, je opravil nehvaležno, vendar zelo koristno delo. Sestavil je bibliografijo prevodov bizantinskih avtorjev od 5. stoletja (najstarejša pisca v zbirki sta Priskos in Zosimos) nekako do dobe Komnenov. Bibliografija je koristna ne le zato, ker je danes znanje grščine, zlasti srednjeveške, v upadanju, temveč tudi zato, ker nam odraža zanimanje za zgodovino in književnost Bizanca pri posameznih narodih v posameznih obdobjih in je zato neobhodno delo za poznavanje razvoja bizantinologije kot znanosti.

Zbirka je sestavljena iz dveh delov. Prvi del vsebuje bibliografijo hrestomatij in nacionalno zasnovanih zbir del bizantinskih avtorjev oz. odlomkov iz teh in je urejen po abecednem redu jezikov. Iz te bibliografije je razvidno, da so bili bizantinski pisci prevajani v latinščino, v dvanajst živih evropskih jezikov ter v gruzinščino. Iz nje ne izvemo, ali obstajajo tudi prevodi bizantinskih srednjeveških piscev v moderne neevropske jezike, npr. v arabščino, turščino ali perzijsčino, zlasti ker bi pričakovali tudi pri teh narodih interes za srednjeveško zgodovino Bizanca. Praktična vrednost take informacije bi bila za evropskega bralca zelo majhna, vendar bi nedvomno obogatila poznavanje bizantinologije kot stroke. Avtor ni upošteval prevodov posameznih odlomkov v razpravah in monografijah, prav tako ni zajel starih latinskih, armenskih, cerkvenoslovanskih, starobolgarskih, starosrbskih in starih italijanskih prevodov, ker so ti težko dosegljivi in po praktični plati skorajda brezpomembni, temveč je upošteval tiskane prevode po letu 1500.

Drugi obsežnejši del publikacije zajema bibliografija prevodov bizantinskih avtorjev po abecednem zaporedju. Zlasti ta del je za zgodovinarja velike praktične vrednosti, saj se lahko zanesljivo informira, ali je kak avtor dostopen v latinščini ali v kakem živem evropskem jeziku. Številčnost prevodov je veren odraz zanimanja za posamezne avtorje. Po številu prevodov razumljivo prednjači Prokopij, medtem ko so nekateri avtorji in spisi še danes dostopni samo v izvorniku.

Zbirka je sestavljena domiselno in njena praktična vrednost je velika. Bibliografija, ki upošteva stanje do konca leta 1981, je tako rekoč popolna. Pohvale vredno je, da je v njej zelo malo tiskovnih napak, kljub veliki zahtevnosti besedila v tem oziru. V njej sta našli svoje mesto tudi edini slovenski deli s tega področja, in sicer v prvem delu (str. 26) Kosovo Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I

(Ljubljana 1902), v drugem delu (str. 115) Gantarjev izbor iz Prokopija (Pod Justinijanovim žezlom, Ljubljana 1961; ravno ob navajanju tega dela je avtor zagrešil napako, ki kaže, da knjige zelo verjetno ni imel v rokah!). Vse to je odraz skromnega zanimanja Slovencev za bizantinologijo. Tudi če bi upoštevali prevode in komentarje k posamičnim odlomkom iz del bizantinskih piscev, bi se bibliografija slovenskih del le malo povečala; v prvi vrsti bi veljalo omeniti deloma prevode, deloma eksegeze k posameznim avtorjem iz 6. in 7. stoletja v Grafenauerjevih študijah o obdobju naseljevanja Slovanov na Balkan (npr. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ 4, 1950, 23—126; Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 389 ss.); nekaj odlomkov iz avtorjev, ki opisujejo 5. stoletje, prinaša tudi R. Bratož v uvodu in komentarju k Evgipijevemu življenju svetega Severina (Ljubljana 1982, str. 144, 371 s., 389).

V celoti gledano moremo oceniti bibliografijo kot koristen pripomoček in pomemben prispevek k bizantinološkim raziskavam.

*
*
*

Drugi zvezek, ki ga je pripravil beograjski profesor Rade Mihaljčić, je zbirka srednjeveških napisov na kamnu s področja Jugoslavije, sestavljena na osnovi dosedanjih objav, in zajema razdobje od leta 614 (padec Salone) do leta 1250. Napisu so objavljeni brez fotografij, sicer pa v celoti po načelih znanstvenega objavljavanja epigrafskih virov: z navedbo najdišča, sedanjega nahajališča napisa, z datacijo, historičnim komentarjem (nelatinski in negrški napisu so tudi prevedeni v nemščino) in s strokovno literaturo. Z izjemo grških napisov so vsi nelatinski napisu (cirilski, glagolski, armenski) transkribirani v latinico. Na koncu je smiselno sestavljen indeks, ki vsebuje kazala najdišč, sedanjih nahajališč, oseb, posebej svetnikov, krajevnih imen, cerkvenih in posvetnih naslovov in funkcij in historičnih realij (pravnih pojmov, imen orožja, živali itd.). Publikacijo zaključuje pregleden zemljevid z vrisanimi najdišči in številkami napisov.

Besedila napisov in pogled na karto nam dajejo vpogled v srednjeveško epigrafijo današnjega jugoslovanskega ozemlja. Področje je sestavljeno iz dveh neenakih delov. Od skupno 188 napisov jih je kar 155 z obalnega področja (19 iz Zadra, kar 53 iz Splita z okolico, 15 iz Kotora z okolico), samo 33 pa s celotnega kontinentalnega področja (2 iz posavske Hrvatske, 14 iz Bosne in Hercegovine, 3 iz kontinentalnega dela Črne gore, po 7 iz Srbije in Makedonije. Okrog štiri petine napisov (151) je latinskih, ostali so cirilski (23), glagolski (6), grški (2), armenski (1) ali bilingve (5). V celoti gledano prevladujejo v obalnem pasu latinski in glagolski napisu, v kontinentalnem delu cirilski.

Zbirka je znanstveno neoporečna. Vprašanje je, zakaj je izpuščeno slovensko ozemlje. Pojasnilo na str. VIII, da »zbirka ne vsebuje nobenega napisa iz Slovenije«, nas pusti v negotovosti. Če na Slovenskem ni bil najden noben napis iz tega obdobja (časovno blizu je npr. historično zelo zanimiv napis iz Kopra iz leta 1269; gl. F. Semi, Capris, Justinopolis, Capodistria, Trieste 1975, 43), bi bilo to treba posebej poudariti; prav tako bi bilo treba navesti, če so morebitni drugi motivi za neupoštevanje slovenskega ozemlja (to je bilo v obravnavanem obdobju v celoti politično in kulturno vključeno v srednjo Evropo, medtem ko je serija posvečena vzhodnoevropskim študijam).

Zbirka je v celoti gledano izvrsten pripomoček za medievista. Avtor je kot prvi zbral in na znanstven način predstavil gradivo, ki je bilo pred tem objavljeno v komajda preglednih člankih in raznih publikacijah. Srednjeveška epigrafika v Jugoslaviji je s tem delom napravila velik korak naprej.

Rajko Bratož

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

in Zveza zgodovinskih društev Slovenije imata sklenjen dogovor o sodelovanju, po katerem lahko člani slovenskih zgodovinskih društev ob predložitvi potrjene članske izkaznice v prostorih Slovenske matice nabavljajo vse Matične publikacije po ugodnejši ceni, ki sicer velja le za redne Matične člane.

Iz bogatega izbora leposlovnih in različnih strokovnih del opozarjamo zlasti na nekaj knjig z zgodovinsko tematiko (zaloga nekaterih med njimi bo v kratkem času pošla!):

Slovenska matica 1864—1964 (zbornik)	80 din
Jože Munda: Bibliografija Slovenske matice 1964—1983	240 din
Koroški plebiscit (zbornik)	200 din
Marijan Britovšek: Razkroj fevdalne agrarne strukture na Slovenskem	120 din
Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem	120 din
Ivan Mohorič: Zgodovina železnic na Slovenskem	150 din
Vojeslav Molè: Iz knjige spominov	100 din
Lavo Čermelj: Spomini na moja tržaška leta	120 din
Lavo Čermelj: Med prvim in drugim tržaškim procesom	100 din
Francè Koblar: Moj obračun	120 din
Franc Petek-Janko Pleterski: Spomini koroškega politika	210 din
Edvard Kocbek: Pred viharjem (dnevniški zapiski in spisi iz let 1938, 1940 do 1942)	240 din
Edvard Kocbek: Peščena ura. Pisma Borisu Pahorju 1940—1980	550 din
Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja	280 din
Alojz Rebula: Zeleno izgnanstvo (roman o tržaških letih Eneja Silvija Piccolominija)	320 din
Andrej Capuder: Rapsodija 20 (roman o obdobju med obema vojnama)	450 din
Anton Linhart: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije (komentiran prevod knjig iz let 1788 in 1791)	480 din
Karel Clarici: Knjiga moje mladosti (spominski opis grajskega in meščanskega življenja na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja)	600 din
Josip Vošnjak: Spomini (uredil in opombe napisal Vasilij Melik)	680 din
Franc Kos: Izbrano delo (izbral, uredil in opombe napisal Bogo Grafenauer)	620 din
Ivan Hribar: Moji spomini I. (izbral in uredil Vasilij Melik)	950 din
Marjan Rožanc: Roman o knjigah (avtobiografsko delo)	455 din
Boris Pahor: V labirintu (avtobiografski roman iz časa 1946—1949)	980 din
Branko Hofman: Noč do jutra (avtobiografski roman o travni Golega otoka)	850 din

Slovenska matica pripravlja za prihodnja leta med drugim vrsto izdaj temeljnih del slovenske historiografije in nekaterih najzanimivejših starejših slovenskih memoarnih del.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1983

941/949

119840081,3

COBISS •